

**MSc law &
economics**

DEPARTMENT of ECONOMICS,
UNIVERSITY of MACEDONIA
and SCHOOL of LAW,
ARISTOTLE UNIVERSITY of THESSAL

Τμήμα Οικονομικών
Επιστημών

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Νομική Σχολή

ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ

Διπλωματική Εργασία με τίτλο:

**«Η σχέση δημοκρατίας, κράτους δικαίου και θεμελιωδών
δικαιωμάτων υπό την αμφισβήτηση σύγχρονων κρίσεων»**

Του

Ζακ (Τζάκο Λεβή)

Αρ.Μητρώου 17005

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια Κυρία Τσαούση Ασπασία

Υποβλήθηκε ως απαιτούμενο για την απόκτηση του Μεταπτυχιακού Διπλώματος
Ειδίκευσης Δίκαιο και Οικονομικά

Θεσσαλονίκη
Νοέμβριος 2019

Περιεχόμενα

- 1) Τα κίνητρα του γράφοντα
- 2) Εισαγωγή
- 3) Writer's motivation-Abstract
- 4) Ιστορική αναδρομή
 - a. Εισαγωγή
 - b. Από τη φιλοσοφία στο σήμερα
 - c. Από τη φιλοσοφική αντιπαράθεση στην εφαρμογή
 - d. Διεθνές στερέωμα
 - e. Ο Καρλ Μαρξ και η αντικειμενικοποίηση των ατομικών δικαιωμάτων
 - f. Ελληνική έννομη τάξη
 - g. Διάκριση δικαιωμάτων
- 5) Το δικαίωμα στην ιδιωτικότητα και η κρίση που υφίσταται σήμερα. Το παράδειγμα των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής
 - a. Το κεφάλαιο Έντουαρντ Σνόουντεν
 - b. Εθνική Υπηρεσία Ασφάλειας, ή μήπως όχι;
 - c. Ιδιωτικότητα ή ασφάλεια; Μια αέναη διαπάλη
 - d. Ερωτηματολόγιο-Ευρήματα
 - e. Η τοποθέτηση του γράφοντος
- 6) Το δικαίωμα στο περιβάλλον. Η περιβαλλοντική κρίση σήμερα
 - a. Εισαγωγή
 - b. Ελλάδα και Περιβάλλον-Το συνταγματικό δικαίωμα στο περιβάλλον
 - c. Το δικαίωμα στο περιβάλλον ως ατομικό δικαίωμα
 - d. Το δικαίωμα στο περιβάλλον ως κοινωνικό δικαίωμα
 - e. Το δικαίωμα στο περιβάλλον ως πολιτικό δικαίωμα
 - f. Το δικαίωμα στο περιβάλλον όπως αυτό περιγράφεται από τα Ηνωμένα Έθνη
 - g. Διεθνείς συμφωνίες για το κλίμα
 - i. Πρώτη Περίοδος
 - ii. Δεύτερη περίοδος
 - h. Η Συμφωνία των Παρισίων
- 7) Οικονομική κρίση, ανάπτυξη και περιβάλλον στην Ελλάδα
 - a) Βιώσιμη ανάπτυξη και περιβάλλον-Το περιβάλλον ως οικονομικό αγαθό

- b) Το πρόβλημα του ορισμού της ευημερίας
 - c) Ανάπτυξη και περιβάλλον μέσα από τη σκοπιά της Θεωρίας Παιγνίων
 - d) Επίλογος ενότητας
8. Εργασία και επιχειρείν στο μνημονιακό περιβάλλον της Ελλάδας
- a) Το δικαίωμα στην εργασία στην Ελλάδα και την Ευρώπη
 - b) Εργασία και οικονομική κρίση
 - i. Brain drain και χαμένα εκπαιδευτικά κεφάλαια
 - ii. Επιχειρηματικότητα ανευ επιχειρήσεων-business drain
 - iii. Η ζημιογόνος μαύρη εργασία και η εργασιακή οπισθοδρόμηση
 - c) Αποκέντρωση συλλογικών διαπραγματεύσεων
 - d) Η θεωρία του Maslow και Διοίκηση
 - e) Αντί επιλόγου-Επιχειρείν εναντίον εργαζομένων: γιατί να είναι απέναντι;
- 8) Συμπεράσματα
- 9) Παράρτημα ερωτηματολογίου(γραφιστικές απεικονίσεις)
- 10) Βιβλιογραφία

*Σε σένα μάνα, που μου έμαθες να είμαι αυτόφωτος και ξεχωριστός
Για σένα που χάρη στους κόπους και την αγάπη σου πέτυχα ότι έχω πετύχει
Και ότι είμαι σήμερα και θα είμαι αύριο πάλι σε σένα θα οφείλεται και για σένα θα ναι
Στα αδέρφια μου, Γιώργη και Γιαννάκο, τους καλύτερους ανθρώπους που έχω γνωρίσει*

1) Τα κίνητρα του γράφοντα

Δίχως αμφιβολία, κατά την αναζήτηση της θεματικής, ο λογισμός περιπλανήθηκε σε εκατοντάδες επιστημονικά πεδία. Μολαταύτα, η καλύτερη δυνατή σύζευξη των αποκομισθεισών γνώσεων από το πρόγραμμα δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί καλύτερα από την ίδια τη διεπιστημονική σύγκρουση σε θεμελιώδες επίπεδο.

Στις επόμενες σελίδες και μέσα από ποικίλα δεδομένα θα επιχειρήσουμε να θίξουμε παθογένειες σε κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό επίπεδο υπό το πρίσμα του διδαχθέντος διεπιστημονικού πρίσματος του Δικαίου και των Οικονομικών.

Το παρόν έργο, στην προσπάθεια να καταλήξει σε ένα ιδανικό μοντέλο ισορροπίας δημοσίου και ιδιωτικού τομέα θα παρουσιάσει περιπτωσιολογικές μελέτες (case studies) από όλο τον κόσμο.

Στο παρόν έργο, οι ιστορικές αναφορές ενυπάρχουν μόνο στο βαθμό όπου εξυπηρετούν την ανάλυση της εκάστοτε ενότητας και δεν περιττεύουν καθώς στις αρχικές τους πηγές αναλύονται εκτενέστερα.

Προσωπικός στόχος του γράφοντος είναι η λιγότερη δυνατή χρησιμοποίηση «έτοιμων» εκφράσεων και ο ελάχιστος δανεισμός ιδεών από οποιαδήποτε πηγή.

Η μεθοδολογία στην οποία βασίζεται η εργασία αυτή εδράζει στην καλύτερη δυνατή σύζευξη μεθοδολογίας-νομοθεσίας με σύγχρονα ζητήματα τα οποία απασχολούν σήμερα τη κοινωνία.

Απώτερος σκοπός είναι να αποτελέσει η παρούσα εργασία ένα ελάχιστο λιθαράκι στην επιστημονική κοινότητα και παράλληλα ένα έργο στο οποίο ο συγγραφέας θα είναι περήφανος όταν θα πέφτει στα χέρια του μετά από πολλά χρόνια.

2. Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία διακρίνεται σε τρεις πυλώνες: το δικαίωμα στην ιδιωτικότητα, το δικαίωμα στο περιβάλλον και το δικαίωμα στην εργασία μέσα από τις κρίσεις που βιώνει καθένα απ' αυτά σε διάφορα κράτη.

Μέσα από αυτά τα τρία ζητήματα, αναδεικνύονται κοινές ρίζες στα προβλήματα αυτά, καταδεικνύεται η αδυναμία των κρατών και των πολιτών να εναρμονιστούν με τις νέες εξελίξεις, ενώ αμφισβητείται η δημοκρατικότητα και η ελευθερία στη σύγχρονους καιρούς.

Στο πρώτο κεφάλαιο προσδιορίζονται τα θεμελιώδη δικαιώματα και οι ανθρώπινες ελευθερίες κάνοντας παράλληλα μια απαραίτητη σύντομη ιστορική αναδρομή, επιδιώκοντας να μη πάψουμε ποτέ να τα θεωρήσουμε δεδομένα.

Η ιστορική αναδρομή συγκεκριμενοποιείται με χρονολογική σειρά σε μνημειώδεις εισφορές κρατών και επιστημόνων στη διαμόρφωση της σημερινής κοινωνικοπολιτικοοικονομικής πραγματικότητας.

Από τον Σωκράτη, τον Αριστοτέλη έως τον Λοκ και τον Χομπς, τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, τη Γαλλική Επανάσταση και τις συνέπειες του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, επιχειρούμε να εντυφήσουμε σε σημεία του ρου της ιστορίας τα οποία μνημονεύονται μέχρι και σήμερα παρά το πέρασμα πολλών αιώνων.

Παράλληλα, όπως πρέπει και σε μια τέτοια εργασία, και θα εξηγήσουμε γιατί στη συνέχεια, παρουσιάζονται αντικρουόμενες απόψεις και ιδεολογίες οι οποίες κάθε άλλο παρά να συγχύσουν θέλουν τον αναγνώστη.

Τουναντίον, πρεσβεύουν την ελευθερία που επιδιώκει να αναδείξει αυτό το έργο προτάσσοντας την ταπεινότητα και ελευθεροστομία που όλοι οφείλουμε να διαιωνίζουμε τόσο σε ακαδημαϊκό όσο και σε προσωπικό επίπεδο.

Γενικότερα, για να μη καταστούν οι παρακάτω σελίδες μονότονες, θα συναντήσετε ποικίλα παραδείγματα τα οποία εμπίπτουν σε διαφορετικές έννομες τάξεις, απόρροια της πεποίθησης του γράφοντα να διευρύνει τη γνώση και τα επιστημονικά πεδία όπως περιγράφεται και στην αρχή.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, επιχειρείται η συγκεκριμενοποίηση της διάκρισης των δικαιωμάτων μέσω της πλέον αναγνωρισμένης θεωρίας των status καθώς σε πολλά

σημεία θα γίνεται αναφορά σε αυτά και πως συλλαμβάνονται ανάλογα με το πρίσμα μας. Με το τρόπο αυτό προσπαθούμε να εισάγουμε τον αναγνώστη στη μεθοδολογία που χρησιμοποιούμε για να μπορεί το κείμενο να παραμένει την ίδια στιγμή ενδιαφέρον και ορθά δομημένο.

Στο τρίτο κεφάλαιο, ξεκινά ένα από τα τρία ζητήματα τα οποία θα μας απασχολήσουν. Συγκεκριμένα, παρουσιάζεται μια διαπάλη μεταξύ ελευθερίας, δημοκρατίας, τεχνολογικής κρίσης και δημοκρατίας σε ένα άλτο μέχρι και σήμερα ανησυχητικό σύμπλεγμα γεγονότων και καταστάσεων. Σημείο αναφοράς, ο Έντουαρντ Σνόουντεν, του οποίου οι αποκαλύψεις γέννησαν ένα ντόμινο αντιδράσεων και εξελίξεων το οποίο μέχρι και σήμερα δεν έχει ολοκληρωθεί. Αξίζει να σημειωθεί ότι το κεφάλαιο αυτό αποτέλεσε την αιτία για την επιλογή του συγκεκριμένου θέματος σε αυτό το έργο.

Προς επίρρωση αλλά και εμπλουτισμό των όσων παρουσιάζονται σε αυτή την ενότητα, παρουσιάζεται επίσης μια έρευνα για την ιδιωτικότητα η οποία πραγματοποιήθηκε ηλεκτρονικά και έλαβε έναν αξιόλογο αριθμό απαντήσεων, περί τα 200 άτομα.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, απασχολούμαστε με τις ραγδαίες εξελίξεις της κλιματικής αλλαγής και του περιβάλλοντος αναφερόμενοι και στις συνεπαγόμενες οικονομικές και κοινωνικές παραμέτρους. Σε αυτό το κεφάλαιο θα συναντήσουμε και ένα παίγνιο το οποίο αν και δεν ήταν προγραμματισμένο, αναδύθηκε μόνο του στη πορεία προσδίδοντας εμπειριστατωμένο χαρακτήρα στα λεχθέντα.

Στο πέμπτο κεφάλαιο θα απασχοληθούμε με την εργασία και το επιχειρείν στο μνημονιακό περιβάλλον της Ελλάδας. Αφού πραγματοποιήσουμε μία εισαγωγή για το δικαίωμα στην εργασία τόσο σε συνταγματικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, θα εστιάσουμε στους λόγους για τους οποίους η ελληνική οικονομία ζημιώθηκε πολυεπίπεδα σε ανθρώπινο δυναμικό επιχειρήσεις και μαύρη εργασία. Στη συνέχεια θα θίξουμε το ζήτημα της αποκέντρωσης των συλλογικών διαπραγματεύσεων, το οποίο αποτέλεσε μείζον θέμα αντιπαράθεσης τόσο στην Ελλάδα όσο και σε όλη την Ευρώπη. Μέσα από τη θεωρία του Maslow θα αναδείξουμε πτυχές της σύγχρονης εργασιακής πραγματικότητας παραθέτοντας προσωπικές σκέψεις και πεποιθήσεις για την αναδιάρθρωση της οικονομίας.

3) Writer's motivation

Undoubtedly, during the research for the subject of this thesis, the deliberation was wandered around hundreds of scientific fields. However, the best possible sharing of the acquired knowledge of the program could not be better achieved than the interdisciplinary conflict itself at a fundamental level.

In the following pages and through a variety of data we will attempt to highlight pathogens at a social, economic and political level in the light of the interdisciplinary aspect of Justice and Finance.

This project, in an effort to come up with an ideal public and private equilibrium model, will present case studies from in a worldwide level.

In this work, historical references only exist to the extent that they serve the analysis of each section and are not superfluous as they are analyzed in greater depth in their original sources.

The personal goal of the writer is to use the minimum amount of ready-made expressions and borrowed ideas from any source.

The methodology in this work is based on the best possible combination of methodology, legislation with contemporary issues that are of concern to society nowadays.

The ultimate objective is to make the present work a minimal tool in the scientific community and simultaneously a work in which the author will be proud to fall into his hands after many years.

Abstract

The present work is divided into three major pillars: the right to privacy, the right to the environment and the right to work through the crises experienced by each of them in different states.

Through these three issues, common rooted in these problems, the inability of states and citizens to adapt to new developments demonstrates the challenge of democracy and freedom in modern times.

The first chapter defines fundamental rights and human freedoms while at the same time makes a necessary historical overview, seeking to never take them for granted.

The historical retrospect is specified in chronological order by monumental contributions of states and scholars which have shaped today's socio-economic reality.

From Socrates, Aristotle to Locke and Hobbes, the Declaration of Human Rights, the French Revolution, and the aftermath of World War II, we attempt to delve into points of history that are still mentioned today despite the passing of many centuries.

At the same time, as we should in a project like this we will explain the reasons there are conflicting views and ideologies that might be confusing for the reader.

On the contrary, they stand for the freedom that this work seeks to bring forth, by advocating the humility and freedom of speech that all of us have to maintain both academically and personally.

In general, in order not to make the following pages monotonous, you will come across a variety of examples that fall under different jurisdictions, as a result of the writer's conviction to broaden his knowledge and scientific fields as described at the outset.

In the second chapter, we attempt to refine the distinction of rights through the most widely recognized theory of status, in many respects, and how they are captured in our light (prism). In this way we try to introduce the reader to the methodology we use so that the text can remain interesting and well structured at the same time.

The third chapter explains one of the three issues that will be our major concerns. In particular, there is a clash between freedom, democracy, the technological crisis and democracy in an unsolved, to date, worrying complex of events and situations. A point of reference, Edward Snowden, whose revelations gave birth to a domino of reactions and developments that, has not been completed until today.

It is worth noting that this chapter was the reason for choosing this topic in this project.

In addition to reinforce and enrich what is presented in this section, an online privacy survey was also conducted and received a remarkable number of responses of approximately 200 people.

In the fourth chapter, we deal with the rapid developments of climate change and the environment, referring as well to the economic and social implications.

In this chapter we will come across an example from game theory, which, although it was not programmed, emerged on its own, giving a thorough character to what was said.

In the fifth chapter we will discuss labor and entrepreneurship during the memorandum era in Greece. After an introduction to the right in labor both on a constitutional and an international level, we will focus on the reasons why the Greek economy was damaged on a multilevel basis. On top of that we will present the right to bargain collectively, a topic which caused serious contradictions in Greece and Europe. Through the famous Maslow's theory we will present different aspects of the modern labor reality stating personal thoughts regarding the rebooting of the economy.

4) Ιστορική αναδρομή

a. Εισαγωγή

Για να μπορέσουμε να προσεγγίσουμε εννοιολογικά τα θεμελιώδη δικαιώματα αλλά κυρίως για να προσδώσουμε στο παρόν έργο τον μέγιστο δυνατό διεπιστημονικό χαρακτήρα, εκτός των παραδοσιακών νομικών ερμηνευτικών μεθόδων, οφείλουμε να εξετάσουμε τα πορίσματα της πολιτικής επιστήμης και κοινωνιολογίας σε συνδυασμό με εμβληματικά σημεία της συνταγματικής και νομοθετικής ιστορίας παγκοσμίως.

Τα ανθρώπινα δικαιώματα, οι ανθρώπινες ελευθερίες όπως και κάθε τους πτυχή αποτελούν μια ζωντανή απόδειξη της μακράς ιστορικής διαδρομής που έχουν ακολουθήσει οι δημοκρατικές κοινωνίες. Είναι σαν ένα παλίμψηστο, στο οποίο συναντάμε την τελευταία εκδοχή τους, όμως οφείλουμε να γνωρίζουμε μείζονα σημεία για το πώς φτάσαμε σήμερα εδώ.

Με τον τρόπο αυτό δεν θα θεωρήσουμε την υπεράσπιση και την ιστορική διαδρομή τους ως αντικείμενο συζήτησης στα ακαδημαϊκά αμφιθέατρα και διεθνή fora.

Τα εθνικά συντάγματα και οι διεθνείς συμβάσεις αποτυπώνουν τους αγώνες που έχει δώσει η ανθρωπότητα, ενώ παράλληλα φωτίζουν τα εκάστοτε ψεγάδια για την ολοένα και μεγαλύτερη προστασία του ατόμου, ανεξάρτητα από την δικανική ερμηνεία η οποία διαφοροποιείται τόσο χρονικά όσο και θεσμικά.

Η νομοθεσία μεριμνά για την περιχαράκωση μιας σφαίρας προστασίας των διαφορετικών ιδιωτικών αυτονομιών από απολυταρχικές εξουσίες και νομοθετικές εκτροπές. Η παραπάνω τοποθέτηση δεν συνεπάγεται περιορισμό, αλλά ενίσχυση για το κράτος το οποίο τα κατοχυρώνει.

Ο όρος θεμελιώδη δικαιώματα αναδεικνύει τον θεμελιακό χαρακτήρα τους για την έννομη τάξη εν συνόλω. Το συνταγματικό κράτος είναι σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, «το κράτος ενός συγκεκριμένου πολιτισμικού συστήματος, στο μέτρο που ένας αριθμός θεμελιωδών στοιχείων αυτού του συστήματος αναγνωρίζονται ως ο υπέρτατος νόμος της χώρας» (Κ.Χρυσόγονος, Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, 2012).

Ας μη ξεχνάμε ότι στις δημοκρατικές κοινωνίες, η σύναψη συμβάσεων πάσης μορφής θέτει ως προαπαιτούμενο συνταγματικές και νομοθετικές αλλαγές με απότοκο την εναρμόνιση όχι μόνο των συμφερόντων αλλά και την ολοένα και πιο οικουμενική προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Γι' αυτό άλλωστε παρατηρείται ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα αποτελούν το τρέχον διεθνές νόμισμα στα ηθικά διλήμματα, τα

κοινωνικά αιτήματα και τις πολιτικές συζητήσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η κατάρρευση του καθεστώτος των φυλετικών διακρίσεων στη Νότια Αφρική, υπό το βάρος των διεθνών οικονομικών και άλλων κυρώσεων κατά της χώρας από το Συμβούλιο Ασφαλείας του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών.

Η διαρκής προσπάθεια δέσμευσης μέσω ρητών κειμένων και συμβάσεων δεν συνεπάγεται έλλειψη εμπιστοσύνης και ανελευθερία. Αντιθέτως, προβλέπει το εγγυητικό πλαίσιο εντός του οποίου διατρανώνεται τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και παράλληλα θεμελιώνεται η ελεύθερη και ισότιμη ανάπτυξη της προσωπικότητας.

Η διακήρυξη θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου είναι άρρηκτα συνυφασμένη με το ιστορικό κίνημα του συνταγματισμού, όπως υποστηρίζει ο διακεκριμένος συνταγματολόγος Κώστας Χρυσόγονος.

b. Από τη φιλοσοφία στο σήμερα

Από αντικείμενο φιλοσοφικής αντιπαράθεσης μέχρι την οικουμενική τους εφαρμογή στο διεθνές στερέωμα από τα Ηνωμένα Έθνη, μπορούμε να πούμε ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα καλύπτουν μια χρονική περίοδο από τον 16ο έως και τον 21ο αιώνα. Στο μεσοδιάστημα μεσολάβησαν, όπως θα δούμε παρακάτω, ποικίλα γεγονότα και σκληρές στιγμές στην ιστορία της ανθρωπότητας, τα οποία σε ένα βαθμό γέννησαν την ανάγκη αυτή παρομοιάζοντας τη «συνείδηση του Σωκράτη στη μαιευτική του μέθοδο».

Η ιστορία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ξεκινά από την αρχαία ελληνική φιλοσοφία. Οι πρώτες προσπάθειες βρίσκονται στην ιδέα του φυσικού δικαίου για ισότητα όλων των ανθρώπων, η οποία προήλθε από την παραδοχή της στωικής φιλοσοφίας ότι όλοι οι άνθρωποι συμμετέχουν ισότιμα στον παγκόσμιο λόγο (Λόγος).

Όπως περιγράφει ο Αριστοτέλης στα *Πολιτικά*, η ισότητα στην ελευθερία και η αρνητική ελευθερία αποτελούν τη βάση των προϋποθέσεων της δημοκρατίας (Manfred Schmid, *Θεωρίες της Δημοκρατίας* 2004). Ελευθερία και ένα πρώτο τεκμήριο δημοκρατίας υπάρχει όταν αληθεύει το εν μέρει άρχεσθαι και άρχειν, δηλαδή κάθε πολίτης γίνεται πότε άρχοντας και πότε αρχόμενος και συμμετέχει με ισότιμο δικαίωμα στις αποφάσεις τις πλειοψηφίας στις οποίες και πειθαρχεί. Ένα δεύτερο τεκμήριο δημοκρατίας είναι η διασφάλιση του δικαιώματος του «να ζει κανείς όπως θέλει» (*Πολιτικά* VI 2 131b).

Στην ηθική και πολιτική φιλοσοφία, εξέχουσα θέση καταλαμβάνει η σύλληψη του κοινωνικού συμβολαίου. Ο Τόμας Χομπς στο μνημειώδες έργο του *Λεβιάθαν* θεμελιώνει τη παντοδυναμία του κράτους, υπογραμμίζοντας τα εγωιστικά εξαρχής κίνητρα και ιδιοτελή συμφέροντα του ανθρώπου ως αιτία καταστροφικών συνεπειών. Η έλλειψη κυρίαρχου κράτους, καθιστά τον άνθρωπο φτωχό, αδύναμο και ευάλωτο απέναντι στη βία των συνανθρώπων του (*homo homini lupus*).

Η μόνη διέξοδος είναι ο σχηματισμός ενός κράτους, ενός οργάνου το οποίο θα προστατεύει τον άνθρωπο. Για τη διέξοδο αυτή ο Χομπς δημιουργεί τον *Λεβιάθαν*. Μια φανταστική ερμηνεία του κράτος με τη μορφή είτε της απόλυτης μοναρχίας είτε της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Το σημαντικό στοιχείο είναι ότι αυτό το κράτος έχει το μονοπώλιο της βίας και της απόλυτης εξουσίας. Σαν ανταπόδοση, το κράτος ασκεί αυτήν την απόλυτη εξουσία με μοναδικό σκοπό τη διατήρηση της κοινωνικής ειρήνης.

Απεναντίας, ο Τζων Λοκ διαφοροποιείται ως προς τη φύση των ανθρώπων, χαρακτηρίζοντας τους κοινωνικούς, δημιουργικούς, λογικούς και σώφρονες, νομιμοποιώντας κάθε βίαιη αντίδραση των λαών απέναντι σε ανεύθυνες κυβερνήσεις οι οποίες αθετούν τους συμπεφωνημένους όρους του κοινωνικού συμβολαίου. Ο Λοκ βέβαια δίνει ιδιαίτερη έμφαση στα φυσικά δικαιώματα του ανθρώπου (*natural rights*), τα οποία είναι αναπαλλοτρίωτα και για το λόγο αυτό το κράτος, βάσει του κοινωνικού συμβολαίου, οφείλει να τα σέβεται και να τα κατοχυρώνει. Ανάμεσα στα δικαιώματα αυτά, ο Λοκ προεξάρχουσα θέση δίνει στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας. Κατά τη θεωρία των επαναστάσεων του Αριστοτέλη, υπάρχουν θεμιτές και αθέμιτες λειτουργίες του κράτους. Ο πολίτης οφείλει να αναπτύξει την ικανότητα να διακρίνει ανάμεσα σε αυτές και όταν οι αθέμιτες είναι περισσότερες είναι υποχρέωση του να προσπαθήσει να ρίξει την κυβέρνηση.

c. Από τη φιλοσοφική αντιπαράθεση στην εφαρμογή

Η Magna Carta (1215) αποτελεί ένα από τα πρώτα δεσμευτικά κείμενα της εξουσίας υπογραμμίζοντας ότι ο βασιλιάς της Αγγλίας και η κυβέρνησή του δεν είναι υπεράνω του νόμου.

Οκτακόσια χρόνια μετά τη συγγραφή της, η Magna Carta παραμένει ο θεμέλιος λίθος των «ελευθεριών του Άγγλου πολίτη» όπως έγιναν γνωστές: ελευθερίες, οι οποίες με τα χρόνια εξελίχθηκαν και αποτέλεσαν μια ευρύτερη δέσμη ατομικών

δικαιωμάτων που εξέφραζαν την υπεροχή του Κράτους Δικαίου, των σχέσεων μεταξύ του Νόμου και της εκτελεστικής εξουσίας, των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των πολιτών. Ως η αφετηρία μιας μακράς εξελικτικής πορείας του Δικαίου στη Βρετανία και αλλού, η Magna Carta έχει μεγάλη συμβολική σημασία, σημειώνει ο απελθών πρέσβης της Μεγάλης Βρετανίας στην Ελλάδα, Τζον Κίτμερ (2013-2016).

Το αγγλικό κοινοβούλιο συνεχίζει να πρωτοστατεί στην αποφυγή ανεξέλεγκτης εξουσίας εκ μέρους του Βασιλιά με το Petition of Rights (1628). Οι τέσσερις του άξονες βρίσκουν έρεισμα ακόμη και σήμερα στη διεθνή δικαιοκή τάξη αφορούν την αδυναμία επιβολής στρατιωτικού νόμου σε περίοδο ειρήνης, την απαγόρευση στρατοπέδευσης στρατιωτών ανάμεσα σε άμαχο πληθυσμό, την επιβολή φόρων δίχως την έγκριση του κοινοβουλίου και φυσικά, τη φυλάκιση δίχως υπαρκτή αιτία και δίχως δικαίωμα ακρόασης.

Το Habeas Corpus το 1679, κατά την περίοδο βασιλείας του Καρόλου του Β' για την προστασία της ατομικής ελευθερίας του πολίτη, αποτέλεσε ένα ακόμη αποφασιστικό βήμα προς τη θέσπιση της ιδέας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε κρατικό επίπεδο.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, το διάστημα 1776-1991 αποτελεί ορόσημο για την Αμερικανική Ιστορία και προπομπό για τα ανθρώπινα δικαιώματα τα οποία ως νομική έννοια κυριάρχησαν στον δυτικό κόσμο μετά το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και ειδικότερα μετά τη Δίκη της Νυρεμβέργης. Η Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας στις 4 Ιουλίου 1776 από τη Μεγάλη Βρετανία είχε διττό χαρακτήρα: εδραίωσε τα ατομικά δικαιώματα και το δικαίωμα στην επανάσταση, ιδέες οι οποίες βρήκαν απήχηση στην αμερικανική κοινωνία και εν συνεχεία επηρέασαν βαθύτατα τη γαλλική επανάσταση.

Η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Πολίτη (Bill of Rights) συναπαρτίζεται από τις 10 πρώτες τροπολογίες του Συντάγματος των Ηνωμένων Πολιτειών που τέθηκαν σε ισχύ το 1791. Έκτοτε το συντακτικό αυτό κείμενο θεωρείται μέχρι και σήμερα το παλαιότερο σε ισχύ Σύνταγμα. Η ανθεκτικότητα και προοδευτικότητά του στο χρόνο φυσικά εδράζει στην ερμηνεία του.

Με το Bill of Rights, προασπίζεται μεταξύ άλλων η ελευθερία του λόγου, η ελευθερία στις συγκεντρώσεις αλλά και το δικαίωμα στην ευτυχία, ενώ ορίζονται φραγμοί για την προστασία αυθαιρεσιών του Κογκρέσου εξασφαλίζοντας δίκαιη δίκη για κάθε κατηγορούμενο και απαγορεύοντας την αφαίρεση ζωής, περιουσίας ή ελευθερίας χωρίς την τήρηση των προβλεπόμενων νόμιμων διαδικασιών.

Η Γαλλική Επανάσταση του 1789, με το σύνθημά της «liberté, égalité, fraternité» προσδίδει οικουμενικό χαρακτήρα στα ανθρώπινα δικαιώματα με την ιδέα της συνταγματικής κατοχύρωσής τους.

Το άρθρο 5 της γαλλικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη (Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen) επιτάσσει πως: «Ο νόμος μπορεί να απαγορεύσει μόνο ό,τι είναι επιζήμιο για την κοινωνία. Ό,τι δεν απαγορεύεται από το νόμο θεωρείται επιτρεπτό και δεν μπορεί σε κανέναν να επιβληθεί να κάνει κάτι που δεν ορίζεται από το νόμο.» Η επιρροή από το αμερικάνικο σύνταγμα, είναι εμφανής αφού η Διακήρυξη της ανεξαρτησίας των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής της 4^η Ιουλίου είχε προηγηθεί.

Οι ευρωπαϊκές χώρες κατά τον 19ο αιώνα θα καθιερώσουν πολλά ανθρώπινα δικαιώματα ως θεμελιώδη στα εθνικά τους συντάγματα, δημιουργώντας μάλιστα ένα άτυπο-προς το παρόν- οικουμενικό πλαίσιο το οποίο βασίζεται σε μεγάλο μέρος και στο εθιμικό δίκαιο, έτσι όπως έχει διαμορφωθεί στο εσωτερικό των σύγχρονων εθνών-κρατών της Δύσης.

d. Διεθνές στερέωμα

Τα ειδικά εγκλήματα που διαπράχθηκαν από τα ολοκληρωτικά καθεστώτα κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου κατέδειξαν την ανάγκη δημιουργίας ενός υπερεθνικού πλέγματος προστασίας του ανθρώπου, έργο το οποίο σε καμία περίπτωση δεν μπορούσε να επαφίεται στη διακριτική ευχέρεια των κρατών και των όποιων εναλλαγών στη διακυβέρνησή τους.

Η πραγματική επανάσταση έρχεται το 1945 με τη δημιουργία του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών, πρεσβευτή της πανανθρώπινης αξίας και των δικαιωμάτων μέχρι και σήμερα.

Το άρθρο 2 της Παγκόσμιας Διακήρυξης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων αναφέρει ότι κάθε άτομο δύναται να επικαλείται χωρίς καμιά απολύτως διάκριση όλα τα δικαιώματα και τις ελευθερίες που μνημονεύονται στη Διακήρυξη (*Universal Declaration of Human Rights*, 1948).

Το άρθρο 55 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών αναφέρεται στον καθολικό σεβασμό και τη διασφάλιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών ως προϋπόθεση της πολιτικής σταθερότητας και ευημερίας στις σχέσεις μεταξύ των εθνών. (Θεμελιώδεις έννοιες στο διεθνές δημόσιο δίκαιο, Αποστολίδης Χαράλαμπος, Σαρηγιαννίδης Μιλτιάδης, Χατζηκωνσταντίνου Κώστας, 2012)

Ακολουθεί η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου το 1948 και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου την οποία η Ελλάδα κύρωσε για πρώτη φορά το 1953.

Ακολουθούν προσπάθειες σε περιφερειακό επίπεδο όπως η Αμερικανική Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου το 1969, ο Αφρικανικός Χάρτης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων το 1981 και ο αντίστοιχος αραβικός το 1994 (Κ.Χρυσόγονος, Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, 2012). Πρέπει να σημειωθεί ότι ο αραβικός κόσμος ακόμη και σήμερα δεν αποδέχεται τη παγκόσμια Διακήρυξη με τον οικουμενικό της χαρακτήρα θεωρώντας ότι δεν εκπροσωπούνται οι πολιτισμικές αξίες και ιδιαιτερότητες από το κείμενο του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών. Για το λόγο αυτό το αραβικό συμβούλιο υιοθετεί το Arab Charter on Human Rights (2004). Αυτό έχει ιδιαίτερη πολιτική και πολιτισμική βαρύτητα ειδικά μετά την 11^η Σεπτεμβρίου, περίοδο κατά την οποία οι αραβικοί και μουσουλμανικοί πληθυσμοί του δυτικού κόσμου στιγματίστηκαν και στοχοποιήθηκαν (εγκλήματα μίσους).

e. Ο Καρλ Μαρξ και η αντικειμενικοποίηση των ατομικών δικαιωμάτων

Η σύμπτωση των παραπάνω συμβάσεων και εν συνόλω πανηγυρικών εξαγγελιών προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων για πολλούς δεν μπορεί διόλου να μη ταυτιστεί με τη φιλελευθεροποίηση της αγοράς και τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Πόσο μάλλον για τον Καρλ Μαρξ.

«Ο καπιταλισμός παρέχει ένα βαθμό ελευθερίας στην πλειονότητα των ατόμων σε ό,τι αφορά την επιλογή εργοδότη και τον τύπο της απασχόλησης, αλλά ακυρώνει την αυτονομία των πολλών μέσα στην εκάστοτε εργασία τους. Ή ελευθερία των αποφάσεων σε αυτή ανήκει στους κατόχους των μέσων παραγωγής. Εφόσον στον καπιταλισμό η πλειοψηφία των ατόμων δεν είναι ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής, ο υπαρκτός καπιταλισμός σημαίνει ότι στη σφαίρα της παραγωγής τα περισσότερα άτομα εργάζονται κάτω από άλλους δεσπότες.» (Μαρξ, 1990b: 381-382, 424, 449-450, 548-550, 769, 776).

Εφόσον στον καπιταλισμό θεμιτά και κοινωνικά αποδεκτά είναι μόνο εκείνα τα εισοδήματα που γεννιούνται στην αγορά μέσω των συναλλαγών, το αποτέλεσμα είναι ότι η μισθωτή εργασία εμφανίζεται ως αποκλειστική και αναγκαστική επιβιωτική μορφή για όλους εκείνους που είναι στερημένοι από την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής (Τσουκαλάς, 1991, σελ: 288-290).

Σε κάθε περίπτωση, οι αντικρουόμενες τοποθετήσεις που περιγράφονται στο παρόν έργο δεν συμφωνούν απαραίτητα με τον γράφοντα (διότι δεν συμφωνεί με όλες στον ίδιο βαθμό) καθώς στα πλαίσια μιας επιστημονικής διπλωματικής εργασίας είναι χρέος η παρουσίαση όλων των επιστημόνων που συνέβαλαν στον ακαδημαϊκό διάλογο και ακόμη κι αν διαφεύστηκαν σε πολλές περιπτώσεις, συνεισεφέραν στο σημερινό πλουραλισμό συγγραμμάτων και θέσεων, δυνάμει των οποίων ο καθένας μας μπορεί να κάνει τη κριτική του.

f. Ελληνική έννομη τάξη

Το άρθρο 5. Παρ. 1 του Συντάγματος της Ελλάδας είναι το πρώτο από όσα κατοχυρώνουν την προσωπική ελευθερία με την ευρεία έννοια (άρθρα 5,6,7,9 και 19 του Συντάγματος).

Πρόκειται για ένα γνήσιο και γενικό δικαίωμα ελευθερίας που συμπληρώνει την παρεχόμενη από τα άλλα δικαιώματα προστασία της προσωπικότητας.

Ο καθηγητής Αριστ. Μάνεσης επισημαίνει: ο όρος «συνταγματικές ελευθερίες» τονίζει όπως και οι συναφείς όροι ατομικές ή δημόσιες ελευθερίες, την εξασφάλιση ενός πεδίου ελεύθερης ύπαρξης και δράσης του ατόμου από αυθαίρετες επεμβάσεις της κρατικής «εξουσίας» (Μάνεσης,1982, σελ.13).

Ο κατάλογος των θεμελιωδών δικαιωμάτων όπως και οι συνταγματικές διατάξεις εμπλουτίζονται και αναθεωρούνται για την πλήρη εναρμόνισή τους με τους κανόνες του δημοσίου διεθνούς δικαίου οι οποίοι κυρώνονται όπως προβλέπει το άρθρο 28 του Συντάγματος και ισχύουν ως εσωτερικό δίκαιο.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν το ν.δ.53/1974, με το οποίο εντάχθηκε στην ελληνική έννομη τάξη η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Σύμβαση της Ρώμης 1950), η οποία διαθέτει τυπική ισχύ υπέρτερη από κάθε αντίθετη διάταξη που θεσπίζει ο Έλληνας νομοθέτης, είτε με τυπικό νόμο είτε με κανονιστική πράξη της εκτελεστικής λειτουργίας.

g. Διάκριση δικαιωμάτων

Για λόγους επίρρωσης των όσων αναγράφονται στη παρούσα διπλωματική, οφείλουμε να αναφερθούμε στη θεωρία των status η οποία εκφράστηκε από τον Georg Jellinek και τον γερμανικό συνταγματικό θετικισμό στις αρχές του 20ου αιώνα και εξυπηρετούν την περαιτέρω ανάλυση των συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων.

Ιστορικά τα θεμελιώδη δικαιώματα διακρίνονται με κριτήριο τη νομική τους φύση σε δικαιώματα πρώτης, δεύτερης και τρίτης γενεάς.

Στην πρώτη ανήκουν τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, στη δεύτερη τα κοινωνικά και τα οικονομικά, ενώ στην τρίτη γενεά ανήκουν τα δικαιώματα αλληλεγγύης των ανθρώπων. Εάν θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε τις δύο πρώτες γενεές εκφραστές των δικαιωμάτων ελευθερίας και ισότητας, στην τρίτη γενεά προσδίδεται ο όρος «αδελφότητα», ολοκληρώνοντας έτσι ένα τρίπτυχο ελευθερίας-ισότητας-αδελφότητας. Παραδείγματα δικαιωμάτων τρίτης γενιάς εντοπίζονται στα δικαιώματα στο περιβάλλον (στο ΣτΕ άρθρο 24), την ειρήνη, στην κοινή κληρονομιά της ανθρωπότητας κ.α.

Τα ατομικά, πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα όπως διακρίνονται παρακάτω, θα μας απασχολήσουν αρκετά καθώς θα αναφερθούμε σε ποικίλα παραδείγματα αμφισβήτησής τους σε παγκόσμιο επίπεδο, συνεπώς η ανάλυσή τους κρίνεται επιτακτική.

- **Status negativus**

Περιγράφονται τα ατομικά δικαιώματα ως ένα όριο περιχάραξης της ιδιωτικής ζωής και αυτονομίας με ότι αυτό συνεπάγεται απέναντι στην αυθαίρετη και αναίτια κρατική παρέμβαση. Το «negativus» περιγράφει ακριβώς αυτή την υποχρέωση αποχής (nec facere) του κράτους από τη συνταγματικά κατοχυρωμένη σφαίρα ιδιωτικής αυτονομίας. Για το λόγο αυτό σήμερα, γίνεται σπουδαίος λόγος, όπως θα δούμε και παρακάτω, για τη διασφάλιση της ιδιωτικότητας και της ελεύθερης ανάπτυξης της ζωής. Για το λόγο αυτό είναι παράνομη η οποιαδήποτε σύλληψη ατόμου ακόμη και με το τεκμήριο της υποψίας εάν δεν υπάρχει αυτόφωρο έγκλημα ή αιτιολογημένο δικαστικό ένταλμα το οποίο να νομιμοποιεί εκτενέστερες ενέργειες. Η προστασία του πολίτη από τον νομοθέτη δεν ωχριά ακόμη και σε αναπόδεικτα σοβαρά ποινικά δικαιώματα για τα οποία εξακολουθεί να υφίσταται η ανάγκη νομιμοποίησης παρέμβασης.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα το οποίο θα μας απασχολήσει στη συνέχεια είναι το δίλημμα αυθαίρετης εισβολής της κρατικής εξουσίας στα προσωπικά δεδομένα και στις ηλεκτρονικές συσκευές στο βωμό υπεράσπισης των πολιτών αλλά και των δημοσίων συμφερόντων εν γένει.

Φυσικά οι περιορισμοί που δύνανται να επιβληθούν στα ατομικά δικαιώματα πρέπει να προβλέπονται απευθείας από το εκάστοτε Σύνταγμα ή το νόμο, σεβόμενοι πάντα την αρχή της αναλογικότητας. Ο σκοπός των περιορισμών αυτών εδράζει στην περαιτέρω υπεράσπισή τους καθώς δρουν προς όφελος του κοινωνικού συνόλου.

Με βάση το Σύνταγμα της Ελλάδος και δη το άρθρο 11, επιτρέπεται η απαγόρευση υπαίθριων συναθροίσεων έπειτα από αιτιολογημένη απόφαση της αστυνομικής αρχής με σκοπό την προστασία της δημόσιας ασφάλειας.

Για λόγους ολοκληρωμένης παρουσίασης, οφείλουμε να αναφέρουμε και τις θεσμικές εγγυήσεις οι οποίες μοιάζουν με τα ατομικά δικαιώματα καθώς και αυτές θέτουν αγωγίμες αξιώσεις με σκοπό την αποχή του κράτους από τα προαναφερθέντα. Όμως διαφέρουν καθώς αποσκοπούν στην εξασφάλιση του θεσμού και όχι στην προστασία του φορέα.

- **Status activus**

Κατοχυρώνεται η ενεργός συμμετοχή του πολίτη στον σχηματισμό της πολιτειακής βούλησης με το κράτος να υποχρεούται την εξασφάλιση των συνθηκών ευόδωσης των μέσων που υπηρετούν το σκοπό αυτό. Αυτός ο σκοπός εξυπηρετείται από τα πολιτικά δικαιώματα τα οποία εντάσσουν και επιτρέπουν τον πολίτη στην ελεύθερη πολιτική βούληση και έκφραση.

Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το δικαίωμα του εκλέγειν. Στο Σύνταγμα της Ελλάδος, το δικαίωμα αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 51 παρ.3.

- **Status positivus**

«Όταν το άτομο πάει να προστατεύεται από το Κράτος ως πολίτης (ως φορέας συγκεκριμένων, συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων στο πλαίσιο ενός κράτους δικαίου), τότε σταδιακά ‘κατασκευάζεται’ ο αποκλεισμός του και ενεργοποιείται μια διαδικασία συσσώρευσης κοινωνικών μειονεκτημάτων (Α. Τσαούση, Θεσμοί δίκαιο και κοινωνία, 2018).

Για το λόγο αυτό, τα κοινωνικά δικαιώματα εξασφαλίζουν, εν αντιθέσει με τα ατομικά, τις υποχρεώσεις του κράτους για παρέμβαση με θετικές ενέργειες και παροχή αγαθών και υπηρεσιών χωρίς αυτό να συνεπάγεται αντίστοιχες αξιώσεις συγκεκριμένων δικαιούχων κατά του κράτους. Εν ολίγοις, δεν εξισώνονται οι υποχρεώσεις αυτές με αντίστοιχη παροχή αξιώσεων και δικαιωμάτων.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το άρθρο 21 παρ. 4 του Συντάγματος της Ελλάδας το οποίο προβλέπει την ειδική φροντίδα του Κράτους για απόκτηση κατοικίας από όσες/όσους την στερούνται ή στεγάζονται ανεπαρκώς. Η θετική παρέμβαση λοιπόν του κράτους εδράζει στην εξομάλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων και την στήριξη των

χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων με ποικίλους τρόπους όπως φοροαπαλλαγές, επιδόματα, προσωρινή στέγαση κ.ο.κ.

Τα θεμελιώδη δικαιώματα με όλη την ιστορική διαδρομή που έχουν ακολουθήσει, δεν αποτελούν παρά μόνο κανόνες που εκφράζουν ευσεβείς πόθους οι οποίοι προσδίδουν αξία στη σύγχρονη αστική ζωή και το κοινωνικό σύνολο.

Το κοινωνικό σύνολο όμως, αν μπορούμε να δανειστούμε όρους γεωμετρίας, αποτελεί το ευθύγραμμο τμήμα στου οποίου την αρχή και το τέλος βρίσκεται ο άνθρωπος.

Για το λόγο αυτό, και για πολλούς άλλους, είναι απαραίτητη η συμμετοχή των ανθρώπων στη δημοκρατική διαμόρφωση της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής ζωής μέσα από θεσμούς τους οποίους το κράτος σε κάθε του έκφανση οφείλει να προστατεύει και να σέβεται.

Ο πολίτης έτσι προσδίδει νόημα όχι μόνο στο παρόν αλλά και στο μέλλον του, εκμεταλλευόμενος τις εκάστοτε δυνάμεις και εξειδικεύσεις προς όφελος του κοινωνικού συνόλου δίχως να αρκείται στην εναπόθεσή τους στη τύχη.

Η κουλτούρα συμμετοχής αποτελεί από μόνη της επιστημονικό πεδίο, όμως στα πλαίσια της διάκρισης των δικαιωμάτων δεν μπορεί παρά να αναφερθεί ως προϋπόθεση εύρυθμης λειτουργίας μιας δημοκρατικής κοινωνίας σε παγκόσμιο επίπεδο. Η διάκριση του Jellinek μπορεί να βρήκε την έμπνευσή της σε εθνικό συνταγματικό επίπεδο, όμως σήμερα η συνταγματική υπεράσπιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων έχει μεταφερθεί σε διεθνές επίπεδο.

Μπορεί στο Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο να μην υφίσταται ένα υπερεθνικό δεσμευτικό Σύνταγμα, όμως τα κράτη έχουν καταφέρει να θεμελιώσουν ένα παγκόσμιο κώδικα υπεράσπισης των δικαιωμάτων προβλέποντας αναθεωρήσεις αλλά και κυρώσεις τόσο πολεμικές όσο και οικονομικές σε περιπτώσεις καταπάτησής τους.

5. Το δικαίωμα στην ιδιωτικότητα και η κρίση που υφίσταται σήμερα. Το παράδειγμα των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής

Η ιδιωτικότητα κατατάσσεται αυτοτελώς και πανηγυρικά στα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου. Αναδύεται ως «στοιχείο μιας νέας πλανητικής ιθαγένειας» (Stefano Rodotà, 2006, p. 13).

Το δικαίωμα στην προστασία των προσωπικών δεδομένων ενσωματώνει την πληροφορική ιδιωτικότητα που ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων περιλαμβάνει ως αυτοτελές θεμελιώδες δικαίωμα (άρθρο 18 ΧΘΔ), όπως συμβαίνει και στο ελληνικό Σύνταγμα μετά την αναθεώρηση του 2001.

Συγκεκριμένα, το άρθρο 9Α αναφέρει: «καθένας έχει δικαίωμα προστασίας από τη συλλογή, επεξεργασία και χρήση, ιδίως με ηλεκτρονικά μέσα, των προσωπικών του δεδομένων, όπως νόμος ορίζει. Η προστασία των προσωπικών δεδομένων διασφαλίζεται από ανεξάρτητη αρχή».

Η κατοχύρωση του δικαιώματος στην ιδιωτικότητα ξεπερνά τις παραδοσιακές αντιλήψεις περί ιδιωτικής ζωής και καθιερώνεται ως αδιαχώριστη συνέχεια του δικαιώματος στην ελευθερία και έκφραση.

Ανέκαθεν όμως στο ρου της νομοθετικής ιστορίας τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο συναντούμε πολλές περιπτώσεις κατά τις οποίες το δίκαιο εκ πρώτης αδυνατεί να ακολουθήσει και φυσικά εγείρονται πολλά διλήμματα όταν η εξίσωση είναι πολυπαραγοντική.

Συγκεκριμένα, ένα από τα πλέον αμφιλεγόμενα ζητήματα στην ατζέντα των κυβερνήσεων σήμερα είναι η σύγκρουση της τεχνολογίας με θεμελιώδη δικαιώματα των πολιτών.

Παρακάτω θα επισημάνουμε ορισμένα σημαντικά γεγονότα της σύγχρονης ιστορίας των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, θέλοντας να αναδείξουμε την πόλωση που υφίσταται ανάμεσα στην ασφάλεια και την καταπάτηση των δικαιωμάτων παγκοσμίως.

Σημείο αναφοράς για την παγκόσμια τεχνολογία και την ανεξέλεγκτη χρήση αυτής σχεδόν ομόφωνα στην ακαδημαϊκή και δημοσιογραφική κοινή γνώμη τίθεται η 11η Σεπτεμβρίου, ημέρα κατά την οποία σημειώθηκε μια από τις μεγαλύτερες (αν όχι η μεγαλύτερη) τρομοκρατική επίθεση της παγκόσμιας ιστορίας. Μια σκληρή επίθεση, η οποία έμελλε να γεννήσει ένα σκληρό ντόμινο ενεργειών, το οποίο όπως θα δούμε παρακάτω αποτελεί φλέγον ζήτημα ακόμη και σήμερα.

Το φονικό τρομοκρατικό χτύπημα, στοίχισε τη ζωή σε 3.000 περίπου ανθρώπους σε μια φρικτή στιγμή στις σελίδες της ιστορίας κατά την οποία οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής παραδόθηκαν στον εφιάλτη της τρομοκρατίας στην πρώτη και μόνη μέχρι και σήμερα επίθεσή τους επί ηπειρωτικού αμερικανικού εδάφους. Ο τότε πρόεδρος των Η.Π.Α. George Bush δήλωσε: «Οι τρομοκρατικές επιθέσεις μπορεί να ταρακούνησαν τα θεμέλια των μεγαλύτερων κτιρίων μας, αλλά δεν μπορούν να αγγίξουν τα θεμέλια της Αμερικής».

Οι επόμενες κινήσεις στη σκακιέρα ασφαλείας των Η.Π.Α. αλλά και ολόκληρου του κόσμου ήταν εκ προοιμίου αβέβαιες. Η συνέχεια συνοψίζεται στη γλαφυρή αμερικανική παροιμία: “desperate times call for desperate measures”, πηγή η οποία πρωτοεμφανίζεται στους Αφορισμούς του Ιπποκράτη με την μορφή: για τις ακραίες ασθένειες χρειάζονται ακραίες μορφές θεραπείας για τον περιορισμό τους.

Με την ανάληψη της ευθύνης από το καθεστώς των Ταλιμπάν, οι εφημερίδες έβριθαν δημοσιεύσεων για μελλοντικές επιθέσεις και κοιμώμενα κύτταρα από βομβιστές αυτοκτονίας, έτοιμους να αναλάβουν ανά πάσα στιγμή δράση σε οποιοδήποτε μέρος του πλανήτη τους ζητηθεί.

Ας μη ξεχνάμε άλλωστε ότι τα εκτελεστικά μέλη, και όχι ο ιθύνων νους, των επιθέσεων της 11ης Σεπτεμβρίου ζούσαν και προετοιμαζόντουσαν τους τελευταίους μήνες επί αμερικανικού εδάφους. Το γεγονός ότι η ασφάλεια των πολιτών επαφίετο στα χέρια των τρομοκρατών σε συνδυασμό με το αίσθημα αδυναμίας των κρατών καλλιέργησε έναν αδιάκοπο πρόσκαιρο τρόμο.

Οι Η.Π.Α. ψηφίζουν την Πατριωτική Νομοθετική Πράξη (Patriot Act) το 2001. Ο Πρόεδρος Bush υπογράφει το νομοσχέδιο το οποίο τίθεται σε εφαρμογή 30 ημέρες μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις και 72 ώρες από την κατάθεση στο Κογκρέσο (Hague-harrop, σελ:139).

Το όνομά του είναι αρκτικόλεξο: Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism Act.

Το υπερυπουργείο Department of Homeland Security ιδρύεται το 2002, με αποστολή «να ηγηθεί της ενιαίας εθνικής προσπάθειας για την προστασία της ασφάλειας της Αμερικής». Παράλληλα, ο Πρόεδρος Bush κηρύσσει επίσημα τον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας ο οποίος όπως θα δούμε παρακάτω, δεν βασίστηκε μόνο σε όπλα και στρατιωτικές επιθέσεις.

«Αντιθέτως, ο αχαλίνωτος πολιτικός πανικός στον απόηχο της 11ης Σεπτεμβρίου, πυροδότησε μια ανεξέλεγκτη και παράνομη αλληλουχία ηλεκτρονικών παρακολουθήσεων πέρα από κάθε όριο και μέθοδο από τις μυστικές υπηρεσίες των Η.Π.Α και της Μεγάλης Βρετανίας» (Φάκελος Σνόουντεν, σελ: 10).

Από την επίθεση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου τουλάχιστον 140 χώρες έχουν λάβει νομοθετικά μέτρα κατά της τρομοκρατίας (Privacy International). Πολλά μέτρα εξ αυτών αποτελούν συνέχεια αποφάσεων του Συμβουλίου Ασφαλείας του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών και άλλων διεθνών οργάνων, επηρεάζοντας τα ανθρώπινα δικαιώματα και δη των αδυνάτων.

a. Το κεφάλαιο Έντουαρντ Σνόουντεν

Κομβικό ρόλο στην ανάδυση των πληροφοριών αυτών διαδραμάτισε ο Έντουαρντ Σνόουντεν, ενός αδιάφορου και ταλαντούχου νέου ο οποίος εργαζόταν στην Εθνική Υπηρεσία Ασφαλείας των Η.Π.Α.

Η περίπτωση του Έντουαρντ Σνόουντεν υπήρξε τολμηρή και συνάμα περίεργη. Τολμηρή διότι ποτέ άλλοτε δεν υπήρξε μεγαλύτερη διαρροή και δημοσιοποίηση απορρήτων αρχείων για τις παράνομες πράξεις των ισχυρότερων μυστικών υπηρεσιών του κόσμου. Περίεργη διότι τα κίνητρα του Σνόουντεν δεν ήταν οικονομικά, αν και ο ίδιος θα μπορούσε εντελώς σιωπηρά να πουλήσει ένα θησαυρό εγγράφων σε ξένες χώρες έναντι πολλών εκατομμυρίων.

Ακόμη πιο περίεργο είναι το γεγονός ότι ο ίδιος δεν ασπαζόταν κάποια μαρξιστική ή αριστερή κορώνα η οποία θα μπορούσε να τον βαφτίσει αντιαμερικανό. Αντιθέτως, οι απόψεις που πολύ συχνά και πάντα με το ψευδώνυμο TheTrueHooha εξέφραζε στο Ars Technica, μια ιστοσελίδα για νέες τεχνολογίες, έδειχναν τις ρεπουμπλικανικές του πεποιθήσεις, ενώ ο ίδιος είχε καταταγεί στις ειδικές δυνάμεις του αμερικανικού στρατού, όπου όντας ακατάλληλος και τραυματισμένος (έσπασε και τα δυο του πόδια!) απολύθηκε.

Ο ίδιος είπε σε συνέντευξή του στο *The Guardian*: **«Δε θέλω να ζω σε ένα κόσμο όπου δεν υπάρχει ιδιωτικότητα και κατά συνέπεια χώρος για πνευματική αναζήτηση και δημιουργικότητα».**

Πράγματι, τα κίνητρά του σόκαραν την παγκόσμια κοινωνία. Αυτό που τη σόκαρε όμως περισσότερο ήταν και εξακολουθεί να είναι, το μέγεθος της ασύστολης καταπάτησης της

ιδιωτικότητας, όχι μόνο των Αμερικανών πολιτών αλλά και όποιου θα μπορούσε δυνητικά να θεωρηθεί εχθρός της Ουάσινγκτον.

b. Εθνική Υπηρεσία Ασφάλειας, ή μήπως όχι;

No Such Agency. Αυτή είναι μια ερμηνεία η οποία καταδεικνύει την άγνωστη διεισδυτικότητα της N.S.A-National Security Agency των Η.Π.Α της οποίας οι μέθοδοι θα μπορούσαν να αφήσουν ακόμη και τον Τζόρτζ Όργουελ εμβρόντητο.

Η πρώτη αποκάλυψη εμφανίζεται το Δεκέμβριο του 2005, τρία χρόνια μετά την καταπάτηση, όταν οι δημοσιογράφοι των New York Times, James Risen και Eric Lichtblau δημοσίευσαν την έρευνα: “Bush lets US spy on callers without calls”.

Ο Έντουαρντ Σνόουντεν όμως, έφερε στο φως τη συνεργασία της Εθνικής Υπηρεσίας Ασφάλειας των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής σε συνεργασία με την αντίστοιχη βρετανική GCHQ (Government Communications Headquarters). Εργαζόμενος ως διαχειριστής συστημάτων είχε μια βαθιά και ευκρινή εικόνα των ασύλληπτων δυνατοτήτων παρακολούθησης όπου είχε η υπηρεσία η οποία είχε τη δυνατότητα να παγιδεύσει τους πάντες από τον πρόεδρο των Η.Π.Α. και κάτω.

Εμφανής σκοπός της NSA αποτελούσε η συλλογή πληροφοριών σημάτων μόνο για ξένους στόχους. Στη πραγματικότητα, όπως αποκάλυψε ο ίδιος, σάρωνε τα μεταδεδομένα εκατομμυρίων Αμερικανών τα οποία περιλάμβαναν τηλεφωνικά αρχεία, μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου κ.α. δίχως προηγούμενη συγκατάθεση.

Αυτό δεν ήταν άλλωστε άγνωστο. Πριν από τη διαρροή Σνόουντεν, ο παραιτηθείς Γουίλιαμ Μπίνι, υψηλόβαθμο στέλεχος της υπηρεσίας, έκρουσε τον κώδωνα του κινδύνου για τη δημιουργία ενός μεγάλου αρχείου από τηλεφωνήματα σε αραστή συνεργασία με τις μεγάλες εταιρείες τηλεπικοινωνίας. Η αλλαγή πορείας της υπηρεσίας πληροφοριών από τις εξωτερικές απειλές στο εσωτερικό ήταν γεγονός.

Στο βωμό της ασφάλειας και απαγκιστρωμένη από διαρροές και νομικές δικλείδες, χτίστηκε ένας πολυεπίπεδος και άλογος έλεγχος του διαδικτύου ο οποίος ευτέλισε και κατέστειλε πανηγυρικά το δικαίωμα στην ιδιωτικότητα.

Σημαντική εισφορά στη καταπάτηση αυτή, κατείχαν και εξακολουθούν να κατέχουν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και παγκόσμιες δυνάμεις των τηλεπικοινωνιών όπως Google, Microsoft, Facebook και Apple.

Δεν πρόκειται για μια εικασία αλλά για ισχυρισμό του Σνόουντεν, περί άμεσης πρόσβασης στους σέρβερ των προαναφερθέντων τεχνολογικών κολοσσών και μυστικά δικαστήρια τα οποία υποχρέωναν τους παρόχους επικοινωνίας να παραδίδουν τα στοιχεία τους.

Οι δύο υπηρεσίες μάλιστα είχαν παγιδεύσει κρυφά τα υποθαλάσσια καλώδια οπτικών ινών που διέτρεχαν τον πλανήτη όπως αναφέρει στο έργο του «Φάκελος Σνόουντεν» ο Λουκ Χάρντινγκ.

Ακόμη είχαν τοποθετηθεί σκοπίμως κρυφές κερκόπορτες σε διαδικτυακό λογισμικό κρυπτογράφησης το οποίο καθιστούσε το σύστημα των ασφαλών τραπεζικών συναλλαγών ευάλωτο.

Αν όλα αυτά ίσχυαν, ο τότε διευθυντής της NSA, Τζέιμς Κλάπερ παραβίαζε κατάφορα το αμερικανικό σύνταγμα και το δικαίωμα στην ιδιωτικότητα αποκρύπτοντας τα αληθινά προγράμματα της υπηρεσίας ενώπιον του Κογκρέσου.

Απαντώντας στις ερωτήσεις του Κογκρέσου εάν η υπηρεσία του συγκεντρώνει αριθμό στοιχείων που αφορούν εκατομμύρια Αμερικανούς, αποκρίθηκε λέγοντας: «Όχι κύριε.. Όχι εσκεμμένα», για να επανέλθει εκ νέου μετά τις αποκαλύψεις Σνόουντεν και να συμπληρώσει σε συνέντευξη του με τη προαναφερθείσα τοποθέτηση επέλεξε να απαντήσει με τον πιο αληθή ή τουλάχιστον λιγότερο ψευδή τρόπο. (*James Clappers least untruthful statement to the senate*, Washington Post, 2013)

«Γι 'αυτό απάντησα σε αυτό που νόμιζα ότι ήταν ο πιο αληθινός ή τουλάχιστον ψευδής τρόπος λέγοντας «όχι», αγνοώντας παράλληλα και την υποχρέωση του νόμου FISA(Foreign Intelligence Surveillance Act) για παρακολουθήσεις μόνο κατόπιν έκδοσης σχετικού και αιτιολογημένου εντάλματος από το ειδικό δικαστήριο FISC(Foreign Intelligence Surveillance Court). (Λούλης, Γ., *Ομπάμα*, σελ:106)

Έγινε γνωστό μάλιστα ότι το τελευταίο ενέκρινε μόνο το 2012 1.800 αιτήματα παρακολούθησης χωρίς να απορρίψει ούτε ένα.

Τα ανωτέρω γεγονότα κατέστησαν το FISC ένα τυπικό μηχανισμό ο οποίος προσέδιδε γραφειοκρατική νομιμότητα στην άτεγκτη παρακολούθηση. (Herald Tribune, Bloomberg ,2013)

Η παρακολούθηση αυτή όπως προαναφέραμε δεν περιορίστηκε επί αμερικανικού εδάφους. Η τεχνολογική υπερδύναμη των Η.Π.Α. σε συνδυασμό με την νομικά απαλλαγμένη δράση της έφτασε να παρακολουθεί μέχρι και το κινητό τηλέφωνο της

Καγκελάριου της Γερμανίας, Άνγκελα Μέρκελ όπως και ηλεκτρονικές επικοινωνίες εκατομμυρίων πολιτών. (DW, *Ueberwachung Merkel steht seit*)

Το 2013 η γαλλική Le Monde δημοσίευσε την υποκλοπή αυτή η οποία πραγματοποιήθηκε μόλις σε διάστημα ενός μηνός, από 8 Φεβρουαρίου έως 8 Μαρτίου, περίοδο κατά την οποία η NSA συνέλλεξε 124.8 δισεκατομμύρια τηλεφωνικά δεδομένα και 97.1 δισεκατομμύρια δεδομένα από ηλεκτρονικούς υπολογιστές.

c. Ιδιωτικότητα ή ασφάλεια; Μια αέναη διαπάλη

Αναμφίβολα, η ορθή χρήση της τεχνολογίας έχει αλλάξει τις ζωές όλων. Από το τομέα της υγείας, την ασφάλεια μέχρι και τη καθημερινή ζωή, η τεχνολογία τα έχει επηρεάσει όλα σε σημαντικό βαθμό.

Τι γίνεται όμως όταν η τεχνολογία μετατρέπεται σε όπλο, καταπατά τα δικαιώματα των πολιτών και ολισθαίνει σε ανεξέλεγκτες καταστάσεις όχι μόνο έναντι των πολιτών αλλά και της ίδιας της κρατικής κυριαρχίας;

Συλλογή βιομετρικών δεδομένων από φυσικά ή φυσιολογικά χαρακτηριστικά (ίριδα, φωνή, σχήμα προσώπου) αλλά και επίκτητα χαρακτηριστικά όπως ο γραφικός χαρακτήρας και η γραφή έχουν αυξήσει εκρηκτικά τα εργαλεία παρακολούθησης αλλά και αναίτιας αρχειοθέτησης γενετικού υλικού, cookies από τη περιήγηση στο διαδίκτυο αλλά και δεδομένα πιστωτικών καρτών.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα η παραβίαση του άρθρου 8 της Σύμβασης για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου από το Ηνωμένο Βασίλειο το οποίο καταδικάστηκε από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου για την άνευ τεκμηρίου αρχειοθέτηση γενετικού υλικού αθώων πολιτών.

Το πόρισμα της προσφυγής ήταν φυσικά καταδικαστικό: «[...] η καθολική και χωρίς διακρίσεις φύση της εξουσίας διατήρησης των δακτυλικών αποτυπωμάτων, των δειγμάτων γενετικού υλικού και του DNA προσώπων που θεωρήθηκαν ύποπτα αλλά δεν καταδικάστηκαν, [...], δεν επιτυγχάνει δίκαιη ισορροπία μεταξύ των ανταγωνιζόμενων δημόσιων και ιδιωτικών συμφερόντων και [το ΗΒ] υπερέβη εν προκειμένω κάθε αποδεκτό περιθώριο διακριτικής ευχέρειας. Συνεπώς η κρινόμενη διατήρηση [προσωπικών δεδομένων από την αστυνομία] συνιστά δυσανάλογη παρέμβαση στο δικαίωμα των προσφευγόντων για σεβασμό της ιδιωτικής ζωής και δεν μπορεί να θεωρηθεί αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία.» (ΕΔΔΑ, απόφαση της 4.12.2008, S. and Marper v. the UK, παραγ. 125)

Καθώς λοιπόν βυθιζόμαστε σε αυτό που αποκαλείται κοινωνία της διακινδύνευσης –«μια σχιζοφρενική διαπλοκή ελευθερίας-δημοκρατίας-ασφάλειας», τα δεδομένα αλλάζουν. (Μανωλεδάκη, Ι.,) (*Τρομοκρατία και Δικαιώματα*, 2004, σελ: 23)

Τα κράτη σε ένα βαθμό παύουν πολλές φορές να είναι τα κύρια υποκείμενα, πόσο μάλλον τα λιγότερο ισχυρά, ενώ σε πολλές περιπτώσεις η κρατική κυριαρχία πόρρω απέχει από τα συνταγματικά καθιερωμένα όρια καθώς εταιρείες ιδιωτικού χαρακτήρα αποκτούν ασύλληπτη ισχύ μπροστά τους.

Όλα τα παραπάνω αποτελούν ένα μικρό δείγμα της σύγχρονης καθημερινής ζωής κατά την οποία ο άνθρωπος εμφανίζεται συγχυσμένος και πολύπλευρα απειλούμενος.

Και αυτό γιατί λανθασμένα έχει καλλιεργηθεί μια ανταγωνιστική σχέση ανάμεσα στην ιδιωτικότητα και την ασφάλεια.

Η κοινή γνώμη διχάζεται ανάμεσα στην υπεροχή της δημόσιας τάξης και προαγωγής της εθνικής ασφάλειας έναντι της προστασίας των προσωπικών δεδομένων, δύο αντίρροπα συμφέροντα τα οποία χρήζουν συνεχούς στάθμισης λόγω της a priori αδιάσειστης αντίστιξης τους.

«Η στάθμιση της απώλειας και του οφέλους πρέπει να οδηγεί στην, με το μικρότερο κόστος και την μεγαλύτερη διασφάλιση για το κάθε ένα από τα δύο, εξισορρόπηση των αντιπαρατιθέμενων δικαιωμάτων». (Μ. Σκανδάμης, Το κράτος στην ευρωπαϊκή κοινότητα, 1986).

Η εισήγηση της συμβούλου Ειρήνης Σαρπ που αναπτύχθηκε ενώπιον της Ολομέλειας του ΣτΕ ταιριάζει εύστοχα στη γενικότερη θεώρηση που οφείλει να κυριαρχεί σε όλα τα κράτη και εν προκειμένω στη συζήτηση: «δεν υφίσταται εκ προοιμίου ιεραρχική σχέση μεταξύ δικαιωμάτων ή μεταξύ αυτών και άλλων συνταγματικών έννομων αγαθών, οι δε τυχόν συγκρούσεις μεταξύ τους δεν επιλύονται με την επιλογή του ενός ή του άλλου ως εκ των προτέρων υπέρτερου, αλλά με την κατά περίπτωση πρακτική εναρμόνισή τους, ώστε να επιτυγχάνονται συνθήκες παράλληλης ασκήσεώς τους με τους λιγότερους δυνατούς περιορισμούς».

Ο φιλελεύθερος χαρακτήρας της ίδιας της κοινωνίας αναντίρρητα θα αλλοιωθεί σε μια ιδεατά ασφαλή κοινωνία, αφού οποιαδήποτε περαιτέρω ενίσχυση της ασφάλειας συνεπάγεται μείωση της ελευθερίας και τούμπαλην. Και αυτό διότι η απόλυτη ασφάλεια συνεπάγεται κατάφωρη παραβίαση των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Εν τωιαύτη περιπτώσει, η κοινωνία θα μετατρέποταν σε ένα μοντέλο βασισμένο στο «Πανοπτικόν» του Τζέρεμι Μπένθαμ ο οποίος περιγράφει μια ευρηματική κυκλική κατασκευή φυλακής εντός της οποίας οι δεσμοφύλακες ανά πάσα στιγμή παρακολουθούσαν τους έγκλειστους δίχως οι ίδιοι να το γνωρίζουν.

Αλλά οι σύγχρονες κοινωνίες και τα κράτη οφείλουν να ενισχύουν την επίτευξη της ασφάλειας όχι ζημιώνοντας την ελευθερία αλλά στο πλαίσιο αυτής.

Σε κάθε περίπτωση τα συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα του ανθρώπου σε κάθε εθνικό Σύνταγμα υφίστανται για να υπηρετούν τη καλύτερη δυνατή εναρμόνιση ασφάλειας-ελευθερίας τόσο σε προστατευτικό όσο και σε αμυντικό επίπεδο.

Αποσκοπούν ουσιαστικά στη χαλιναγώγηση της διακριτικής εξουσίας θέτοντας επιτακτικά την ανάγκη οριοθέτησης μεταξύ στοχευμένων αντιτρομοκρατικών μέτρων-κυρώσεων και συγκεκριμένων παραβιάσεων της ελευθερίας του ανθρώπου στο βωμό της εξυπηρέτησης αντιτρομοκρατικών συμφερόντων. (Ν. Φραγκάκης, Ανθρώπινα δικαιώματα και οικονομική ανάπτυξη την εποχή της παγκοσμιοποίησης, 2007)

Οι αποκαλύψεις του Σνόουντεν τάραξαν συθέμελα το αίσθημα της ανασφάλειας των πολιτών σε παγκόσμιο επίπεδο.

d. Ερωτηματολόγιο-Ευρήματα

Στα πλαίσια της γόνιμης ακαδημαϊκής τριβής και στη προσπάθεια του γράφοντος και της επιβλέπουσας Καθηγήτριας Τσαούση να παρουσιαστούν διαφορετικές απόψεις, νέα δεδομένα και να προκληθούν ακόμη περισσότερες ερωτήσεις, ως οφείλει ένα τέτοιο έργο, συναποφασίστηκε η σύνταξη ενός ερωτηματολογίου με όνομα: **«Ιδιωτικότητα ή Ελευθερία;»**

Το συγκεκριμένο κεφάλαιο αποτελεί ιδιαίτερο αντικείμενο, ιστορικά φρέσκο και εν εξελίξει. Καθώς λοιπόν είναι ένα ζήτημα αντικρουόμενο, δημιουργήσαμε με τη μορφή Google Forms ένα ερωτηματολόγιο 12 ερωτήσεων αποσκοπώντας να αφουγκραστούμε την αίσθηση του κόσμου περί ιδιωτικότητας και ασφάλειας. Αναμφίβολα όπως προκύπτει και από τις παρακάτω ερωτήσεις, ένας εκ των τιθέμενων στόχων αποτέλεσε η ενημέρωση κατά πόσο ο μέσος άνθρωπος γνωρίζει για τα προαναφερθέντα ζητήματα. Κυρίως όμως θέλαμε να συνειδητοποιήσουμε:

- κατά πόσο απασχολεί τον μέσο άνθρωπο ο οποίος είναι ενήμερος
- κατά πόσο θα απασχολήσει τον μέσο άνθρωπο ο οποίος δεν είναι ενήμερος

Ακολουθώντας τον Κανονισμό της Προστασίας των Προσωπικών Δεδομένων (*General Data Protection Regulation*) τον οποίο θέσπισε η Ευρωπαϊκή Ένωση, δεν συλλέχθηκαν προσωπικά στοιχεία & e-mails κατά τον διαμοιρασμό και τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου.

Το ερωτηματολόγιο όπως παρατίθεται στη συνέχεια ακολουθεί μια ενιαία δομή, η οποία διαφοροποιείται σε μια μόνο ερώτηση θέλοντας να εξάγει συμπεράσματα αναφορικά με τη γνώση των συμμετεχόντων για τη παραβίαση της ιδιωτικότητας. Η ενότητα της προσθήκης σχολίου από τους ερωτώμενους πρόσθεσε απρόσμενα χρήσιμα δεδομένα και διαφορετικές απόψεις και διαστάσεις στο έργο μας. Το ερωτηματολόγιο ξεπέρασε τις αρχικές προβλέψεις για 100 απαντήσεις, λαμβάνοντας 200 συνολικά, γεγονός το οποίο κατά την άποψή μας καταδεικνύει το ενδιαφέρον του γενικού πληθυσμού για παρόμοια θέματα. Από τις 200 απαντήσεις 114 προήλθαν από γυναίκες(57%) και 85 από άνδρες(42.5%). Μπορούμε λοιπόν να πούμε ότι το δείγμα μας ήταν σταθμισμένο ως προς το φύλο, με μια μικρή αλλά μεθοδολογικά επιτρεπτή απόκλιση. Το μεγαλύτερο ποσοστό (63.5%) των απαντήσεων (127/200) προήλθε από νεανικό κοινό ηλικιών 18-24 & 25-34, ποσοστό το οποίο μας απασχόλησε δεδομένων των απαντήσεων που λάβαμε στη συνέχεια. Εξίσου υψηλό αποτέλεσε και το μορφωτικό επίπεδο των συμμετεχόντων (69.5%), γεγονός που ανεβάζει το επίπεδο της επιστημονικής κριτικής για τα συλλεχθέντα δεδομένα. Τα ποσοστά ανεργίας που δηλώθηκαν ήταν εξίσου υψηλά(13.5% από 200 απαντήσεις) με τους δημοσίους και ιδιωτικούς υπαλλήλους να καταλαμβάνουν τα υψηλότερα ποσοστά 5,5% και 60,5% αντίστοιχα. Το συγκεκριμένο ποσοστό του 60,5% που προέρχεται από τον ιδιωτικό χώρο είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον δεδομένων, υπό το φως των απαντήσεων που λάβαμε για τις ιδιωτικές εταιρείες και την ευθύνη τους στις υποκλοπές και τη γενικότερη ανασφάλεια των προσωπικών δεδομένων στον ψηφιακό κόσμο.

Ακολουθούν οι ερωτήσεις του ερωτηματολογίου με τη σειρά κατά την οποία τέθηκαν. Οι κοινές ερωτήσεις των δύο ομάδων δεν επαναλαμβάνονται. Σημαντική σημείωση: όπου 1 καθόλου και όπου 5 πάρα πολύ.

1. Πόσο σε απασχολεί η ιδιωτικότητά σου γνωρίζοντας τη δύναμη της τεχνολογίας σήμερα;

- Αναμφίβολα το υψηλό ποσοστό απαντήσεων 71,4% προς τις υψηλότερες βαθμίδες (4/5&5/5) υπερθεματίζει την ανησυχία του κόσμου στην απροσδιόριστα χαοτική δύναμη της τεχνολογίας.

2. Πόσο άνετα θα ένιωθες εάν γνώριζες ότι ανά πάσα στιγμή υπάρχει πρόσβαση στις συνομιλίες και τα αρχεία σου, αλλά αυτό θα βοηθούσε στην αποτροπή ή επίλυση εγκλημάτων;

- Στο σημείο αυτό οι χρήστες διχάζονται. Οι απαντήσεις ποικίλουν με τα μεγαλύτερα ποσοστά να συγκεντρώνονται στο 1/5-31,7%(καθόλου), 2/5-22,1% και 3/5-28,1%. Ένα άτομο στους πέντε απαντά ότι θα ένιωθε πολύ έως πάρα πολύ άνετα με τον σκοπό.

3. Πρέπει να υπάρχει όριο στο πόσο το κράτος μπορεί να παρέμβει στην ιδιωτικότητά σου, ακόμη και αν αυτό βοηθούσε στην αποτροπή ή επίλυση εγκλημάτων;

Όπου 1-> Πολύ χαλαρό γιατί πρέπει το κράτος να μεριμνά για την ασφάλεια με κάθε κόστος.

Όπου 2-> Πολύ αυστηρό ακόμα και αν εμποδίζει την επίλυση εγκλημάτων.

Στη συγκεκριμένη ερώτηση η μέση απάντηση εντυπωσιάζει αποδεικνύοντας ότι ο κόσμος επιθυμεί μια ισορροπία ανάμεσα στις δύο επιλογές με ξεκάθαρη ωστόσο προτίμηση προς την προστασία της ιδιωτικότητας η οποία αθροιστικά συγκεντρώνει υψηλότερο ποσοστό 1+2=15,6% έναντι 4+5=45,8%.

4. Πόσο θα σε ενοχλούσε εάν μάθαινες ότι τα αρχεία σου έχουν χρησιμοποιηθεί ή ελεγχθεί από το κράτος ακόμη και για καλό σκοπό;

Εδώ παρατηρούμε και πάλι την αντίδραση του κόσμου, η οποία τιμωρεί ακόμη και τη καλή πράξη εάν δεν είναι προηγουμένως γνωστή ή αιτιολογημένη.

Ξεκάθαρη η δήλωση και συναισθηματική στάση (έντονη ενόχληση) των ερωτηθέντων με ποσοστό 41,7% να δηλώνει «πάρα πολύ».

5. Στην ερώτηση ποια από τα παρακάτω πρόσωπα/γεγονότα γνωρίζεις:

Έντουαρντ Σνόουντεν, Τζούλιαν Ασάνζ, Cambridge Analytica ένας στους πέντε ερωτηθείς δεν γνωρίζει κανέναν. Στο σημείο αυτό πραγματοποιείται ένας μικρός διαχωρισμός στις ερωτήσεις των δύο ομάδων.

6. Πόσο σε επηρέασαν οι αποκαλύψεις αυτές;

Για το ποσοστό περίπου 80% όπου γνώριζε κάτι από τα παραπάνω δεν φαίνονται ξεκάθαρες σκέψεις. Το μεγαλύτερο ποσοστό τείνει προς το πάρα πολύ(39,4%) αλλά διστάζει. Υποθέτουμε διότι δεν έχει πραγματικά αλλάξει κάτι

στον τρόπο με τον οποίο προστατεύει εαυτόν/εαυτήν ενώ θα ήθελε γεγονός το οποίο επαληθεύεται από την αμέσως επόμενη ερώτηση.

7. Έχεις αλλάξει τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείς το Internet;

Καμία ξεκάθαρη απάντηση. Οι ερωτηθέντες και οι ερωτηθείσες είναι μοιρασμένοι/ες σε ισόποσα μερίδια. Η σύγχυση είναι εμφανής και οι απαντήσεις δυσανάλογες των προηγούμενων πλέον στοχευμένων. Το ίδιο ισχύει και για όσους απάντησαν ότι δεν γνωρίζουν κάποιο πρόσωπο ή σκάνδαλο από την ερώτηση 5. Κοινά ευρήματα και για τις δύο ομάδες λοιπόν, οι οποίες επιβεβαιώνουν τον κανόνα.

8. Πιστεύεις ότι τα δεδομένα/συσκευές σου έχουν χρησιμοποιηθεί ήδη;

Η μεγαλύτερη εντύπωση και συνάμα πιο ισχυρή-επιβεβαίωση των αναιμικών αντιδράσεων του κόσμου καθώς ένα συντριπτικό ποσοστό 67,1% δηλώνει «**ναι σίγουρα**», αλλά προηγουμένως τονίζει ότι **δεν έχει αλλάξει τίποτα στο τρόπο χρήσης των συσκευών!** Το ποσοστό φυσιολογικά μειώνεται σε όσους απάντησαν ότι δεν γνωρίζουν κάποιο πρόσωπο ή σκάνδαλο από τα προαναφερθέντα.

9. Εάν γνώριζες 100% ότι έχουν χρησιμοποιηθεί, πόσο πιθανό θα ήταν να κάνεις κάτι γι' αυτό; (Περισσότερη ενημέρωση, διαμαρτυρία, να επηρεάσει την ψήφο σου).

Το μεγαλύτερο ποσοστό απαντά θετικά (78%) παρουσιάζοντας μια ενδιαφέρουσα πηγή, αυτή της αξιόπιστης ενημέρωσης και εγκυρότητας, ειδικά στην εποχή όπου ο χρήστης κατακλύζεται από διαφημιστικά μηνύματα και χορηγούμενες δημοσιεύσεις σε κάθε βήμα της ψηφιακής του διαδρομής. Στη δεύτερη ομάδα, το ποσοστό πέφτει δραματικά στο 20,5%.

10. Νιώθεις ανασφάλεια για τα προσωπικά σου δεδομένα/αρχεία;

Ομοίως με την ερώτηση 7 και για τις δύο ομάδες.

11. Ποιος φταίει για την παραβίαση της ιδιωτικότητας;

Η ευθύνη διαμοιράζεται τόσο στα κράτη όσο και στις μεγάλες εταιρείες (Google, Facebook) με συντριπτικό ποσοστό 79,4% και 93,2 στη πρώτη και στη δεύτερη ομάδα αντιστοίχα.

12. Θα άλλαζε τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείς το Internet εάν γνώριζες ότι όλα σου τα δεδομένα μπορούν να χρησιμοποιηθούν από το κράτος ή εταιρείες;

Το συντριπτικό ποσοστό και των δύο ομάδων απαντά με σιγουριά τονίζοντας ότι θα άλλαζε τη στάση του, με ένα πολύ μικρό ποσοστό να αδιαφορεί.

Επιβεβαιώνεται η ανάγκη του κόσμου για πλήρη πληροφόρηση και αποφυγή των fake news, διαδεδομένο φαινόμενο στη σύγχρονη ψηφιακή εποχή.

e. Η τοποθέτηση του γράφοντος

Η πληροφοριακή έκρηξη εγείρει ερωτήματα αναφορικά με το γεωγραφικό εύρος της νομοθεσίας. Οι νέες ανάγκες ξεπερνούν και διαπερνούν τα παραδοσιακά εθνικά/κρατικά σύνορα θέτοντας υπό αμφισβήτηση την ικανότητα του δικαίου να ανταπεξέλθει στις πολυεπίπεδες προκλήσεις απότοκο του όγκου των χρηστών και των διασυνοριακά διαβιβαζόμενων προσωπικών πληροφοριών και δεδομένων.

Αυτό αποτυπώνεται και από την τοποθέτηση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου κατά την υιοθέτηση του Προγράμματος της Χάγης το 2004: το γεγονός και μόνον ότι μια πληροφορία διασχίζει σύνορα δεν έχει πλέον σημασία. (Strengthening Freedom, Security and Justice in the European Union”, Annex I to the Conclusions of the Presidency, The Hague European Council, 4-5 November 2004 (doc. 14292/04).

Οι υπέρμαχοι της ελευθερίας τονίζουν ότι καμία ανοχή δεν πρέπει να υπάρχει στη παραβίαση της ελευθερίας, ενώ πολλοί άλλοι υποστηρίζουν σθεναρά την ενίσχυση των παρακολουθήσεων με σκοπό την αποτροπή αδικημάτων και τρομοκρατικών ενεργειών.

Το παράδειγμα των Ηνωμένων Πολιτειών γεννά πολλά ερωτήματα σχετικά με την ανάγκη πρόληψης της τρομοκρατίας, του οργανωμένου εγκλήματος αλλά και τη διατήρηση και ενίσχυση του νομικά κατοχυρωμένου χώρου της ελευθερίας του ατόμου:

Πώς μπορούν να προβλέψουν τα κράτη τέτοιες μελλοντικές ενέργειες χωρίς να εισχωρήσουν βαθιά ακόμα και σε μη επιλήψιμα στοιχεία;

Πώς μπορούν τα κράτη να καλλιεργήσουν το αίσθημα ασφάλειας των πολιτών παρέχοντας παράλληλα τις νομοθετικές ρυθμίσεις οι οποίες εγγυώνται τον έλεγχο του δίχως παράλληλα να εκμεταλλεύεται το αίσθημα ανασφάλειας ως απότοκο αντίστοιχων ενεργειών;

Αυτό συνάγεται εύκολα από τις αποκαλύψεις του Σνόουντεν, οι οποίες μας δίδαξαν τη δυσκολία να τεθούν υπό έλεγχο τα μυστικά προγράμματα που εκτελούνται στο όνομα της εθνικής ασφάλειας. Και η τοποθέτηση αυτή δεν αρκείται μονάχα στις Ηνωμένες

Πολιτείες, αλλά ισχύει σε όλα τα κράτη παγκοσμίως συμπεριλαμβανομένων και των αναπτυσσόμενων οικονομιών, οι οποίες έχουν στη διάθεση τους περισσότερους πόρους, εργαλεία και τεχνογνωσία.

Στον παραπάνω προβληματισμό εντάσσεται και η τοποθέτηση του πρωθυπουργού της Μεγάλης Βρετανίας το 2005, Toni Blair: «Δεν ζούμε σε ένα αστυνομικό κράτος. Ζούμε σε μια χώρα που αντιμετωπίζει πραγματική και σοβαρή απειλή τρομοκρατίας». Ας μη ξεχνάμε άλλωστε την 7η Ιουλίου 2005, όταν τέσσερις μουσουλμάνοι στέρησαν τη ζωή σε 52 ανθρώπους σε συρμούς του μετρό και σε ένα αστικό λεωφορείο στο Λονδίνο. (Saward, *The representative claim*, 2006).

Η ιδανική ισορροπία, εάν αυτή μπορεί ποτέ να είναι εφικτή, κατά τη γνώμη μας ξεκινά από την ενίσχυση της ανεξαρτητοποίησης των θεσμών που αποφαινόμενοι για τη πρόσβαση σε προσωπικά δεδομένα.

Και αυτό γιατί η προσπάθεια ελέγχου της όποιας συμπεριφοράς μέσω της αχανούς συλλογής δεδομένων αποδεδειγμένα δεν αποφέρει τα επιθυμητά αποτελέσματα καθώς ανακύπτουν μεγάλοι αριθμοί ψευδοθετικών και ψευδοαρνητικών στόχων. Αυτό αφενός σημαίνει αδικαιολόγητη ποινικοποίηση ενός ψύλλου στα άχυρα και αφετέρου αδυναμία εστίασης στις πραγματικές απειλές. Αυτό προκύπτει από μελέτη του Εθνικού Συμβουλίου Ερευνών των ΗΠΑ, η οποία αναδεικνύει τα ανέφικτα και ανεπιθύμητα αποτελέσματα της αυτοματοποιημένης ταυτοποίησης τρομοκρατών διαμέσω της μεγάλης εξόρυξης δεδομένων στην προσπάθεια ανάπτυξης της σχετικής τεχνολογίας.

Παράλληλα, η ύπαρξη ισχυρών ανεξάρτητων θεσμών οφείλει να προστατεύει το γενικό δημόσιο συμφέρον εντός του οποίου εντάσσεται και η συνέχιση ύπαρξης του δικαιώματος στην ιδιωτικότητα και την ελευθερία.

Άλλωστε, οι απειλές που υφίσταται ένα κράτος τόσο σε εσωτερικό όσο και σε εξωτερικό επίπεδο απειλούν όχι μόνο ένα αλλά όλα τα δικαιώματα, τα οποία το κράτος οφείλει να υπηρετεί και να προασπίζει. Η απειλή αυτή πραγματώνεται με κυριολεκτικούς όρους (και όχι στο φαντασιακό κάποιων υπερευαίσθητων) στη σημερινή τεχνολογικά υπερπολύπλοκη κοινωνία παρακολούθησης (Gary T. Marx, *Windows into the Soul: Surveillance and Society in an Age of High Technology* (Chicago, IL: The University of Chicago Press 2016).

6. Το δικαίωμα στο περιβάλλον. Η περιβαλλοντική κρίση σήμερα.

a. Εισαγωγή

Το δίκαιο του περιβάλλοντος αποτελεί ένα σχετικό νέο κλάδο δικαίου ο οποίος γεννήθηκε από την έντονη ανάγκη να ρυθμιστεί το πρόβλημα της μόλυνσης του πλανήτη, ζήτημα το οποίο έχει λάβει επικίνδυνες διαστάσεις από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα.

Τα αλλεπάλληλα πλήγματα και τα ανησυχητικά αποτελέσματα εκατοντάδων ερευνών κέντρισαν τη προσοχή τόσο του διεθνούς όσο και του εθνικού νομοθέτη, οδηγώντας στην πλήρη αυτονόμηση του Δικαίου του Περιβάλλοντος ως ξεχωριστού αντικειμένου ακαδημαϊκού, ερευνητικού και διακυβερνητικού ενδιαφέροντος. (Α. Τσαούση, Δίκαιο και συνεργατικότητα, 2013). Ταυτόχρονα, στο προσκήνιο βαθμιαία ανέκυψε και αναπτύχθηκε η συζήτηση αναφορικά με την αντικειμενική ευθύνη για τη περιβαλλοντική ζημιά (Wilde, 2002). Το κεφάλαιο αυτό δεν ήταν προγραμματισμένο εξ' αρχής να συμπεριληφθεί στην παρούσα εργασία.

Αφορμή στάθηκαν οι πυρκαγιές στον Αμαζόνιο ενώ μόνο στη Βολιβία κάηκαν 9,5 εκατ. στρέμματα γης δημιουργώντας μία τεράστια οικολογική καταστροφή η οποία εκτυλίχθηκε κατά τη διάρκεια συγγραφής της παρούσας διπλωματικής. Γεγονότα τέτοιας βαρύτητας αβίαστα γεννούν την ανάγκη σε εμάς τους φερέλπιδες επιστήμονες να στρέψουμε την προσοχή μας σε περαιτέρω έρευνα και πληροφόρηση για ένα τόσο μείζον ζήτημα το οποίο ταλανίζει την κοινωνία σήμερα.

Η αντίληψη ότι η προστασία του πλανήτη είναι μια πράξη αλληλεγγύης για το μέλλον το οποίο θα κληροδοτήσουμε στην ανθρωπότητα είναι a priori φτωχή. Η ανάγκη είναι ήδη εδώ και χρήζει άμεσης δράσης τόσο σε ατομικό όσο και σε πολιτειακό επίπεδο ανά τον κόσμο. Ήδη επτά από τις χώρες που μοιράζονται τον Αμαζόνιο υπέγραψαν σύμφωνο για την προστασία του δάσους.

Η καταστροφή αυτή οφείλει να οδηγήσει τα κράτη σε μια ριζική αναθεώρηση, συνεργασία αλλά και ενισχυμένους αποκλεισμούς σε όσα δεν συμμορφώνονται και όσους οργανισμούς και φορείς δεν ανταποκρίνονται. Πόσο μάλλον όταν φλέγεται και αφανίζεται σημαντικό κομμάτι του 20% του παγκοσμίου πνεύμονα οξυγόνου.

Δυστυχώς, οι τοπικές κυβερνήσεις δεν θέτουν τα περιβαλλοντολογικά ζητήματα ως προτεραιότητα, καθώς το κύριο μέλημα των πολιτών φαίνεται να είναι η οικονομική ευμάρεια, το δημόσιο έλλειμμα, η ανεργία και η ασφάλεια. Επομένως, η κάθε κυβέρνηση αναλώνεται σε μια στάθμιση κόστους-οφέλους, όπου το πολιτικό κόστος ανάληψης

σοβαρών πρωτοβουλιών και δράσεων για τη θωράκιση του φυσικού περιβάλλοντος ως ασπίδας προστασίας ανθρώπων και περιουσιών από την κλιματική αλλαγή, φαντάζει ως πολύ μεγαλύτερο βραχυπρόθεσμα απ' ό,τι το συνολικό αναμενόμενο όφελος, μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα.

Καθώς λοιπόν η πολιτειακή ατζέντα κάθε κράτους εδράζει στο μεγαλύτερο της βαθμό στην ικανοποίηση της εκλογικής βάσης αλλά και των συμφερόντων ισχυρών εταιρειών, δεν αναπτύσσονται αξιόμαχες προσπάθειες για την οικοδόμηση μιας ολοκληρωμένης στρατηγικής για τη προστασία του περιβάλλοντος. (unenvironment.org, *Environmental rights and governance*)

Απότοκο της εν συνόλω ασυνέπειας απέναντι στο περιβάλλον είναι τεράστιοι κίνδυνοι οι οποίοι επιδρούν άμεσα στην ποιότητα ζωής, τη ρύπανση της ατμόσφαιρας, των νερών, των εδαφών, την εξάντληση φυσικών πόρων, τη μείωση της βιοποικιλότητας και την κλιματική αλλαγή (Σαρτζετάκης, Ε.).

Παρακάτω θα εστιάσουμε στο δικαίωμα στο περιβάλλον και πώς αυτό αφορά άμεσα κάθε έμβιο ον του πλανήτη, συζητώντας παράλληλα τη στάση των κρατών και των εταιρειών απέναντι σε αυτό.

b. Ελλάδα και Περιβάλλον-Το συνταγματικό δικαίωμα στο περιβάλλον

Στην ελληνική συνταγματική ιστορία, εντοπίζονται ρητές διατάξεις αναφορικά με το περιβάλλον για πρώτη φορά στο Σύνταγμα του 1975. Πιο συγκεκριμένα, το άρθρο 24 § 1 εδάφιο α' εισάγει τη συγκεκριμένη διάταξη: «Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους».

Στο εδάφιο β', του ίδιου άρθρου εξειδικεύεται η διάταξη αυτή καθώς ενισχύεται η υποχρέωση του κράτους για: «να λαμβάνει ιδιαίτερα προληπτικά και κατασταλτικά μέτρα για τη διαφύλαξή του».

Με την αναθεώρηση του 2001, η προαναφερθείσα προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί και δικαίωμα των Ελληνίδων και των Ελλήνων πολιτών, ενώ τα μέτρα που θα κληθεί να λάβει το Κράτος οφείλουν να εντάσσονται στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας.

Στον όρο «προστασία» εντάσσονται όλες οι σημαντικές εκφάνσεις του περιβάλλοντος οι οποίες προστατεύονται από το Σύνταγμα.

Αυτές είναι:

- το φυσικό περιβάλλον, με ιδιαίτερη μέριμνα για τα δάση και τις δασικές εκτάσεις, (άρθ. 24 § 1 εδ. γ', δ' και ε' σε συνδυασμό με τις διατάξεις του άρθ. 117 § 3-4 Συντ.)
- το οικιστικό περιβάλλον, η διαμόρφωση του οποίου υπάγεται στη ρυθμιστική αρμοδιότητα του κράτους με στόχο τη λειτουργικότητα και την ανάπτυξη των οικισμών και την εξασφάλιση των καλύτερων δυνατών όρων διαβίωσης (άρθ. 24 § 2-5)
- το πολιτιστικό περιβάλλον (άρθ. 24 § 6 Συντ.)

Στα άρθρα 2 § 1, 5 § 1, 17, 25, 106, 117 §§ 3 και 4, εντοπίζονται διατάξεις αναφορικά με την προστασία και διαχείριση των περιβαλλοντικών αγαθών ως στοιχείων του ζωτικού χώρου του ανθρώπου.

Το αίτημα για την πληρότητα της νομικής προστασίας του περιβάλλοντος έχει οδηγήσει στην παραδοχή ότι το άρθρο 24 Συντ. καθιερώνει τόσο ατομικό όσο και κοινωνικό και πολιτικό δικαίωμα στο περιβάλλον. (Karakostas, *Constitutional right to environment*)

Με βάση τη θεωρία των status, όπως αυτή περιγράφεται παρακάτω, θα αναλύσουμε τη θεμελίωση αυτή απαντώντας γιατί δεν μπορεί να ενταχθεί σε μια εκ των τριών κατηγοριών αποκλειστικά:

c. Το δικαίωμα στο περιβάλλον ως ατομικό δικαίωμα

Διασφαλίζει τη σφαίρα ελευθερίας του ατόμου από παρεμβάσεις της πολιτικής εξουσίας περιορίζοντας το περιεχόμενό του στην αγωγή αξίωση του πολίτη έναντι του κράτους για αποχή από πράξεις που προσβάλλουν το περιβάλλον και στην υποχρέωση διαμόρφωσης προστατευτικού κανονιστικού πλαισίου ή, αν δεν έχουν θεσπισθεί ειδικές διατάξεις, ευθείας εφαρμογής του άρθρου 24 Συντ. από τη Διοίκηση.

Φυσικά η Διοίκηση οφείλει να εξειδικεύει το περιεχόμενο του Συντάγματος και όπου ελλείπει ειδική προστατευτική νομοθεσία να ενεργεί, κατά την κρίση της πάντοτε, προς την προαναφερθείσα κατεύθυνση. Αυτό φυσικά μπορεί να γίνει τόσο με λήψη μέτρων, κυρώσεων και οτιδήποτε εντάσσεται στα πλαίσια της νομοθεσίας με βασικό γνώμονα την προστασία του περιβάλλοντος.

d. Το δικαίωμα στο περιβάλλον ως κοινωνικό δικαίωμα

Ο πολίτης έχει αξίωση λήψης θετικών μέτρων προστασίας του περιβάλλοντος από το κράτος, η οποία, κατά την κρατούσα άποψη, δεν είναι αγωγή, παρά μόνο όταν αφορά τη μη κατάργηση ή μείωση της ήδη παρασχεθείσας προστασίας (κοινωνικό κεκτημένο). (Καράκωστας, I., 2006.)

ε. Το δικαίωμα στο περιβάλλον ως πολιτικό δικαίωμα

Στην περίπτωση αυτή θεμελιώνονται αξιώσεις πληροφόρησης, ενημέρωσης και ελεύθερης συμμετοχής στη διαδικασία λήψης αποφάσεων που αφορούν το περιβάλλον και σε ότι εντάσσεται στην προστασία αυτού.

Η παραπάνω άποψη είναι νομικά υποστηρίξιμη λόγω της ευρείας διατύπωσης του άρθρου 24 Συντ., η οποία προσφέρεται για την ανάδειξη της σχετικότητας της τριχοτόμησης των συνταγματικών δικαιωμάτων, της παραπληρωματικότητας και αλληλεξάρτησης ατομικών, κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων.

Φυσικά, όπως ισχύει συνολικά για όλες τις διατάξεις του Συντάγματος της Ελλάδος αλλά και πολλών άλλων εθνικών Συνταγμάτων (η ανάλυση της ευκολίας αναθεώρησής τους δεν εμπίπτει στον σκοπό της παρούσας ενότητας) επιτελεί ένα συγκεκριμένο και ευσεβή σκοπό :Τη διατήρηση της δυναμικής και ισχύος του Συντάγματος και στο μέλλον, αποφεύγοντας το ενδεχόμενο να καταστεί παρωχημένο και αδύναμο να προβλέψει όλες τις πολυεπίπεδες περιπτώσεις στο ρου των εξελίξεων.

Παράλληλα η σκόπιμη αυτή αοριστία επιτρέπει την ένταξη όλων των εν δυνάμει αναγκών προστασίας του περιβάλλοντος διευρύνοντας το πεδίο των προστατευτικών διατάξεων, των οποίων η συγκεκριμενοποίηση, τροποποίηση και κατάργηση έγκειται στην ευχέρεια του τυπικού νομοθέτη και της Διοίκησης όπως περιγράφεται παραπάνω.

Για το λόγο αυτό λοιπόν, η προστασία του περιβάλλοντος δεν αποτελεί το τέρμα αλλά την απαρχή της προσπάθειας αυτής. Τα κράτη οφείλουν να πρωτοστατούν, θέτοντας το πλαίσιο όχι μόνο νομοθετικά αλλά και σε επίπεδο κουλτούρας και συνεργασίας με τα άλλα κράτη.

f. Το δικαίωμα στο περιβάλλον όπως αυτό περιγράφεται από τα Ηνωμένα Έθνη

"Εβδομήντα χρόνια μετά την υιοθέτηση της Οικουμενικής Διακήρυξης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, η παγκόσμια αναγνώριση αυτού του δικαιώματος και η παροχή αποτελεσματικών διορθωτικών μέτρων είναι πλέον θέμα επείγουσας ανάγκης για τις κοινότητες πρώτης γραμμής που εκτίθενται σε προκαλούμενες από το κλίμα επιπτώσεις, τους υπερασπιστές του περιβάλλοντος και ευπαθείς ομάδες σε τοξικές και επικίνδυνες ουσίες"

-John Knox,

Καθηγητής, ειδικός εισηγητής για τα ανθρώπινα δικαιώματα και το περιβάλλον

Κάθε άνθρωπος έχει το αναφαίρετο δικαίωμα:

1. Ουσιαστικά δικαιώματα

- Σε ένα ασφαλές, καθαρό, υγιές και βιώσιμο περιβάλλον.
- Για την προστασία από τις διακρίσεις και την ίση προστασία του νόμου, σε σχέση με την απόλαυση ενός ασφαλούς, καθαρού, υγιούς και βιώσιμου περιβάλλοντος.
- Για την απαλλαγή από τις απειλές, την παρενόχληση, τον εκφοβισμό και τη βία, ενώ κάποιος εργάζεται για τα ανθρώπινα δικαιώματα και το περιβάλλον.
- Στην ελευθερία της έκφρασης, την αναζήτηση, τη λήψη και τη μετάδοση πληροφοριών και ιδεών με οποιοδήποτε μέσου και δίχως συνοριακό κριτήριο.
- Στην ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι και την ειρηνική συγκέντρωση σε σχέση με τα περιβαλλοντικά θέματα.
- Για την αυτοδιάθεση. Τον ελεύθερο καθορισμό του πολιτικού καθεστώτος και την ελεύθερη συνέχιση της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτιστικής ανάπτυξης του καθενός.
- Για την ελεύθερη διάθεση του φυσικού πλούτου και των πόρων για ίδιους σκοπούς, με την επιφύλαξη τυχόν υποχρεώσεων που απορρέουν από τη διεθνή οικονομική συνεργασία, βάσει της αρχής του αμοιβαίου οφέλους και του διεθνούς δικαίου. Σε καμία περίπτωση δεν μπορεί κάποιος να στερηθεί τα δικά του μέσα διαβίωσης, ένα φυσικό δικαίωμα το οποίο αποκρυσταλλώθηκε κάποιους αιώνες μετά σε ανθρώπινο δικαίωμα οικουμενικής εμβέλειας.

- Να μην υποστεί αυθαίρετη σύλληψη, κράτηση ή εξορία.
- Να μην υποβληθεί σε αυθαίρετη παρέμβαση του ιδιωτικό απόρρητου, της οικογένειας και του σπιτιού.

2. Διαδικαστικά δικαιώματα

- Να αναζητά, να λαμβάνει και να μεταδίδει περιβαλλοντικές πληροφορίες.
- Να έχει συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων για θέματα περιβάλλοντος.
- **Για την ίση πρόσβαση στη δημόσια υπηρεσία στη χώρα του/της.**
- Για αποτελεσματικά ένδικα μέσα για παραβιάσεις αυτών των δικαιωμάτων.
- Να ενημερώνεται, κατά τη στιγμή της σύλληψης, για τους λόγους της σύλληψης και να ενημερώνεται εγκαίρως για τυχόν κατηγορίες εναντίον ενός.
- Να προσάγεται αμέσως ενώπιον δικαστή ή άλλου αξιωματούχου εξουσιοδοτημένου από το νόμο να ασκεί δικαστική εξουσία μετά τη σύλληψή του και δικαιούται να δικαστεί εντός εύλογου χρονικού διαστήματος ή να απελευθερωθεί.
- Αποζημίωση μετά από παράνομη σύλληψη ή κράτηση

3. Κρατικές Υποχρεώσεις

- Τα κράτη έχουν υποχρέωση να προστατεύουν τα περιβαλλοντικά δικαιώματα. Αυτό συνεπάγεται την εξασφάλιση των ανωτέρω δικαιωμάτων καθώς και των υποχρεώσεων:
- Να απαιτηθεί η εκ των προτέρων αξιολόγηση των ενδεχόμενων επιπτώσεων των πολιτικών και των έργων στο περιβάλλον και τα ανθρώπινα δικαιώματα.
- Για να διασφαλιστεί ότι συμμορφώνονται με τις υποχρεώσεις τους σε αυτόχθονες πληθυσμούς και μέλη παραδοσιακών κοινοτήτων.
- Να διασφαλιστεί η αποτελεσματική εφαρμογή των περιβαλλοντικών τους προτύπων έναντι των δημόσιων και ιδιωτικών φορέων.

Υποχρεώσεις του ιδιωτικού τομέα

Οι επιχειρήσεις έχουν την ευθύνη να σέβονται τα περιβαλλοντικά δικαιώματα. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να αποφεύγουν να παραβιάζουν τα ανθρώπινα δικαιώματα των άλλων και να αντιμετωπίζουν τις δυσμενείς επιπτώσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με τις οποίες εμπλέκονται.

Αυτό περιλαμβάνει τις εξής υποχρεώσεις:

- Ανάπτυξη πολιτικών που σέβονται τα περιβαλλοντικά δικαιώματα.
- Λήψη των δεουσών διαδικασιών για τον εντοπισμό, την πρόληψη, τον μετριασμό και τον τρόπο αντιμετώπισης των επιπτώσεών τους στα ανθρώπινα δικαιώματα
- Δημιουργία διαδικασιών για την αποκατάσταση οποιωνδήποτε δυσμενών επιπτώσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που προκαλούν ή με τις οποίες συμβάλλουν

g. Διεθνείς συμφωνίες για το κλίμα

Η βασική διεθνής συμφωνία στον τομέα της δράσης για το κλίμα είναι η σύμβαση-πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για τις κλιματικές μεταβολές (UNFCCC). Είναι μια από τις 3 συμβάσεις που εγκρίθηκαν στην Παγκόσμια Σύνοδο Κορυφής του Ρίο για τη Γη το 1992. Μέχρι σήμερα έχει κυρωθεί από 195 χώρες.

Οι συζητήσεις για μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου (διοξείδιο του άνθρακα, μεθάνιο, μονοξείδιο του αζώτου κ.ά.) ξεκίνησαν σε διακρατικό επίπεδο στις αρχές της δεκαετίας του 1990 και κατέληξαν σε μια πρώτη συμφωνία στο Κιότο το 1997.

Το πρωτόκολλο του Κιότο εισήγαγε νομικά δεσμευτικούς στόχους μείωσης των εκπομπών για τις ανεπτυγμένες χώρες ως απότοκο της ολοένα αυξανόμενης ανάγκης θεσμοθέτησης αυστηρότερων διατάξεων για να μειωθούν οι παραπάνω εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου.

Η Ελλάδα υπέγραψε το Πρωτόκολλο τον Απρίλιο του 1998, παράλληλα με τα υπόλοιπα Κράτη Μέλη της Ε.Ε. και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ κύρωσαν το Πρωτόκολλο το Μάιο 2002. Η Ελλάδα το κύρωσε με το Νόμο 3017/2002 (ΦΕΚ Α'117). Σύμφωνα με το Πρωτόκολλο, η ΕΕ και τα Κ-Μ της έχουν υποχρέωση μείωσης των εκπομπών κατά 8% κατά τη περίοδο 2008-2012 σε σύγκριση με τις εκπομπές του έτους βάσης (1990). Σύμφωνα με προσχέδιο για τους ενεργειακούς στόχους της Ευρώπης, η Ευρωπαϊκή Ένωση πρέπει να μειώσει τις εκπομπές ρύπων κατά 40% έως το

2030 και ταυτόχρονα να αυξησει κατά 30% το μερίδιο των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας.

Βάσει του άρθρου 4 του Πρωτοκόλλου που επιτρέπει την από κοινού ανταπόκριση στις υποχρεώσεις οι οποίες αναλαμβάνονται από το Πρωτόκολλο, στο Συμβούλιο Υπουργών Περιβάλλοντος της Ε.Ε. της 4ης Μαρτίου 2002, επετεύχθη συμφωνία σε απόφαση του Συμβουλίου για την "έγκριση εξ ονόματος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας του Πρωτοκόλλου του Κιότο της Σύμβασης Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την αλλαγή του κλίματος και την από κοινού ανταπόκριση στις αντιστοίχως αναλαμβανόμενες υποχρεώσεις".

i. Πρώτη Περίοδος

Τα ανεπτυγμένα κράτη δεσμεύονται να μειώσουν τις συνολικές τους εκπομπές κατά τουλάχιστον 5%. Ο στόχος αυτός αναφέρεται σε έξι αέρια (διοξείδιο του άνθρακα, μεθάνιο, υποξείδιο του αζώτου, υδροφθοράνθρακες, πλήρως φθοριομένοι υδρογονάνθρακες και εξαφθοριούχο θείο).

Ενενήντα μέρες μετά την επικύρωση του Πρωτοκόλλου και από τη Ρωσία ικανοποιήθηκαν πλέον και οι δύο απαραίτητοι όροι προκειμένου να τεθεί σε ισχύ το Πρωτόκολλο του Κιότο, δηλ. να έχει κυρωθεί τουλάχιστον από 55 κράτη-Μέρη της Σύμβασης για τις κλιματικές αλλαγές, και μεταξύ αυτών να συμπεριλαμβάνονται Μέρη του Παραρτήματος I της Σύμβασης (ανεπτυγμένες χώρες) που αντιπροσωπεύουν τουλάχιστον το 55% των συνολικών εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα των χωρών αυτών κατά το 1990.

Η Ελλάδα σύμφωνα με την απόφαση αυτή, δεσμεύτηκε να περιορίσει την αύξηση των εκπομπών της στο +25% για το διάστημα 2008-2012, προκειμένου να συνεισφέρει στον κοινό στόχο της ΕΕ για 8% μείωση των εκπομπών της για το αυτό διάστημα. Για να ανταποκριθεί στη δέσμευσή της αυτή, η χώρα μας εκπόνησε το Εθνικό Πρόγραμμα μείωσης εκπομπών αερίων φαινόμενου θερμοκηπίου για την περίοδο 2000-2010.

Κατά την περίοδο 1990-2016 η Ε.Ε. μείωσε τα αέρια του θερμοκηπίου κατά 24% σε σχέση με το 1990, ενώ αντίστοιχα η Ελλάδα μόνο κατά 11,1%. 30. (Η Ελλάδα και οι προκλήσεις της κλιματικής αλλαγής, kathimerini.gr)

ii. Δεύτερη περίοδος

Η δεύτερη περίοδος δεσμεύσεων του Πρωτοκόλλου ξεκινά την 1η Ιανουαρίου 2013 και λήγει το 2020. Σε αυτήν συμμετέχουν 38 ανεπτυγμένες χώρες, μεταξύ των οποίων η ΕΕ

και τα 28 κράτη μέλη της. Η δεύτερη περίοδος καλύπτεται από την τροποποίηση της Ντόχα, με την οποία οι συμμετέχουσες χώρες έχουν δεσμευτεί να μειώσουν τις εκπομπές τους σε επίπεδο τουλάχιστον 18% χαμηλότερο από εκείνο του 1990. Η ΕΕ έχει δεσμευτεί να μειώσει τις εκπομπές της στο διάστημα αυτό κατά 20% από τα προαναφερθέντα επίπεδα του 1990.

Καθώς οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν το υπέγραψαν ποτέ, ο Καναδάς αποχώρησε πριν από το τέλος της πρώτης περιόδου δεσμεύσεων και η Ρωσία, η Ιαπωνία και η Νέα Ζηλανδία δεν συμμετέχουν στη δεύτερη περίοδο δεσμεύσεων, το Πρωτόκολλο του Κιότο αφορά πλέον μόνον το 14% περίπου των παγκόσμιων εκπομπών. Ωστόσο, περισσότερες από 70 αναπτυσσόμενες και ανεπτυγμένες χώρες έχουν διατυπώσει διάφορες μη δεσμευτικές υποσχέσεις για τη μείωση ή τον περιορισμό των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου για τις οποίες είναι υπεύθυνες.

Αποτελεί κοινή παραδοχή πως η μεγαλύτερη αδυναμία του Πρωτοκόλλου εδράζει στον υποχρεωτικό του χαρακτήρα μόνο έναντι των ανεπτυγμένων χωρών που δεσμεύονται βάσει αυτού για λήψη δράσης. (Data, consilium.europa.eu,2013)

iii. Η Συμφωνία των Παρισίων

Στις 12 Δεκεμβρίου στο Παρίσι υπογράφεται μια νέα παγκόσμια συμφωνία για την κλιματική αλλαγή, πάντοτε στο ευρύτερο πλαίσιο της UNFCCC (United Nations Framework Convention on Climate Change). Η συμφωνία είναι ισορροπημένη και περιλαμβάνει ένα σχέδιο δράσης για να συγκρατηθεί η αύξηση της θερμοκρασίας του πλανήτη «αρκετά κάτω» από τους 2°C.

Η συμφωνία των Παρισίων άρχισε να ισχύει στις 4 Νοεμβρίου 2016, αφού εκπληρώθηκε η σχετική προϋπόθεση, δηλαδή κύρωση από 55 τουλάχιστον χώρες που να αντιπροσωπεύουν τουλάχιστον το 55% των παγκόσμιων εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου.

Όλες οι χώρες της ΕΕ επικύρωσαν τη συμφωνία. (*Climate change timeline*, consilium.europa.eu)

7) Οικονομική κρίση, ανάπτυξη και περιβάλλον στην Ελλάδα

Το ερώτημα που επικρατεί αναφορικά με το περιβάλλον και την Ελλάδα είναι εάν θα επιτευχθεί η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας, αφήνοντας πίσω τα χρόνια της κρίσης αλλά ούσα εναρμονισμένη με το «πράσινο» μέλλον χωρίς αύξηση εκπομπών αερίων θερμοκηπίου.

Δυνάμει των δεσμεύσεών της στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής πολιτικής «20-20-20 έως το 2020», η χώρα μας έχει αναλάβει συγκεκριμένες δεσμεύσεις προς δύο κατευθύνσεις σημειώνει ο Καθηγητής Σαρτζετάκης. (Αναπτυξιακή διάσταση της πολιτικής προστασίας του περιβάλλοντος, σελ: 551)

Αυτές είναι η αύξηση της συμμετοχής των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (ΑΠΕ) και η μείωση της κατανάλωσης ενέργειας

Σήμερα, το κόστος αγοράς δικαιώματος εκπομπής ενός τόνου διοξειδίου του άνθρακα (CO₂) είναι 22,5 ευρώ, ενώ πριν από μερικά χρόνια ήταν μόλις 5 ευρώ. Το 2017, οι σταθμοί λιγνίτη της ΔΕΗ εξέπεμψαν 22,6 εκατ. τόνους CO₂, το 25% του συνόλου στη χώρα μας. Με τις σημερινές τιμές, απαιτούνται 508 εκατ. ευρώ τον χρόνο μόνο για αγορά δικαιωμάτων εκπομπών από τη ΔΕΗ.

Το 2017 υπήρχε αύξηση των εκπομπών στην Ελλάδα κατά 2,9%, όταν στην Ε.Ε. ήταν 0,7%. Από την άλλη, τα προσωρινά στοιχεία για τον ενεργειακό τομέα το 2018 δείχνουν μείωση στην Ελλάδα 3,9%, και στην Ε.Ε. μείωση 2,8% αναφέρει στην Καθημερινή η κ. Θεοδώρα Αντωνάκη, επιστημονική γραμματέας της Επιτροπής Μελέτης Επιπτώσεων Κλιματικής Αλλαγής, που έχει συστήσει η Τράπεζα της Ελλάδος.

«Η Ελλάδα είναι πολύ κοντά στην εκπλήρωση των υποχρεώσεων που έχουν τεθεί μέχρι το 2020, αλλά πρέπει να είμαστε έτοιμοι για αναπροσαρμογή των στόχων. Ήδη, η επιστημονική κοινότητα θεωρεί πως χρειάζεται πιο μεγάλη μείωση των εκπομπών», υποστηρίζει η ειδικός. «Το ερώτημα είναι τι θα κάνουν οι πολιτικοί» συμπληρώνει.

Το τελευταίο διάστημα οι κεντρικές τράπεζες βάζουν το θέμα της κλιματικής αλλαγής στα κριτήρια χάραξης πολιτικής και διαμόρφωσης χρηματοοικονομικών εργαλείων. «Τεχνολογικές λύσεις υπάρχουν, αλλά πρέπει να προσέχουμε η χρήση τους να οδηγεί σε μείωση της κατανάλωσης ενέργειας».

Συνεπώς, αντιλαμβανόμαστε την εξαιρετικά κρίσιμη σύνδεση που υφίσταται ανάμεσα στην οικονομία και τη περιβαλλοντική ατζέντα.

Τα χαρτοφυλάκια των κρατών, οι επενδυτικοί οίκοι και οι τράπεζες αναγκάζονται να προσαρμοστούν προς αυτή τη κατεύθυνση.

Η περιβαλλοντική επανάσταση δεν είναι προ των πυλών, αλλά τα κράτη, ξεκινώντας από τον πρώτο μέχρι τον τελευταίο πολίτη, οφείλουν όχι απλά να οραματιστούν αλλά να εφαρμόσουν στην πράξη τα θεμέλια για ένα ενεργειακό μέλλον με σωστές πρακτικές εξοικονόμησης και αποθήκευσης ενέργειας, ανανεώσιμων πηγών και μηδαμινές εκπομπές άνθρακα.

a. Βιώσιμη ανάπτυξη και περιβάλλον-Το περιβάλλον ως οικονομικό αγαθό

Το ερώτημα το οποίο θα μας απασχολήσει στην παρούσα ενότητα περιστρέφεται γύρω από ένα ακόμη δίπολο το οποίο ταλανίζει τα κράτη και ένα μεγάλο κομμάτι του πληθυσμού:

Πώς μπορούμε να πετύχουμε την ιδανική ισορροπία βιώσιμης ανάπτυξης σε συνδυασμό με τη μέγιστη δυνατή προστασία του περιβάλλοντος; Η ιστορία έχει δείξει ότι δεν είναι με το μέρος μας.

Προκειμένου να επιτευχθεί η αειφορία, απαιτείται τεράστιος συντονισμός και συνδυασμός προσπαθειών σε μια σειρά κρίσιμων τομέων, ταχύτατη και ριζική αλλαγή των συμπεριφορών και τρόπου ζωής, συμπεριλαμβανομένης της αλλαγής των προτύπων παραγωγής και κατανάλωσης. Για τον σκοπό αυτό, η κατάλληλη εκπαίδευση και ευαισθητοποίηση των πολιτών θα πρέπει να αναγνωριστεί ως ένας από τους πυλώνες της αειφορίας, μαζί με τη νομοθεσία, την οικονομία και την τεχνολογία. (Διακήρυξη UNESCO, "*Περιβάλλον και Κοινωνία: Εκπαίδευση, και Ευαισθητοποίηση των Πολιτών για την Αειφορία*, 1997)

Και αυτό διότι εξέχοντα ρόλο στην προστασία του περιβάλλοντος κατέχει ο καθένας και η καθεμιά μας ξεχωριστά και δεν πρέπει να εναποθέτουμε αποκλειστικά τις ελπίδες μας στο περιορισμό της περιβαλλοντικής ζημιάς από τις κερδοσκοπικές εταιρείες.

Ας μην ξεχνάμε άλλωστε πως αγαθά όπως ο αέρας και το νερό, «τα αγαθά που δεν ανήκουν σε κανέναν και σε όλους» κατασπαταλούνται πρώτα από τον καθένα μας και την καθεμιά μας ξεχωριστά.

Η κατασπατάληση αυτή τόσο ατομικά όσο και εταιρικά, συνεπάγεται μείωση ή παρεμπόδιση χρήσης από τον άλλον. Από τη στιγμή της προσφοράς αυτού του αγαθού

είτε οι καταναλωτές *ex ante* ή το κράτος *ex post* οφείλουν να λάβουν τα απαραίτητα μέτρα για τη ρύθμιση της χρήσης της ποσότητας και της ποιότητας του αγαθού. (Τσαούση, Α., 2005, σελ:408)

Περιπτώσεις μόλυνσης από εκλύσεις νερού, ατυχήματα αλλά και κρυφές ζημιές στο περιβάλλον, αποτελούν παραδείγματα ανεμπόδιστης χρήσης των προαναφερθέντων δωρεάν αγαθών. Οι λεγόμενες «*συναλλαγές εκτός αγοράς*» δεν στερούν μόνο τη χρήση των ίδιων αγαθών από άλλα άτομα, αλλά υποβαθμίζουν δίχως συνέπειες τη ποιότητα ζωής, εργασίας και ανάπτυξης όλων ακόμη και δίχως συναίνεση.

Η υποβάθμιση του φυσικού μας περιβάλλοντος αποτελεί πράγματι μια σύγχρονη τραγωδία των κοινοχρήστων σημειώνει η Α.Τσαούση στο άρθρο της «*Δίκαιο και Περιβάλλον, Μια Οικονομική Προσέγγιση*», 2005. Σύμφωνα με τους Shaw and Stroup, η ατμόσφαιρα της Γης είναι μια γιγάντια παγκόσμια κοινόχρηστη έκταση ,..., που οι άνθρωποι χρησιμοποιούν για τα απόβλητά τους.(Shaw and Stroup, 1990:159).

Διεξοδικά θα ασχοληθούμε παρακάτω, όπου μέσω της Θεωρίας Παιγνίων θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε όλες αυτές τις παραμέτρους.

Η εξέλιξη αυτή δεν αποτελεί πεδίο μόνο της οικονομικής επιστήμης, αλλά αντιπροσωπεύει και ένα σημαντικό σημείο αναφοράς για την κοινωνική δικαιοσύνη, πόσο μάλλον εάν αναλογιστούμε τη προέλευση του αγαθού αυτού.

Ο Αστικός Νομοθέτης δίνει μια ενδιαφέρουσα προσέγγιση ακόμα και για την οικονομική επιστήμη στο άρθρο 967 ΑΚ: «*Πράγματα κοινής χρήσης είναι ιδίως τα νερά με ελεύθερη και αέναη ροή, οι δρόμοι, οι πλατείες, οι γαλοί, τα λιμάνια και οι όρμοι, οι όχθες πλεύσιμων ποταμών, οι μεγάλες λίμνες και οι όχθες τους*».

Γι' αυτό άλλωστε οι προτάσεις προς τα κράτη-μέλη του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, επικεντρώνονται ολοένα και περισσότερο στην αειφόρο ανάπτυξη του περιβάλλοντος, με γνώμονα την ισόρροπη και παράλληλη ανάπτυξη, στα πλαίσια της οποίας θα λαμβάνονται υπόψη όλες οι παράμετροι και όχι μόνον οι οικονομικές. (<http://ir.lib.uth.gr/bitstream/handle/11615/41431/10818.pdf?sequence=1>)

Η αειφόρος ανάπτυξη βασίζεται περισσότερο στην πρόβλεψη των περιβαλλοντικών προβλημάτων και λιγότερο στον έλεγχό τους (Σπυροπούλου, Κονταξάκη 2005).

Η έρευνα του ανθρωπιστικού οργανισμού DARA το 2012 παρουσιάζει ορισμένα ανησυχητικά δεδομένα σε έκθεση που πραγματοποίησε για λογαριασμό κυβερνήσεων 20 χωρών(αξίζει να σημειωθεί ότι η αρχική έκθεση σε αυτά τα δεδομένα ανήκει στη

παρουσίαση του Καθηγητή Σαρτζετάκη στα open courses του Πανεπιστημίου Μακεδονίας και συγκεκριμένα στην ενότητα 8). Πιο συγκεκριμένα με την έκθεση:

- Περισσότεροι από 100 εκατομμύρια άνθρωποι θα πεθάνουν και η παγκόσμια οικονομική ανάπτυξη θα μειωθεί κατά 3,2% του παγκοσμίου ΑΕΠ έως το 2030 αν η διεθνής κοινότητα δεν καταφέρει να αντιμετωπίσει την κλιματική αλλαγή. Η ζημία ήδη υπολογίζεται στο 1.6% του παγκοσμίου ΑΕΠ ή αλλιώς σε 1.2 τρις δολάρια το χρόνο.

- Η μελέτη υπολογίζει επίσης ότι πέντε εκατομμύρια θάνατοι προκαλούνται κάθε χρόνο από την ατμοσφαιρική ρύπανση, την πείνα και τις ασθένειες ως αποτέλεσμα της κλιματικής αλλαγής και των οικονομικών περιοχών με υψηλές εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα και ότι ο αριθμός αυτός πιθανότατα θα ανέλθει σε έξι εκατομμύρια ετησίως έως το 2030 εάν συνεχιστούν τα σημερινά πρότυπα χρήσης ορυκτών καυσίμων.

Παρακάτω θα παρουσιάσουμε περισσότερες πληροφορίες για την καλύτερη δυνατή σύζευξη του παρατιθέμενου ερωτήματος, εγείροντας συνάμα ακόμη περισσότερα ερωτήματα προς διερεύνηση, όπως πρέπει σε μια ακαδημαϊκή εργασία.

b. Το πρόβλημα του ορισμού της ευημερίας

Οι Καθηγητές Σαρτζετάκης και Παπανδρέου στο Βιώσιμη Ανάπτυξη: Οικονομική Επιστήμη και Διεθνές Θεσμικό Πλαίσιο (Δεκέμβριος 2002), παρουσιάζουν το πραγματικό πρόβλημα ορισμού της ευημερίας σε σχέση με το περιβάλλον σε ένα ευρύ πλαίσιο.

Με την βιωσιμότητα ορίζουμε την εκμετάλλευση των φυσικών πόρων με ρυθμό μικρότερο από αυτόν με τον οποίο ανανεώνονται. Διαφορετικά υφίσταται περιβαλλοντική ζημία.

Από τη σκοπιά της επιστήμης των οικονομικών, οποιαδήποτε μεγέθυνση του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος συνεπάγεται αύξηση της ευημερίας εφόσον επιτυγχάνεται η αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος.

Το μέτρο το οποίο χρησιμοποιούμε εν προκειμένω μπορεί να φαντάζει ορθό και αδιάσειστο, καθώς δεν υπόκειται σε πολιτικές ερμηνείες αλλά σε μετρήσιμα δεδομένα τα οποία ποικίλουν ανάλογα με την ορισθείσα περίοδο μελέτης. Φυσικά οι ορίζοντες που απλόχερα μας προσφέρει η διεπιστημονικότητα, μας επιτρέπουν να εξετάζουμε κάθε ζήτημα από ποικίλες σκοπιές αποκρυσταλλώνοντας τη πολυδιάστατη πραγματικότητα του προβλήματος. Αναμφίβολα αυτό μπορεί να αφήνει πολλά περισσότερα ερωτήματα αναπάντητα.

Σίγουρα όμως σε όποιο σημείο και να φτάσει η εξίσωση, γνωρίζουμε ότι έχουμε εντάξει όλους τους παράγοντες που πρέπει να ληφθούν υπόψη για την επίλυση της. Γιατί το λέμε αυτό; Διότι το ΑΕΠ είναι ένας σημαντικός δείκτης, αλλά δεν είναι ο μόνος ο οποίος πρέπει να λάβουμε υπόψη.

Αρχικά διότι η κατά κεφαλήν αύξηση του εισοδήματος αποτελεί ένα τεχνητό μέσο όρο τον οποίο χρησιμοποιούν οι οικονομολόγοι, ο οποίος μπορεί να τεκμαίρει την ανάπτυξη αλλά αυτή μπορεί να μεταφράζεται σε μια άνιση κατανομή υπέρ των πλουσίων.

Σε αυτή τη περίπτωση αποτελεί φυσικά ζήτημα και της εκάστοτε πολιτικής ατζέντας και των μέτρων που λαμβάνουμε υπόψη. Διότι ένα ακόμη μέτρο το οποίο δεν έχουμε ακόμη λάβει υπόψη, και για εμάς τους πολιτικούς επιστήμονες είναι ιδιαίτερα σημαντικό, είναι με τι κόστος επιτυγχάνεται η ανάπτυξη.

Ειδικά σε πολλές περιπτώσεις, εάν εντάξουμε στη μελέτη μας και μια μελέτη CBA(Cost Benefit Analysis- Ανάλυση Κόστους Ωφέλειας), ελλοχεύει ο κίνδυνος να παραβλέψουμε βαρυσήμαντες παραμέτρους.

Σε συνέχεια των μετρήσεων που εισφέρει το ΑΕΠ, η αναφορά της ανάλυσης κόστους ωφέλειας είναι εξίσου πολύτιμη προσθήκη στη συζήτησή μας. Και αυτό γιατί προσθέτει ένα ακόμη σκαλοπάτι στην υφιστάμενη μελέτη το οποίο και πάλι ενώ μπορεί το αποτέλεσμα να είναι θετικό, αγνοούνται διάφορα κοινωνικά, φιλοσοφικά και πολιτικά δεδομένα.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η πετρελαιοκηλίδα του Prestige κατά την οποία ακόμη και μετά τον υπολογισμό του κόστους αποζημίωσης, αποφέρει θετικό πρόσημο στην εξίσωση για την εταιρεία.

Ένα ακόμη πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα Ανάλυσης Κόστους -Ωφέλειας είναι και η περίπτωση της Ford με το μοντέλο Pinto. Η στρατηγική η οποία επέλεξε να ακολουθήσει η εταιρεία, βασισμένη αποκλειστικά στα οικονομικά διαγράμματα, παρέβλεψε όλες τις προαναφερθείσες παραμέτρους ούσα επικεντρωμένη αποκλειστικά στο θετικό πρόσημο της ανάλυσης.

Ενδεικτικά, η αντικατάσταση του ελαττωματικού Pinto το οποίο έβγαζε πρόβλημα και εκρήγνυτο, θα στοίχιζε στην εταιρεία επιπλέον 11 δολάρια ανά αυτοκίνητο σώζοντας παράλληλα τη ζωή σε 180 ανθρώπους.

Αντ' αυτού η Ford υπολόγισε ότι το κόστος των θανάτων και των τραυματισμών θα ανερχόταν στο ύψος των 49.5 εκατομμυρίων δολαρίων(200.000 δολάρια για κάθε

θάνατο, 67.000 δολάρια για κάθε τραυματισμό και 700 για αντικατάσταση κάθε αυτοκινήτου) έναντι των 137 εκατομμυρίων που θα στοίχιζε η αντικατάσταση των ελαττωματικών αυτοκινήτων.

(<https://users.wfu.edu/palmitar/Law&Valuation/Papers/1999/Leggett-pinto.html>)

Στο κόστος η Ford συμπεριέλαβε και τα όποια συναλλακτικά κόστη, τα κόστη αποζημίωσης και, το κόστος φήμης αγνοώντας κάθε κοινωνικό-ηθικό όφελος.

Σταθήκαμε σκοπίμως στο παράδειγμα αυτό, ακόμη και αν δεν εμπίπτει στο εξεταζόμενο ζήτημα, διότι οι περιβαλλοντικές ατζέντες δεν πρέπει να είναι τόσο μονοδιάστατες και δεν μπορεί η προστασία του περιβάλλοντος να υπόκειται σε μια ανάλυση κόστους ωφέλειας. Και αυτό γιατί σε πολλές περιπτώσεις, όπως περιγράψαμε και παραπάνω, η κατάσταση μπορεί να είναι μη αναστρέψιμη. Οι συνέπειες λανθασμένων στρατηγικών, συμπεριλαμβανομένων και των παραλείψεων για την προστασία του περιβάλλοντος, επιφορτίζουν όλο τον πλανήτη ακόμη και αν μπορεί να ωφελούνται τα κράτη μεμονωμένα(βλ. το παράδειγμα της Σοβιετικής Ένωσης με την έκρηξη στο πυρηνικό εργοστάσιο Τσερνόμπιλ).

Κατανοούμε λοιπόν ότι η ανάπτυξη δεν μπορεί να λογίζεται αποκλειστικά με τη χρηματική αξία που δύναται να προσφέρει, αναγκάζοντας όσους μελετούν και πράττουν για το περιβάλλον να διευρύνουν τη βάση μέτρησης τους. Οι κοινωνικές διαστάσεις του προβλήματος, αλλά και οι ηθικοδικαιικές του σταθμίσεις, δεν είναι αμελητέες και τα κράτη οφείλουν να βρουν τη χρυσή τομή για την ισόρροπη ανάπτυξη και των δύο.

c. Ανάπτυξη και περιβάλλον μέσα από τη σκοπιά της Θεωρίας Παιγνίων

Όπως αναφέραμε παραπάνω, η αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών ζητημάτων δεν έγκειται στη διακριτική ευχέρεια ενός κράτους. Τουναντίον, απαιτεί συλλογική υποχρέωση για όλα τα κράτη.

Ιστορικά, όπως έχουμε συναντήσει πολλάκις, η ισχυρή περιβαλλοντική συνείδηση και πράξη πολλών κυβερνήσεων γίνεται αντικείμενο εκμετάλλευσης από κάποιες άλλες.

Η Θεωρία Παιγνίων, αναπαριστά πλέον εμπεριστατωμένα τη προβληματική αυτή μέσα από το γνωστό δίλημμα του φυλακισμένου.

Σε συνεργατικό παίγνιο, στην περίπτωση της συνεργασίας είναι γνωστό πως τα συμφέροντα όλων των χωρών μεγιστοποιούνται από τα συμφέροντα όλων.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι παρά τη σύγκλιση συμφερόντων η οποία μπορεί να υπάρχει, η αδυναμία επίτευξης μιας κατά-Παρέτο αποτελεσματικής λύσης ακόμη και μεταξύ ορθολογικών κρατών παραμένει.

Οι ανορθολογικοί-εγωιστικοί παράγοντες, επιλέγουν να μη συνεργάζονται αποφεύγοντας τα όποια συναλλακτικά κόστη, επιδιώκοντας τα ιδιοτελή τους συμφέροντα, θεωρώντας παράλληλα ότι η μη συνεργασία τους δεν θα επηρεάσει τόσο το συνολικό αποτέλεσμα.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι Ηνωμένες Πολιτείες του Ντόναλντ Τραμπ, ο οποίος εκπροσωπώντας μια χώρα που είναι ο υπ' αριθμόν ένας ρυπαντής του πλανήτη μας, αποχώρησε επιδεικτικά από το Σύμφωνο των Παρισίων για την κλιματική αλλαγή. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι παρά το γεγονός ότι οι ΗΠΑ αποτελούν το 4% του παγκόσμιου πληθυσμού απορρίπτουν στην ατμόσφαιρα το 23,5% των παγκόσμιων ρύπων.

Σε αυτό το σημείο, έχοντας ένα μη συνεργατικό ουσιαστικό παίγνιο, υπεισέρχεται η ισορροπία Νας (Nash equilibrium), κατά την οποία οι παίκτες δεν έχουν κίνητρο να αλλάξουν μεμονωμένα τη στρατηγική τους, διακυβεύοντας να χαλάσουν την υφιστάμενη ισορροπία. Στην περίπτωση αυτή η συλλογική δύναμη κινδυνεύει να καταρρεύσει, καθώς οι ατομικές επιδιώξεις φαντάζουν (ακόμη κι αν είναι βραχυπρόθεσμες) ελκυστικότερες.

Φυσικά, η ελευθερία των ανορθολογικών παραγόντων-κρατών εδράζει στην αδυναμία ύπαρξης ενός υπερεθνικού Συντάγματος, το οποίο θα δύναται να επιβάλει ισότιμα τη βούλησή του. Αυτό όμως είναι πρόβλημα που αντιμετωπίζει το διεθνές δίκαιο στο σύνολό του. Κανένα κράτος δεν επιθυμεί να εκχωρήσει τη κυριαρχία του.

Στην περίπτωση ενός συνεργατικού παιγνίου, όπως παραθέτει ο Καθηγητής Σαρτζετάκης, οι Chandler & Tulkens 1992 & 1997, υιοθετούν ένα μοντέλο το οποίο επιβεβαιώνει ότι ένας μεγάλος συνασπισμός είναι εφικτός. Η υπόθεση σε αυτή τη περίπτωση έγκειται στη διάλυση του συνασπισμού και στην επιστροφή στην απόλυτη μη συνεργατικότητα, ως απότοκο της αποχώρησης ενός κράτους. Στην περίπτωση αυτή ο φόβος κυριαρχεί και αποκλείει συνάμα την έξοδο των χωρών από αυτόν.

Κατά πόσο ισχύει αυτό, είναι υπό συζήτηση. Το Brexit, θα αποτελέσει ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα για τη θεωρία παιγνίων και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι κλυδωνισμοί στο οικοδόμημά της μετά την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου, έχουν

δώσει κίνητρο στα ευρωσκεπτικιστικά κόμματα να υπερασπίζονται την αποδόμηση της Ένωσης.

Τα φτωχότερα κράτη του κόσμου είναι και τα πλέον ευάλωτα, καθώς αντιμετωπίζουν τους κινδύνους ξηρασίας, έλλειψης νερού, αποτυχίες των σοδειών, φτώχεια και ασθένειες. Τα κράτη αυτά, κινδυνεύουν να χάσουν ένα ποσοστό που υπολογίζεται ότι ανέρχεται στο 11% του ΑΕΠ τους μέχρι το 2030 ελέω κλιματικής αλλαγής συμπληρώνει η έρευνα του DARA.

«Αύξηση της θερμοκρασίας κατά ένα βαθμό Κελσίου συνδέεται με 10% παραγωγική απώλεια στη στην αγροτική βιομηχανία. Για ένα κράτος όπως το Μπαγκλαντές, αυτό μεταφράζεται σε απώλειες 4 εκατομμυρίων τόνων πρώτων υλών ή δημιουργώντας μια τρύπα 2.5 δις δολαρίων ή αλλιώς 2% του ΑΕΠ της χώρας σύμφωνα με τον Πρωθυπουργό Sheikh Hasina.

d. Επίλογος ενότητας

Η φτώχεια είναι ιεραρχική, το νέφος είναι δημοκρατικό (Beck 1992:36).

Η φράση αυτή υπογραμμίζει την σπουδαιότητα του περιβαλλοντικού ζητήματος ξεχωρίζοντάς το από όλα τα υπόλοιπα τα οποία αναφέρονται στο παρόν έργο. Και αυτό γιατί οι επιπτώσεις του περιβάλλοντος σκεπάζουν κάθε ατομική-κρατική οικονομική, επιχειρηματική και διαρθρωτική δράση.

Το περιβάλλον δεν υπολογίζει ιδεολογίες, οικονομικές κρίσεις, ευμάρεια και τεχνολογία. Οι επιπτώσεις του δεν είναι επιλεκτικές, αλλά μας επηρεάζουν όλους ανεξαιρέτως εξισώνοντας τη Σουηδία με την Ελλάδα.

Τα παραπάνω παραδείγματα είναι ενδεικτικά και αποσκοπούν στον τονισμό του χάσματος αναφορικά με τα μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος. Το σουηδικό κράτος αποτελεί παράδειγμα για τη στάση του απέναντι στην ανακύκλωση, τη διαχείριση σκουπιδιών και την ενέργεια, ενώ η Ελλάδα, παρά το γεγονός ότι έχει λάβει τα περισσότερα χρήματα από την Ευρωπαϊκή Ένωση κατά κεφαλήν για αντίστοιχες ενέργειες, εξακολουθεί να παραμένει στις πρώτες τρεις θέσεις από το τέλος.

Στην περίπτωση του Προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, Ντόναλντ Τραμπ, έχουμε έναν ακαταδίωκτο free rider, που εσκεμμένα αγνοεί την ισομερή διανομή των περιβαλλοντικών αποτόκων, καθώς όπως αναφέραμε και πάνω, οι συνέπειες θα επιβαρύνουν όλες και όλους ανεξαιρέτως. Οι αρνητές της κλιματικής αλλαγής στρουθοκαμηλίζουν απέναντι σε ένα πρόβλημα το οποίο βρίσκεται ήδη στο κατώφλι μας.

Αναφορικά με το τι μέλλει γενέσθαι, η αντιμετώπιση των πολυεπίπεδων ζητημάτων αναφορικά με το περιβάλλον χρήζει συλλογικής δράσης και οργανωτικής δομής. Ο ΟΕ φαίνεται να προϋποθέτει οκτώ κοινωνικούς θεσμούς οι οποίοι έχουν ως πρότυπα εξελίξεις που έχουν λάβει χώρα σε δυτικές κοινωνίες.

1. Δημοκρατικούς και ανοικτούς πολιτικούς θεσμούς
2. Νόμιμο και παρεμβατικό κράτος με ανεπτυγμένη και διαφοροποιημένη κοινωνικο-περιβαλλοντική υποδομή
3. Εκτεταμένη περιβαλλοντική συνείδηση και καλά οργανωμένες ΜΚΟ με πόρους οι οποίοι επιτρέπουν την προώθηση ριζοσπαστικών μεταρρυθμίσεων
4. Ενδιάμεσες ή επιχειρησιακές οργανώσεις που έχουν τη δυνατότητα να αντιπροσωπεύσουν παραγωγούς σε μια τομεακή ή περιφερειακή βάση
5. Εμπειρία και παράδοση στη συζητημένη χάραξη πολιτικής και ρυθμιστική διαπραγμάτευση
6. Ένα λεπτομερές σύστημα περιβαλλοντικού ελέγχου που παράγει ικανοποιητικά και αξιόπιστα δημόσια περιβαλλοντικά στοιχεία
7. Μια κρατικά ρυθμισμένη οικονομία της αγοράς που κυριαρχεί στις παραγωγικές και καταναλωτικές διαδικασίες, καλύπτει όλα τα φάσματα της κοινωνίας και είναι έντονα ενσωματωμένη στην παγκόσμια αγορά
8. Προηγμένη τεχνολογική ανάπτυξη σε μια ιδιαίτερα βιομηχανοποιημένη κοινωνία (Μποτέτζαγιας, Ι., σελ: 259)

Οι παραπάνω βασικές θέσεις του οικολογικού εκσυγχρονισμού μπορούν φυσικά να χαρακτηριστούν αόριστες και αντικείμενο της πολιτικής κοινωνιολογίας. Η επιδίωξη τους έγκειται στον καθένα μας ξεχωριστά ενώ η συγκεκριμενοποίηση τους αποτελεί έργο των εκάστοτε κυβερνήσεων οι οποίες καλούνται να βρουν τη καλύτερη δυνατή ισορροπία ανάμεσα στη βιώσιμη ανάπτυξη και την αποτροπή περαιτέρω αρνητικών επιπτώσεων στο περιβάλλον.

Εξέχοντα ρόλο, ειδικά για εμάς τους πολιτικούς επιστήμονες, καταλαμβάνουν τα κινήματα και η δράση του κοινωνού ως μονάδα ενός συνόλου η οποία αποσκοπεί να επηρεάσει τη διαμόρφωση της πολιτικής ατζέντας.

Ο ρόλος του ατόμου έχει πλέον αλλάξει. Κανείς πλέον δεν φαντάζεται τον εαυτό του στις γενικές απεργίες της δεκαετίας του 1930, τους κήπους της νίκης της δεκαετίας του 1940

και τις πορείες της ελευθερίας τη δεκαετία του 1960. Η ένταξη του ατόμου σε ένα σύνολο εναπόκειται πλέον σε ψηφιακές υπογραφές, likes & clicks. Το παράδοξο βέβαια είναι ότι αυτό συμβαίνει την εποχή της απόλυτης τεχνολογικής προόδου και εξειδίκευσης, όπου τα διαθέσιμα μέσα ολοένα και πληθαίνουν ενώ η επικοινωνία καθίσταται ευκολότερη από ποτέ.

Πρέπει λοιπόν, για να ευοδώσει καρπούς αυτή η προσπάθεια να αναθεωρήσουμε την έννοια του συλλογικού επιλέγοντας τις σωστές μάχες.

Αυτές που δεν θα αποτελέσουν εφήμερες νίκες αλλάζοντας τη νομοθεσία, αλλά εκείνες οι οποίες θα αλλάξουν το τρόπο σκέψης.

Η Naomi Klein, στο βιβλίο της «Καπιταλισμός εναντίον Κλίματος», παραθέτει μια ενδιαφέρουσα προσέγγιση για την αποτυχία των κινημάτων αλλά και για την ευκαιρία των «πράσινων» κινημάτων να αποτελέσουν τον πρωτοπόρο ο οποίος θα συμπαρασύρει ξανά τα υπόλοιπα κινήματα προς τη δράση, αποκαθιστώντας παράλληλα τη φήμη τους εν συνόλω.

Αν τόσα μεγάλα κοινωνικά κινήματα απέτυχαν να πετύχουν το στόχο τους, πως είναι δυνατόν να πετύχει το κίνημα για το κλίμα λοιπόν;

Αν το δούμε από τη σκοπιά αυτή, πράγματι η κατάσταση φαντάζει δυσοίωνη και μη αναστρέψιμη. Όμως οφείλουμε να προσεγγίσουμε το ζήτημα από μια άλλη ματιά αποσκοπώντας σε έναν επίλογο ο οποίος θα, όπως άλλωστε οφείλει ένα ακαδημαϊκό κείμενο, θα δώσει συνέχεια στη συζήτηση εγείροντας επιπλέον ερωτήματα.

Πρέπει λοιπόν να συμπεριλάβουμε στην εξίσωση τον συνολικό αγώνα του κλιματικού κινήματος, ο οποίος υπερκαλύπτει το ημιτελές έργο των απελευθερωτικών κινημάτων των δύο προηγούμενων αιώνων. Μερικά εξ αυτών είναι το κίνημα για τα πολιτικά δικαιώματα και το φεμινιστικό κίνημα μέχρι το κίνημα της αυτοδιάθεσης των αυτοχθόνων.

Άρα, όπως επιχειρήσαμε να περιγράψουμε παραπάνω, οι διαστάσεις του προβλήματος που επιδιώκει το κίνημα για το κλίμα να λύσει, αβίαστα συνεπάγεται επιδίωξη για το κράτος δικαίου, τα ανθρώπινα δικαιώματα, τη διατροφική ασφάλεια, τη καταπολέμηση της υπερθέρμανσης, τη διεύρυνση της δημόσιας σφαίρας και πολλών άλλων ζητημάτων τα οποία αποτελούν κοινό τόπο. Η Klein αποδίδει την επιτυχία ορισμένων θεσμών πραγματικής ισότητας όπως οι βιβλιοθήκες, τα μέσα μαζικής μεταφοράς και τα δημόσια

νοσοκομεία σε αυτές τις μάχες των κινημάτων για κοινωνική δικαιοσύνη. Και επισημαίνει:

«Το γεγονός ότι τα πιο ηρωικά κινήματα για κοινωνική δικαιοσύνη νίκησαν στο νομικό μέτωπο αλλά υπέστησαν τεράστιες ήττες στο οικονομικό μέτωπο είναι ακριβώς ο λόγος για τον οποίο ο κόσμος μας σήμερα είναι άνισος και άδικος. Οι ήττες αυτές κληροδότησαν τις συνεχιζόμενες διακρίσεις, τα δύο μέτρα και δύο σταθμά, την παγιωμένη φτώχεια η οποία μεγαλώνει ύστερα από κάθε κρίση»

Το κίνημα για τη κλιματική αλλαγή φαντάζει ως μια ευγενής συγκεντρωτική συνύφανση δημοκρατίας, ελευθερίας και ποιότητας ζωής, στη βάση της οποίας αποκρυσταλλώνεται το χρέος μας στις επόμενες γενιές.

Πολλοί οικονομολόγοι παρουσιάζουν ορθά τη περιβαλλοντική κρίση ως ένα διαγενεακό δάνειο το οποίο έχουμε λάβει από τις μελλοντικές γενιές. Παράλληλα, η μόλυνση του περιβάλλοντος αποτελεί μια αρνητική εξωτερικότητα (negative externality, βλ. και Coase) μέσω των συνεπειών που προκαλεί, η οποία όμως δεν αρκείται μόνο στο σήμερα αλλά το κόστος το οποίο επιβάλλει μεταφέρεται αντίστοιχα ως παθογόνο κληροδότημα στους τρίτους που θα έρθουν μετά από εμάς.

Κλείνοντας λοιπόν, η αποτίμηση μας οφείλει να θέτει ένα μοντέλο το οποίο να λαμβάνει υπόψη όχι μόνο τις νεοκλασικές διδαχές αύξησης του πλούτου αλλά να τις στεγάζει σε ένα πλαίσιο μαζί με έναν ευρύτερο δείκτη ποιότητας ζωής και προστασίας του περιβάλλοντος (Τσαούση, Α., 2005, σελ:408). “It is our collective and individual responsibility ... to preserve and tend to the world in which we all live.” —Dalai Lama

8) 5. Εργασία και επιχειρείν στο μνημονιακό περιβάλλον της Ελλάδας

a. Το δικαίωμα στην εργασία στην Ελλάδα και την Ευρώπη

Καθένας μπορεί να επιλέγει ή να αλλάζει το είδος, τον κόπο και τον χρόνο της εργασιακής απασχόλησής του, καθώς και τον τρόπο άσκησής της, μας λέει ο Καθηγητής Αριστόβουλος Μάνεσης (Α.Μάνεσης, Ατομικές Ελευθερίες, 1982).

Η εργασία αποτελεί, ιστορικά και διαχρονικά, κεντρική έννοια στη ζωή κάθε ανθρώπου. Αποτελεί μέσο βιοπορισμού, ψυχικής ικανοποίησης και ολοκλήρωσης του ατόμου ως κοινωνικού όντος (Π.Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2012).

Μέσω της εργασίας, ο άνθρωπος δεν παράγει μόνο αξία αλλά νιώθει παραγωγικός και χρήσιμος. Θέτει στόχους πέρα από τους βιοποριστικούς, ατενίζοντας τις ώρες που περνά στην εργασία ως ένα μέσο επίτευξης των προσωπικών του βουλήσεων και πόθων. Σε ψυχολογικό επίπεδο, η εργασία βοηθά τον άνθρωπο να επιτύχει σε μεγάλο βαθμό το αίσθημα αυτό-εκπλήρωσης. (self – actualization), όπως το περιγράφει ο Abraham Maslow. Η αισιοδοξία ενός ατόμου και κατά συνέπεια μιας οικονομίας συνολικά συνδέεται άμεσα με την εργασία, την ασφάλεια που προσφέρει και το πόσο ευόιωνα διαγράφεται το μέλλον. Δεν πρέπει εξάλλου να ξεχνάμε ότι τα οικονομικά είναι η επιστήμη της επιλογής, γεγονός που συναρτά όλες τις συνεπαγόμενες με την αισιοδοξία ενέργειες.

Στο Σύνταγμα του 1975(άρθρο 22 παρ.1 εδ. α) καθιερώνεται για πρώτη φορά η υποχρέωση του κράτους να προστατεύει το δικαίωμα στην εργασία και παράλληλα να μεριμνά για την δημιουργία των συνθηκών εκείνων που εξασφαλίζουν αξιοπρεπή διαβίωση και δυνατότητα πλήρους ανάπτυξης της προσωπικότητας των πολιτών του. Η κανονιστικότητα της διάταξης αυτής του άρθρου 22, προστατεύει το δικαίωμα εργασίας όχι μόνο από προσβολές οποιουδήποτε τρίτου.

Ο νομοθέτης δεσμεύεται να καταβάλλει μια διαρκή προσπάθεια θεμελίωσης της θέσης των εργαζομένων, αλλά και προσπάθεια αποτροπής οποιασδήποτε ενέργειας την υποβιβάζει.

Φορείς του δικαιώματος είναι αδιακρίτως οι Έλληνες και οι Ελληνίδες πολίτες, αλλά και οι αλλοδαποί, τόσο όσοι εργάζονται με σχέση εξαρτημένης εργασίας όσο και οι ελεύθεροι επαγγελματίες. Το ίδιο ισχύει και για τους άεργους, τους άνεργους όπως και τα νομικά πρόσωπα εφόσον κληθούν να εκτελέσουν συγκεκριμένη εργασία με τα φυσικά

πρόσωπα-όργανά τους. Αποδέκτης του δικαιώματος όπως περιγράφεται στο άρθρο 22 του Συντάγματος είναι τόσο η κρατική όσο και η ιδιωτική εξουσία (Ανδρέας Γ.Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα, Ειδικό Μέρος, 2012).

Οι τυχόν περιορισμοί οι οποίοι επιβάλλονται κατά καιρούς σε νομοθετικό επίπεδο αναφορικά με το ωράριο εργασίας, την ασφάλιση των εργαζομένων όπως και την υγιεινή τους, είναι ορθότερο να αντιμετωπίζονται ως περιορισμοί της επιχειρηματικής δράσης του εργοδότη και όχι ως περιορισμοί της ελευθερίας εργασίας (Κώστας Χρυσόγονος, Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, 2006). Και αυτό διότι η de facto εξάρτηση αυτή έχει λάβει διαστάσεις επιβολής επαχθών συμβατικών όρων. Αυτό φυσικά μπορεί να χαρακτηριστεί και ως ισοπεδωτικό καθότι στην ελληνική εργασιακή πραγματικότητα έχει εντυπωθεί μια σχέση εναντίωσης μεταξύ εργοδότη και εργαζομένων.

Παράλληλα το κράτος με το άρθρο 23. παρ.1 προστατεύει τη συνδικαλιστική ελευθερία μέσω της οποίας οι εργαζόμενοι μπορούν να εκφράζονται και να διεκδικούν ανεμπόδιστα σε ένα πλαίσιο ασφάλειας και προστασίας του νόμου. Το ίδιο ισχύει και για το συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα της απεργίας, μέσο προαγωγής των οικονομικών και εργασιακών συμφερόντων των εργαζομένων όπως περιγράφεται στη παράγραφο 2 του ίδιου άρθρου.

Η κατοχύρωση της εργασίας στο υπέρτατο κείμενο του Συντάγματος ως ένα αμυντικό δικαίωμα και η επέμβαση του κράτους για την προάσπιση των όσων καθιερώνονται είναι σημαντική για την θεραπεία των εργασιακών δυσκολιών, για την εξυγίανση των κοινωνικών, οικονομικών ανισοτήτων και συγκρούσεων αλλά και για τη προσαρμογή της πολιτείας μέσω αυτού στη διαρκώς εξελισσόμενη ελληνική πραγματικότητα.

Αυτό δεν ισχύει όμως μόνο για την ελληνική πραγματικότητα καθώς η εργασία αποτελεί ένα διεθνώς προστατευόμενο δικαίωμα.

Σύμφωνα με το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights) το οποίο έχει κυρωθεί και από την χώρα μας, παγκοσμίως αναγνωρίζονται τρεις πτυχές του δικαιώματος στην εργασία, και ειδικότερα:

- Το δικαίωμα της εργασίας, όπως ορίζεται στο Άρθρο 6 ως «το δικαίωμα κάθε προσώπου να έχει τη δυνατότητα να κερδίζει τα απαραίτητα για τη ζωή του με εργασία την οποία διαλέγει ή δέχεται ελεύθερα».

- Δικαιώματα κατά την εργασία, τα οποία περιλαμβάνουν «το δικαίωμα κάθε προσώπου να απολαμβάνει δίκαιους και ευνοϊκούς όρους εργασίας», όπως προβλέπεται στο Άρθρο 7.
- Εσχάτως το δικαίωμα στον συνδικαλισμό, όπως αναφέρεται λεπτομερώς στο Άρθρο 8, περιλαμβάνει το δικαίωμα κάθε προσώπου στη σύσταση και την προσχώρηση στο συνδικάτο της εκλογής του, το δικαίωμα των συνδικάτων για τη σύσταση εθνικών συνομοσπονδιών και τη σύσταση και την προσχώρηση σε διεθνείς συνδικαλιστικές οργανώσεις και το δικαίωμα απεργίας.

Οι τρεις αυτές πτυχές αναγνωρίζονται και στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης(Νίκαια, Δεκέμβριος 2000) στα εξής άρθρα (όπως επίσης και στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη):

- i. Άρθρο 30-προστασία σε περίπτωση αδικαιολόγητης απόλυσης
- ii. Άρθρο 31-δίκαιες και πρόσφορες συνθήκες εργασίας
- iii. Άρθρο 28- δικαίωμα συλλογικών διαπραγματεύσεων, καθώς και στον

Όπως θα δούμε και παρακάτω, τα χρόνια της ύφεσης και οι πολιτικές λιτότητας που εφαρμόστηκαν έπληξαν συθέμελα τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και σε άλλες χώρες. Η συνέχεια και αδιαιρετότητα των παραπάνω και όχι μόνο δικαιωμάτων αναδεικνύει τη βαρύνουσα συνάρτησή τους για το συνολικό οικοδόμημα του δικαίου και των πεδίων υπεράσπισής του.

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο τόνισε για τις περικοπές των κρατών ελέω πολιτικών λιτότητας: απέτυχαν «να προστατέψουν τους πιο ευπαθείς από τη φτώχεια, τη φτώχεια των εργαζομένων (in-work poverty), και τον κοινωνικό αποκλεισμό», ενώ στην πραγματικότητα «οι πιο ευπαθείς ομάδες της αγοράς εργασίας είναι αυτές που πλήττονται περισσότερο: οι νέοι, οι μακροχρόνια άνεργοι, οι γυναίκες, οι μετανάστες και άτομα με ειδικές ανάγκες» (European Parliament, Resolution on Employment and social aspects of the role and operations of the Troika (ECB, Commission and IMF) with regard to euro area programme countries, 13 March 2014)

Επομένως, δεν θα ήταν υπερβολή να συμπεράνουμε ότι όλα τα κρίσιμα επιμέρους κοινωνικά δικαιώματα που απορρέουν από το θεμελιώδες κοινωνικό δικαίωμα της εργασίας, τελούν σε κατάσταση διακινδύνευσης στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ακριβώς λόγω των μνημονιακών νόμων και γενικότερα των οριζόντιων

περικοπών, μειώσεων και «χαρατσιών» που επιβλήθηκαν στους πολίτες κατά τα χρόνια της κρίσης.

b. Εργασία και οικονομική κρίση

Τα χρόνια της κρίσης δοκίμασαν και εξακολουθούν να δοκιμάζουν το ελληνικό κράτος. Εκατοντάδες χιλιάδες κόσμου μετανάστευσαν, πολλές επιχειρήσεις άλλαξαν φορολογική στέγη, ενώ η αδυναμία εύρεσης εργασίας αποτέλεσε όπλο στη φαρέτρα πολλών επιχειρηματιών. Το ελληνικό δημόσιο ζημιώθηκε πολύπλευρα και οδυνηρά μέσα από αυτούς τους τρεις πυλώνες:

i. Brain drain και χαμένα εκπαιδευτικά κεφάλαια

Η μετανάστευση νέων και φερέλπιδων νέων όχι μόνο δημιουργεί ένα αίσθημα εγκατάλειψης και μιζέριας αλλά και το γνωστό φαινόμενο της «αποστράγγισης εγκεφάλων» (brain drain). Από οικονομικής σκοπιάς αυτό είναι και το χειρότερο. Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, επενδύοντας με τη δωρεάν δημόσια εκπαίδευση σε κάθε του βαθμίδα, χάνει τη δυνατότητα να δρέψει τους καρπούς του. Και με τους καρπούς εννοείται η παραγωγή αξίας μέσω των ανθρώπων που αναγκάζονται να τη μετακυλήσουν εκτός της ελληνικής επικράτειας.

Έρευνα της Endeavor Greece, ενός διεθνούς μη κερδοσκοπικού οργανισμού στήριξης της επιχειρηματικότητας, καταγράφει την προστιθέμενη αξία και τα φορολογικά έσοδα που δημιουργούν στις χώρες υποδοχής (brain gain) οι Ελληνίδες και οι Έλληνες που έφυγαν για το εξωτερικό κατά το διάστημα 2008-2016, επιβεβαιώνοντας εμπειριστατωμένα τόσο τις τυπικές (μέσω πτυχίων και επισήμων τίτλων-hard skills) όσο και τις ουσιαστικές «ήπιες» δεξιότητες (soft skills) του ελληνικού εργατικού δυναμικού τα οποία δυστυχώς στηρίζουν τα ΑΕΠ άλλων χωρών.

Η έρευνα υπολογίζει ότι το εργατικό δυναμικό, κυρίως ανώτερης/ανώτατης εκπαίδευσης, συνεισφέρει ετησίως €12,9 δισ. στο ΑΕΠ των χωρών υποδοχής .κατά βάση τη Γερμανία και την Αγγλία, που καθόλου τυχαία βρίσκονται στις κορυφαίες δέκα πιο ισχυρές οικονομίες του πλανήτη. Ακόμη, προσθέτει €9,1 δισ. σε φορολογικά έσοδα, εκ των οποίων €7,9 δισ. σε φόρους εισοδήματος και εισφορές και €1,2 δισ. σε ΦΠΑ. Αθροιστικά, από το 2008 μέχρι και σήμερα, οι Έλληνες του brain drain έχουν παραγάγει περισσότερα από €50 δισ. ΑΕΠ στις χώρες οι οποίες απολαμβάνουν τις υπηρεσίες τους και στεγάζουν τα όνειρά τους. Η εισφορά ύψους €12,9 δισ. τοποθετεί το ανθρώπινο

δυναμικό στην πρώτη θέση των εξαγόμενων προϊόντων με μεγάλη απόκλιση από τα υπόλοιπα (*Ακολουθούν τα προϊόντα πετρελαίου (€7,2 δισ.), τα προϊόντα αλουμινίου (€1,3 δισ.), τα φάρμακα (€0,7 δισ.), το ελαιόλαδο (€0,5 δισ.), τα ψάρια, οι ελιές, τα προϊόντα καπνού, τα πληροφοριακά συστήματα και τα τυροκομικά προϊόντα με €0,4 δισ., το βαμβάκι και τα ροδάκινα (€0,3 δισ.)*).

Και όπως αναφέραμε παραπάνω, το οξύμωρο είναι ότι **το ελληνικό κράτος έχει επενδύσει-δαπανήσει για την εκπαίδευση των ανθρώπων αυτών ένα ποσό περί τα €8 δισ.**

ii. Επιχειρηματικότητα άνευ επιχειρήσεων-business drain

Οι συνθήκες οικονομικής ασφυξίας, η έλλειψη ρευστότητας καθώς και τα απαγορευτικά επιτόκια δανεισμού σε ένα γενικότερο πλαίσιο υψηλού ρίσκου και ανασφάλειας της Ελλάδας οδήγησαν πολλές χώρες στη φορολογική φυγή. Το φαινόμενο εμφανίστηκε με μεγάλη ένταση σε μικρομεσαίες επιχειρήσεις της Βορείου Ελλάδος, οι οποίες πέρασαν και εξακολουθούν να περνούν τα σύνορα, αποσκοπώντας σε βιώσιμη φορολογία. *Οι εγγεγραμμένες επιχειρήσεις ελληνικών συμφερόντων στη Βουλγαρία ξεπερνούσαν το 2017 τις 18.000 και μόνο περί τις 3.000 από αυτές είχαν φυσική παρουσία στη χώρα αυτή, με τάση σημαντικής αύξησής τους στη διάρκεια του 2017, ενώ σύμφωνα με το Γραφείο ΟΕΥ της χώρας μας στη Σόφια κάθε χρόνο ιδρύονται περί τις 2.000 επιχειρήσεις ελληνικών συμφερόντων, αλλά από αυτές μόνο το 40% παρουσιάζει επιχειρηματική δραστηριότητα και μόνο το 10% απασχολεί προσωπικό. Μάλιστα, το νέο αυτό κύμα επιχειρήσεων ελληνικών συμφερόντων, σε αντίθεση με το παλιό, δεν έχει έδρα στη Σόφια αλλά στη νότια Βουλγαρία και επιλέγουν κοντινότερους προορισμούς για έδρες. Οι επιχειρήσεις και οι ελεύθεροι επαγγελματίες θέλουν πολύ απλά να αποφύγουν την υπερφορολόγηση και τις τεράστιες ασφαλιστικές εισφορές των τελευταίων ετών της εφαρμογής των σκληρών δημοσιονομικών προγραμμάτων προσαρμογής της χώρας. (Πηγή Ναυτεμπορική)*

Το 2015, όταν η παραμονή της Ελλάδας στην Ευρωζώνη παρέμενε αβέβαιη, οι καταθέσεις σημείωσαν μείωση της τάξης του 23%, ενώ παράλληλα στη Βουλγαρία αυξήθηκαν κατά 10% και στη Ρουμανία κατά 8%. Στο διάστημα 2008 - Ιούλιος 2016, οι καταθέσεις στις ελληνικές τράπεζες μειώθηκαν κατά 46,1%, την ίδια ώρα

όπου στη Βουλγαρία ενισχύθηκαν κατά 74,2% και στη Ρουμανία +50,5%. (Πηγή Καθημερινή)

Αναμφίβολα όμως και μεγάλες εταιρείες, τόσο εισηγμένες στο χρηματιστήριο όσο και εκτός, επί μια δεκαετία περίπου «πληγώνουν» και «πληγώνονται» από την ελληνική οικονομία, καταφεύγοντας σε κοντινές χώρες των Βαλκανίων ή σε άλλους περίφημους φορολογικούς παραδείσους. Το υψηλό «country risk» ανάγκασε εταιρείες όπως η Coca-Cola, η Τιτάν και η Viohalco καθώς και μη εισηγμένων ομίλων όπως η ΦΑΓΕ, να μεταφέρουν τις έδρες τους στο εξωτερικό. Με όρους της οικονομικής επιστήμης, μπορούμε ξεκάθαρα να αποτιμήσουμε τη ζημία που προκαλείται σε αντίστοιχες περιπτώσεις bank panic και bank run.

iii. Η ζημιογόνος μαύρη εργασία και η εργασιακή οπισθοδρόμηση

Στις δύο παραπάνω υποενότητες ασχοληθήκαμε με το ανθρώπινο και επιχειρηματικό κεφάλαιο το οποίο επέλεξε να δραστηριοποιηθεί εκτός ελληνικής εδαφικής και φορολογικής επικράτειας. Σε αυτό το σημείο όμως οφείλουμε να παρουσιάσουμε ένα μελανό κομμάτι της υφιστάμενης εργασιακής πραγματικότητας, το οποίο ανέκαθεν απασχολούσε το ελληνικό κράτος και παρουσίασε έντονη αυξητική τάση στα χρόνια της κρίσης. **Πρόκειται για την ανασφάλιστη-μαύρη εργασία, την ανυπεράσπιστα παροχή εργασίας η οποία «πληγώνει» το κράτος και εναποθέτει την ασφάλεια και το συνταξιοδοτικό μέλλον των εργαζομένων ουσιαστικά στην τύχη.**

Στον αντίποδα, οι παροχές του κράτους, οι εργοδοτικές εισφορές και οι κρατήσεις είναι εξωφρενικά δυσανάλογες με τα οφέλη.

Στις δημοκρατίες όμως, όπως πρώτος μας δίδαξε ο Σωκράτης, η παραβατικότητα δεν είναι η λύση. Ας μην λησμονούμε πως ο Σωκράτης αρνήθηκε να αποδράσει, παρά το γεγονός ότι είχε τη δυνατότητα. Ήπιε το κώνειο, ειρηνικά και γαλήνια υπακούοντας στην επιβληθείσα από το δικαστήριο ποινή (από τους 500 δικαστές της Ηλιαίας που τον καταδίκασαν σε θάνατο με τις κατηγορίες της αμφισβήτησης και ασέβειας των θεών και τη διαφθορά των νέων της πόλης της Αθήνας). Σεβάστηκε την ετυμηγορία των συμπολιτών του, παραμένοντας νομοταγής πολίτης και αληθινός φιλόσοφος-πρεσβευτής του δημοκρατικού ιδεώδους.

Όσο αναντίστοιχες και να είναι λοιπόν οι παροχές του κράτους, όσο πληγωμένες και να είναι οι επιχειρήσεις, η αδήλωτη εργασία πόρρω απέχει από τη διαδικασία ανασύστασης της οικονομίας. Πλέον, τα υπέρογκα πρόστιμα αντισταθμίζουν τη ζημία της αδήλωτης εργασίας, γεγονός που έχει κάνει πολλές επιχειρήσεις να αναθεωρήσουν τη στρατηγική τους, ενώ πολλές εμμένουν στη «φτηνή» βάσει προστίμων εργασία μερικής απασχόλησης καθώς μακροπρόθεσμα οι εισφορές που αποφεύγουν είναι πολύ περισσότερες από τα αντίστοιχα πρόστιμα. Το φαινόμενο αυτό εμφανίζεται κατά κόρον σε επιχειρήσεις νυκτερινής διασκέδασης και εποχιακής εργασίας όπου ο μέσος όρος των ηλικιών είναι χαμηλός. Αυτό σημαίνει ότι οι νέοι δεν ενδιαφέρονται για τη μη κατοχύρωση του συνταξιοδοτικού τους δικαιώματος, αλλά εστιάζουν στην παροδική εισοδηματική ενίσχυση.

Ήδη από το 2013 έχει αρχίσει να αναδύεται ένα υβριδικό μοντέλο ασφάλισης εργαζομένων, αυτό της ενοικίασης προσωπικού. Δίχως την ύπαρξη ξεκάθαρων νομοθετικού πλαισίου, όμοιου χωρών του εξωτερικού, εταιρείες καταφεύγουν σε συμβάσεις μερικής απασχόλησης και εκ περιτροπής εργασίας. Μέσω του μοντέλου αυτού, η εργασία παραμένει απροστάτευτη, ο κίνδυνος εισφοροδιαφυγής λόγω υποβόσκουσας πλήρους απασχόλησης ελλοχεύει και σε ένα βαθμό ολισθαίνει σε εργασιακή «νόρμα». Ενδεικτικά η Καθημερινή αναφέρει: *«Από την 1η Ιανουαρίου έως τις 31 Δεκεμβρίου 2014 διενεργήθηκαν έλεγχοι σε 27.635 επιχειρήσεις. Εξ αυτών των επιχειρήσεων βρέθηκαν να απασχολούν αδήλωτους εργαζόμενους οι 3.827 (ποσοστό 13,85%). Σε σύνολο 135.566 εργαζομένων στις επιχειρήσεις όπου διενεργήθηκαν έλεγχοι, εντοπίστηκαν 6.177 αδήλωτοι εργαζόμενοι (ποσοστό 4,56%), ενώ τα πρόστιμα που επιβλήθηκαν αποκλειστικά για την αδήλωτη εργασία ανέρχονται στο ποσό των 64.592.922 ευρώ».*

Το πρόβλημα όμως, δεν εντοπίζεται εκεί, αλλά στο γενικότερο κλίμα ευφορίας, παραγωγικότητας και κλίματος της αγοράς. Όλα τα παραπάνω είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την προάσπιση της εργασίας. Ο εργαζόμενος νιώθει ανυπεράσπιστος και μόνος απέναντι σε μια έκπτωτη οικονομία. Σε περίπτωση ατυχήματος, ασθένειας τόσο του ιδίου όσο και των τέκνων του, δεν θα έχει την απαραίτητη κάλυψη, γνωρίζοντας συνάμα ότι η εργασία του δεν θα έχει αντίκτυπο στα συντάξιμα έτη του. Αυτό μεταφέρεται και στις κινήσεις του, καθώς δεν αποταμιεύει χρήματα στις τράπεζες, επιλέγει να πραγματοποιεί συναλλαγές δίχως ΦΠΑ (πόθεν έσχες) και ένας ατέρμονος φαύλος κύκλος δημιουργείται. Το μεγαλύτερο κοινωνικό άγχος όμως είναι το

διαπραγματευτικό τέλμα της αδήλωτης εργασίας, αλλά και των αποδοχών στο φόβο της απόλυσης. Το εργατικό δυναμικό χάνει τη διαπραγματευτική του ισχύ από τις στρεβλώσεις της οικονομικής κρίσης και διανοίγει μακροοικονομικές τρύπες στα νοικοκυριά και στην οικονομία στο σύνολο της.

Αναντίρρητα η αδυναμία παροχής κοινωνικής προστασίας συνέβαλε δραματικά στη διάνοιξη της ψαλίδας της κοινωνικής δικαιοσύνης και της εισοδηματικής ανισότητας.

Η πραγματική καταγραφή των δημοσιονομικών αναγκών θα στηρίξει τον σχεδιασμό ενός φορολογικού συστήματος το οποίο θα δημιουργεί ευκαιρίες για τους εργαζομένους και τις επιχειρήσεις. Η μείωση των φόρων αλλά και των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης, σε συνδυασμό με κρατικά αλλά και ευρωπαϊκά μέτρα ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης μπορεί να μειώσει την αδήλωτη εργασία, να ενισχύσει τη δικαιότερη διανομή εισοδημάτων, αυξάνοντας παράλληλα τα φορολογικά και ασφαλιστικά έσοδα των ταμείων του κράτους. Φυσικά τα μέτρα ελαστικοποίησης των αγορών εργασίας σε μια προσπάθεια αύξησης της ανταγωνιστικότητας εντάσσονται στο πλαίσιο κοινοτικής οδηγίας. Η πρόκριση ενός μοντέλου ανεξάρτητων φορέων επιβολής ελέγχων και κυρώσεων θα απεμπολήσει φαινόμενα παρανομίας και διάβρωσης της δικαιοσύνης. Για να λυθούν όλα τα παραπάνω, χρειάζονται μεταρρυθμίσεις προς πάσα κατεύθυνση, τόσο για την ανάπτυξη και ελάφρυνση της επιχειρηματικότητας όσο και για την υπεράσπιση της εργασίας και της διαπραγματευτικής ισχύος των εργαζομένων.

Το τελευταίο θα μας απασχολήσει παρακάτω, καθώς αποτελεί μείζον ζήτημα της διακομματικής τριβής, των συνδικάτων και των επιχειρήσεων.

c. Αποκέντρωση συλλογικών διαπραγματεύσεων

Κατά κανόνα, οι συνδικαλιστικές οργανώσεις διαπραγματεύονται όλα τα ζητήματα σχετικά με μια σύμβαση εργασίας όπως είναι ο μισθός, οι ώρες εργασίας, οι άδειες μητρότητας, οι παροχές υγείας, το συνταξιοδοτικό όριο, οι επιδοματικές πολιτικές κ.α. Αλληλοεπιδρούν με πολλούς θεσμούς και σε πολλά επίπεδα προσπαθώντας να υπερασπίσουν την εργασία και ποικίλουν από χώρα σε χώρα. Πολλές χώρες διατηρούν μοντέλα διαπραγμάτευσης σε εθνικό επίπεδο μεταξύ επιχειρήσεων και συνδικαλιστικών φορέων. Σε αυτές τις περιπτώσεις οι κυβερνήσεις διαδραματίζουν διαιτητικό-μεσολαβητικό ρόλο. Άλλες χώρες διατηρούν κλαδικές ή αποκεντρωμένες συμβάσεις σε επίπεδο επιχείρησης ενώ υβριδικά μοντέλα με συλλογικές συμβάσεις σε κεντρικό αλλά και επιχειρηματικό επίπεδο έχουν σταδιακά κάνει την εμφάνισή τους.

Κρίνεται σκόπιμο, για να μπορέσουμε να επεξηγήσουμε τις παρακάτω σειρές και να αναδείξουμε την πολυπλοκότητα του θέματος, να αναφερθούμε στη θεωρία διαπραγμάτευσης (Binmore, 1986, Osborne & Rubinstein 1990).

Υποθέτουμε ως μια ρεαλιστική απεικόνιση των συλλογικών διαπραγματεύσεων την περίπτωση εκείνη κατά την οποία αμφότερες οι συνδικαλιστικές οργανώσεις και οι εργοδοτικές ενώσεις-επιμελητήρια κοκ. διαπραγματεύονται τους μισθούς. Στην περίπτωση αυτή, θεωρώντας τους μισθούς δεδομένους, οι εργοδότες επιλέγουν εκείνα τα επίπεδα απασχόλησης (δικαίωμα διαχείρισης) τα οποία μεγιστοποιούν το κέρδος τους, σεβόμενοι πάντα τα συμπεφωνημένα (*pacta sunt servanda*). Αντίστοιχα θα πράξουν και οι εργαζόμενοι με όμοιο μισθό επιφύλαξης και ίδια παραγωγικότητα (Nickell & Andrews, 1983). Με τον τρόπο αυτό, μεγιστοποιείται η ωφέλεια και των δύο, όμως το αποτέλεσμα της εξίσωσης εξαρτάται από τη διαπραγματευτική ισχύ(των συνδικαλιστικών οργανώσεων). Όσο μεγαλύτερη η διαπραγματευτική ισχύς, τόσο μεγαλύτερη-υψηλότερη θα είναι η επιβληθείσα πάνω στο μισθό επιφύλαξης σφήνα και τόσο χαμηλότερο το προκύπτον επίπεδο απασχόλησης (Tito Boeri, Jan van Ours, Οικονομικά της εργασίας, 2013). Τα άρτια θεωρητικά μοντέλα θυσιάζονται στο βωμό των χρηματοπιστωτικών κρίσεων και όπως θα δούμε παρακάτω η ισχύς και η προστασία των εργαζομένων διαρκώς περιορίζεται.

Η οικονομική κρίση, όπως περιγράψαμε παραπάνω, δημιούργησε πολυποίκιλες παθολογίες στην αγορά εργασίας. Μια από αυτές είναι η εντατικοποίηση της τάσης αποκέντρωσης των συλλογικών διαπραγματεύσεων στις περισσότερες χώρες της Ε.Ε. ενώ όπως περιγράφουν οι Clauwaert & Schömann, 2012, σε κίνδυνο βρίσκονται και οι πιο συγκεντρωτικές μορφές συλλογικής διαπραγμάτευσης. Οι μηχανισμοί επεκτασιμότητας της ισχύος των συλλογικών συμβάσεων λιγοστεύουν, οι δυνατότητες παρέκκλισης εντείνονται όπως και η συρρίκνωση του ρόλου της αρχής της ευνοϊκότερης ρύθμισης και μη συνέχισης των συλλογικών συμβάσεων με το πέρας της ισχύος τους (Eurofound, 2013). Σύμφωνα με τους Κουζή, κ.α. (2012) και Busch, κ.α. [(2013) στο Eurofound, 2013, οι βασικές αλλαγές που αφορούν τα εθνικά συστήματα συλλογικής διαπραγμάτευσης είναι οι ακόλουθες :

- Η αποδυνάμωση της συλλογικής σύμβασης εργασίας ως εργαλείου διαμόρφωσης του γενικού κατώτατου μισθού.
- Η νομοθετική κατάργηση των μισθολογικών αυξήσεων που έχουν επιτευχθεί μέσα από συλλογικές συμβάσεις.

- Η ενίσχυση της αποκέντρωσης των συλλογικών συμβάσεων στο επίπεδο της επιχείρησης, που συχνά εκφράζεται μέσα από την απόλυτη προτεραιότητα των επιχειρησιακών συλλογικών συμβάσεων έναντι άλλων συλλογικών συμβάσεων, με ταυτόχρονη κατάργηση της αρχής της ευνοϊκότερης ρύθμισης.
- Η δυνατότητα υπογραφής επιχειρησιακών συμφωνιών και με μη-συνδικαλιστικούς θεσμούς μέσα στις επιχειρήσεις.
- Η διάβρωση του περιεχομένου των κλαδικών συμβάσεων μέσα από ειδικότερες συλλογικές ρυθμίσεις. Για παράδειγμα, μέσα από τη νομοθετική «διευκόλυνση» των λεγόμενων «ρητρών - ανοίγματος» που δίνουν τη δυνατότητα στις επιχειρησιακές συμφωνίες να παρεκκλίνουν από όσα ορίζουν οι κλαδικές συλλογικές συμβάσεις εργασίας.
- Η άρση και οι περιορισμοί του θεσμού της επέκτασης της εφαρμογής των συλλογικών συμβάσεων.
- Ο περιορισμός στον χρόνο μετενέργειας των συλλογικών συμβάσεων εργασίας¹ μετά τη λήξη τους.
- Η θέσπιση ανώτατων ορίων για τη χρονική διάρκεια της ισχύος των συλλογικών συμβάσεων.

Επιχειρώντας μια σύνοψη σε όλα τα λεχθέντα, αποτελεί κοινό τόπο το γεγονός ότι η κρίση έπληξε τόσο το εργατικό δίκαιο όσο και τα υποκείμενά του. Με το πρώτο μνημόνιο απολλύεται η αρχή της ευνοϊκότερης ρύθμισης υπέρ του εργαζόμενου, μέσα από τη νομοθετική αναγνώριση της δυνατότητας να υπογράφονται επιχειρησιακές συλλογικές συμβάσεις με δυσμενέστερο περιεχόμενο και να υπερισχύουν του αντίστοιχου των κλαδικών. Το δεύτερο μνημόνιο μειώνει τον γενικό κατώτατο μισθός κατά 22% και κατά 32% για τους νέους(>25 ετών), με νομοθετική παρέμβαση καταργώντας τον ρόλο της εθνικής γενικής συλλογικής σύμβασης (Γιάννης Κουζής, Το εργασιακό περιβάλλον μετά από το πρώτο και δεύτερο μνημόνιο,2016).

Συνολικά υποβαθμίζεται ο ρόλος της πλήρους απασχόλησης έναντι μορφών εργασίας περιορισμένης νομοθετικής προστασίας, δικαιωμάτων και φυσικά μισθών. Αποδιαρθρώνεται, όπως διαπιστώθηκε και παραπάνω ο τρόπος με τον οποίο διαμορφώνονται οι συλλογικές συμβάσεις. Τέλος ελαστικοποιείται ο χρόνος εργασίας,

βασιζόμενος περισσότερο στις επιχειρηματικές ανάγκες, ενώ αμβλύνονται οι όροι της προστασίας από τις απολύσεις.

d. Η θεωρία του Maslow και Διοίκηση

Ο Αβραάμ Μάσλοου ήταν Αμερικανός ψυχολόγος. Η θεωρία του περί ανθρωπίνων αναγκών, η οποία διακρίνεται σε πέντε κατηγορίες, έχει εκτεταμένη εφαρμογή στις κοινωνικές και άλλες επιστήμες. Σκοπός της αναφοράς της θεωρίας του Μάσλοου στην ενότητα αυτή είναι η ανάγκη ανάδειξης άλλων πτυχών στην καθημερινότητα της εργασίας πέραν της στυγνής οικονομικής και συμβολαιακής ανταλλαγής.

Η θεωρία υποδεικνύει μια ιεράρχηση αναγκών κατά την οποία οι άνθρωποι κινητοποιούνται για τη κάλυψη αρχικά των βασικότερων και στη συνέχεια των πιο σύνθετων αναγκών τους.

Ποιες είναι αυτές; (με σειρά σπουδαιότητας)

- **Φυσιολογικές ανάγκες**
- **Ανάγκες σιγουριάς-ασφαλείας**
- **Κοινωνικές ανάγκες**
- **Ανάγκες τεκμηρίωσης**
- **Ανάγκες ολοκλήρωσης**

Αδιαπραγμάτευτα, πολλοί άλλοι επιστήμονες έχουν καλύψει με μεγαλύτερο εύρος τη συγκεκριμένη θεωρία. Για το λόγο αυτό δεν θα προβούμε σε μια επαναληπτική εμβάθυνση, καθώς τα παραπάνω δεδομένα είναι ικανά για να μας εισάγουν στην επιθυμητή ανάλυση.

Η θεωρία του Μάσλοου έχει εκτεταμένη χρήση στη διοίκηση ανθρωπίνων πόρων, το μάρκετινγκ και τα οικονομικά, διότι προσμετρά άλλες παραμέτρους που εδράζουν σε ανάγκες πλην των οικονομικών. Αυτό προσδίδει μια επιθυμητή χροιά στη σχέση επιχειρηματία-εργαζομένου, καθώς καταρρίπτει την ισοπεδωτική αντίληψη ότι οι εργαζόμενοι ενδιαφέρονται αποκλειστικά για τις οικονομικές τους απολαβές και θα αναζητήσουν απασχόληση οπουδήποτε δίχως να ενδιαφερθούν για άλλες πτυχές της πολυδιάστατης εργασιακής σφαίρας.

Πόσο μάλλον όταν τα δικαιώματα των εργαζομένων έχουν δικαίως διευρυνθεί ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, και όταν η αποδοχή της διαφορετικότητας στον εργασιακό χώρο δεν αποτελεί ευσεβή πόθο αλλά σημαντικό νομικό και πολιτισμικό κεκτημένο των μεταβιομηχανικών δυτικών κοινωνίας γνώσης(βλ. ενδεικτικά Haymarket riot, Chicago, 4 Μαΐου 1986 με στόχο το 8ωρο εργασίας).

Επιχειρήσεις οι οποίες ξεκινούν από κάτω προς τα πάνω, μεριμνώντας για την ασφάλεια της εργασίας, τον σεβασμό της σεξουαλικότητας, αλλά και τις ειδικές ανάγκες (πχ. αναπηρίες) των εργαζομένων τους δημιουργούν ζωτικό χώρο για την ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους. Οι εταιρείες του 21^{ου} αιώνα βαδίζουν ολοένα και περισσότερο ανεμπόδιστα προς αυτή τη κατεύθυνση αποτελώντας πόλο έλξης για εργαζομένους οι οποίοι εντυπωσιάζονται από τη φήμη της εταιρείας και φαντάζονται τον εαυτό τους να εργάζεται εκεί δίχως, να θέτουν ως πρωταρχικό κριτήριο τις οικονομικές απολαβές. Φυσικά για να μην καταστήσουμε όλα τα παραπάνω περιττά, εννοούμε πάντοτε μικρές διακυμάνσεις στις οικονομικές απολαβές από εταιρεία σε εταιρεία, απότοκο της αυτορρύθμισης της αγοράς και της προσπάθειας των εταιρειών να εντάξουν στο δυναμικό τους ανταγωνιστικά στελέχη.

Και για να μπορέσουμε να τεκμηριώσουμε με σαφήνεια όλα τα παραπάνω, ιδανικό παράδειγμα αποτελεί η εταιρεία Next Jump που ασχολείται με το e-commerce. Μετρά 25 χρόνια ιστορίας, 200 εργαζομένους και 28.000 εμπορικούς συνεργάτες τόσο στο κομμάτι της λιανικής πώλησης όσο και σε κατασκευαστικό επίπεδο. Διαχειρίζεται προγράμματα επιβράβευσης εταιρειών, όπως η Dell, Intel και Hilton έχοντας γραφεία στη Νέα Υόρκη, τη Βοστώνη, το Σαν Φρανσίσκο και το Λονδίνο. Σκοπίμως αναφερόμαστε στα παραπάνω στοιχεία θέλοντας να υπερθεματίσουμε το γεγονός ότι η εταιρεία αυτή δεν αποτελεί ένα ιδεολογικό πείραμα ή κάποια νεοφυή επιχείρηση. Στη σύγχρονη εργασιακή πραγματικότητα και δη στην Ελλάδα της κρίσης, όταν οι εργαζόμενοι δεν μπορούν να απωλέσουν τη σκέψη της απώλειας εργασίας με ότι αυτό συνεπάγεται στο βιοτικό επίπεδο και στο εκάστοτε νοικοκυριό, η Next Jump προτάσσει ότι δεν θα απολύσει κανένα εργαζόμενο. Στην περίπτωση όπου εργαζόμενος/η υποπέσει σε λάθος, η εταιρεία επεμβαίνει όχι τιμωρώντας τον/την αλλά παρέχοντας επιπλέον εκπαίδευση για να αποφύγει μελλοντικά λάθη και να του/της προσφέρει μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση. Αυτό όχι μόνο καλλιεργεί ένα κλίμα αποδοτικότητας, καθώς οι εργαζόμενοι έχουν καλύψει την ανάγκη του βιοπορισμού και έχουν αφήσει στην άκρη τον φόβο, αλλά κάνει τον κάθε εργαζόμενο και κάθε εργαζόμενη μέτοχο και υπερασπιστή της εταιρείας όπου σταθεί και όπου βρεθεί.

Κατά Μάσλοου, η στάση αυτή καλύπτει περισσότερες από μια ανάγκες σε μια διαρκώς εξελισσόμενη πραγματικότητα, γι' αυτό και κρίνεται ιδιαίτερα επιτυχής.

ε. Αντί επιλόγου- Επιχειρείν εναντίον εργαζομένων: γιατί να είναι απέναντι;

Αναμφίβολα η προσωπική μου θέση θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αμφισβητήσιμη. Όμως το παρόν κείμενο αποτελεί μια ακαδημαϊκή εργασία και όχι ένα πολιτικό μανιφέστο. Συνεπώς, η θετική ελευθερία της εργασίας και του επαγγέλματος δεν συνεπάγεται ταξικές διαμάχες αλλά ταλαντώσεις της αγοράς γύρω από ένα νομοθετικά ορισμένο πλαίσιο.

Σε καιρούς κρίσεις, οι διαφορές αποκτούν ισχυρότερες ρίζες και αναδύονται με τον χειρότερο τρόπο στην επιφάνεια. Είναι δεδομένο πως σε ομαλότερες κοινωνικοοικονομικά περιόδους, η οικονομική ευμάρεια, η πολιτική σταθερότητα και η απουσία έντονων προβλημάτων, δεν εκλείπουν αλλά σκεπάζονται και καλύπτονται από όσους και όσες στρουθοκαμηλίζουν.

Άλλωστε, η ολοένα και αυξανόμενη προσπάθεια συμμετοχής στα κοινά από τον κόσμο, οι διαμαρτυρίες και οι ποικίλες καμπάνιες μαρτυρούν τη νοσηρή κατάσταση, απότοκο μια κρίσης. Διότι κανείς δεν ασχολείται να αλλάξει κάτι εάν αυτό δεν χρήζει αλλαγής.

Σε ένα βαθμό ισχύει ότι και με τον νόμο προσφοράς και ζήτησης αλλά με πολιτικούς όρους!

Από προσωπική μου εμπειρία, όντας ένας νέος επιχειρηματίας σφυρηλατημένος στους χαλεπούς καιρούς της κρίσης, μπορώ να συμπεράνω πολλά για την εργασία και το επιχειρείν στην Ελλάδα, αναζητώντας συνάμα απαντήσεις σε πολλούς γρίφους της αγοράς.

Η τελευταία, οφείλει να αυτορυθμίζεται μόνη της, με μια μοναδική προσθήκη στη περίφημη θεωρία του Άνταμ Σμιθ· την καλύτερη προσπάθεια σύζευξης της αυτορρύθμισης αυτής με όρια, τα οποία ενισχύουν την ανάπτυξη, εξασφαλίζοντας παράλληλα ένα αξιοκρατικό και αξιοπρεπές πλαίσιο προστασίας των κατά περιόδους ασθενέστερων. Σκοπίμως, προσδιορίζουμε χρονικά τους ασθενέστερους, καθώς η επιτυχία μιας οικονομίας κρίνεται εξίσου σημαντικά από την ικανότητά της να ισοπεδώνει την ύπαρξη καστών και να δημιουργεί ευκαιρίες.

Αυτό που οφείλουμε να σημειώσουμε ως κριτική στον Άνταμ Σμιθ ασχέτως αν κάποιος ασπάζεται κλασικές, νεοκλασικές, μαρξιστικές, κεϋνσιανές ή άλλες θεωρίες είναι το εξής: η ύπαρξη μιας «περόνης», η οποία αποτρέπει τη χειροβομβίδα της οικονομίας από την έκρηξη, προσδίδει ένα minimum ασφάλειας ευελπιστώντας να μη δημιουργήσει μια αμιγώς τιμωρητική οικονομία. Το αποτέλεσμα αυτής μακροοικονομικά δεν μπορεί να μετρηθεί, καθώς λαμβάνονται υπόψη πολλά περισσότερα στοιχεία. Αυτό που σίγουρα μπορούμε να πούμε ότι επιδοτεί είναι ένα κλίμα ασφάλειας και ευτυχίας, χαρακτηριστικά βαρύνουσας σημασίας για την οικονομική ευφορία.

Μολαταύτα, καθώς οι οικονομίες οφείλουν να προχωρούν προσπαθώντας να απωλέσουν τη μεμψιμοιρία και τις κομματικές κορώνες, υπάρχουν χαρακτηριστικά τα οποία ξεχωρίζουν και πρέπει να λαμβάνονται υπόψη. Αυτά τα χαρακτηριστικά δεν νοηματοδοτούνται στις παρυφές της οικονομίας, αλλά επιδρούν αποφασιστικά σε αυτή. Για την καλύτερή τους επεξήγηση θα δανειστούμε τη θεωρία του Maslow για την ιεράρχηση των αναγκών βάσει σπουδαιότητας μέσω της πυραμίδας την οποία ο ίδιος δημιούργησε έπειτα από μια σειρά κλινικών πειραμάτων και έρευνας. Η κοινωνική πλευρά της εργασίας επηρεάζει καθοριστικά την ποιότητα ζωής του ατόμου με μια σειρά εξωοικονομικών παραγόντων, οι οποίοι μπορούν να μεγιστοποιήσουν τους διαθέσιμους πόρους και να θεμελιώσουν ισχυρά τις βάσεις για την επανεκκίνηση της οικονομίας. Ας μη ξεχνάμε ότι ο μισθός καταβάλλεται σε μηνιαία βάση, ενώ η εκτίμηση, η αποδοχή και η εμπιστοσύνη είναι νίκες τις οποίες οφείλει ένα εργασιακό περιβάλλον να παίρνει καθημερινά, προσπαθώντας να βάλει ένα τέλος στην απομύζηση της (κοινωνικής) κρίσης.

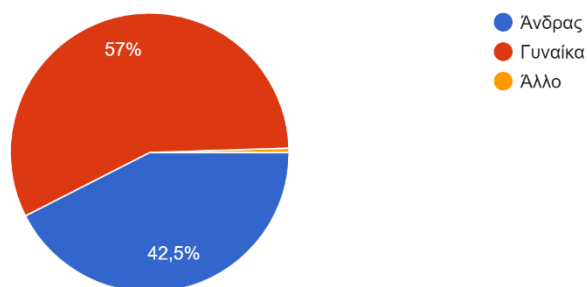
8) Συμπεράσματα

Κλείνοντας τη προσπάθεια αυτή, είμαστε πεπεισμένοι ότι η εξαγωγή συμπερασμάτων μόνο εύκολη διαδικασία δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί. Αντιθέτως, η συμπλοκή των επιστημών της Νομικής, της Κοινωνιολογίας, των Οικονομικών και των Πολιτικών μόνο εντυπωσιακά αποτελέσματα μπορεί να παράγει. Αν θα μπορούσαμε να εστιάσουμε στα βασικότερα σημεία από όλα τα προαναφερθέντα, θέτοντας μια κοινή γραμμή η οποία ενώνει τη κρίση της ιδιωτικότητας, τη περιβαλλοντική κρίση αλλά και την οικονομική κρίση, αυτό θα ήταν η ανθρώπινη συμμετοχή. Η πολιτική φιλοσοφία εξ ορισμού απασχολήθηκε με αυτή. Τα δημοκρατικά κεκτημένα στις σύγχρονες κοινωνίες αποτελούν τη πεμπουσία της ενότητας και της αλληλέγγυας προσπάθειας για τη βελτίωση των δικαιωμάτων και των συνθηκών διαβίωσης. Για το λόγο αυτό καθόλου ως τετριμμένα δεν πρέπει να λαμβάνονται. Η ισχύς τους ξεκινά και ολοκληρώνεται στη συμμετοχή και την μοναδικότητα του ατόμου. Για αυτό λοιπόν και εξαιτίας της άρρηκτης παραπληρωματικότητας και αλληλουχίας τους, όλα τα δικαιώματα και όλες οι κρίσεις μπορεί να μη ξεκινούν αλλά σίγουρα εδράζουν σπουδαίο τμήμα της επίλυσης τους στην ένωση των αυτοτελειών του ατόμου. Δυστυχώς, το άτομο έχει πλέον απωλέσει τη γνώση της μοναδικής του δυναμικής. Η πολιτική έχει απογοητεύσει τον ψηφοφόρο ενώ πολλές από τις κρίσεις δεν είναι διόλου τυχαίες. Η καταπάτηση της ιδιωτικότητας παραγκωνίζει τη μοναδικότητα, η περιβαλλοντική κρίση την αναδεικνύει και οι σχέσεις κεφαλαίου-εργαζομένου υπερθεματίζουν το διαίρει και βασίλευε! Το κράτος δικαίου βοηθά σε όλα τα παραπάνω καθώς η εναλλαγές των κυβερνήσεων αποτελούν τη καλύτερη δικαιολογία για πρόσκαιρη κακοδιαχείριση με παράλληλη απεμπόληση ευθυνών. Η κερδοσκοπία έχει αποξενώσει το άτομο σε μεγάλο βαθμό ενώ ιδεολογίες, πεποιθήσεις και ανιδιοτελή παναθρώπινα όνειρα μετακυλούν σε παρελθοντικές σκέψεις. Η νέα γενιά, την οποία περήφανα εκπροσωπώ, έχει κληροδοτήσει σπουδαία γνώση αλλά συνάμα και δύσκολα μέτωπα για να αντιμετωπίσει. Και τα τρία ζητήματα τα οποία πραγματεύεται η εργασία αυτή, παραμένουν και θα παραμείνουν ανοιχτά ενδεχομένως και ες αεί ταλανίζοντας τις κοινωνίες του κόσμου.

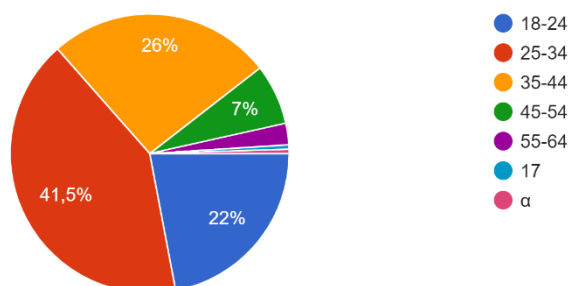
Για την εργασία αυτή, υπήρξαν εκατοντάδες ερωτήματα καθώς ασχολείται με ποικίλα επιστημονικά πεδία. Πολλά από αυτά απαντήθηκαν μέσω της έρευνας και ακαδημαϊκής τριβής. Το σπουδαιότερο όλων όμως είναι ότι εκατοντάδες άλλα γεννήθηκαν καθώς ποτέ όπως λέει και ο Σωκράτης: «*έν οἶδα, ὅτι οὐδέν οἶδα*». Το πλέον ενδιαφέρον είναι ότι η προσπάθεια για ανακάλυψη περισσότερων γνώσεων και επιστημονικών πεδίων δεν σταματά εδώ. Τουναντίον η γνώση είναι ευθύνη! Στα επόμενα!

9) Παράρτημα ερωτηματολογίου(γραφιστικές απεικονίσεις)

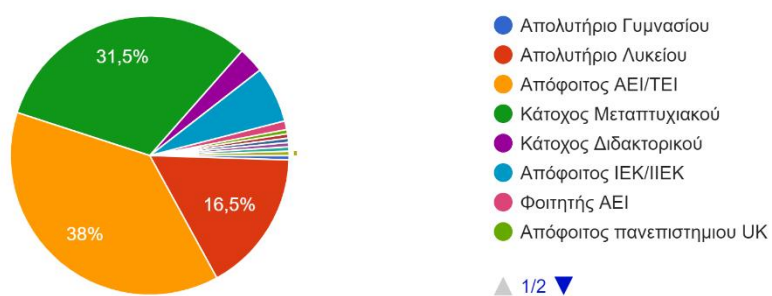
Φύλο
200 απαντήσεις

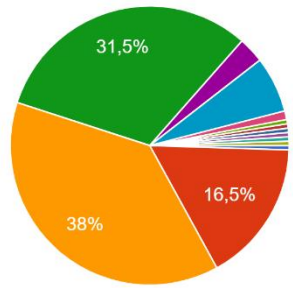
Ηλικία
200 απαντήσεις

Επίπεδο εκπαίδευσης
200 απαντήσεις

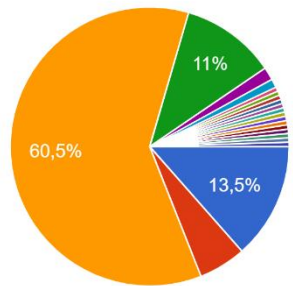
Επίπεδο εκπαίδευσης
200 απαντήσεις

- α
- ΦΟΙΤΗΤΗΣ ΑΕΙ
- Απόφοιτος Ιδιωτικής Σχολής Ζαχαροπλάστικης
- Προπτυχιακός φοιτητής
- αποφοιτος ιδιωτικού πανεπιστημίου Deree

▲ 2/2 ▼

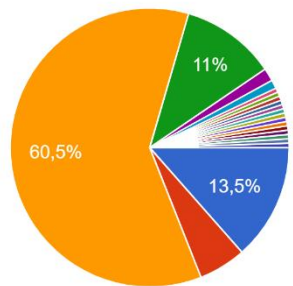
Επαγγελματική ιδιότητα
200 απαντήσεις

- Άνεργος
- Δημόσιος Υπάλληλος
- Ιδιωτικός Υπάλληλος
- Επιχειρηματίας
- Φοιτητής
- φοιτήτρια
- Δικηγόρος
- Φοιτηση στο Λύκειο

▲ 1/3 ▼

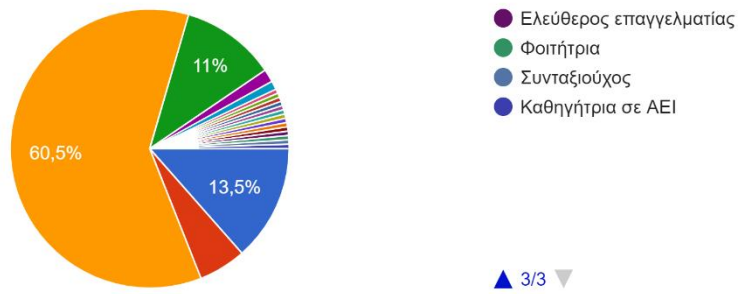
Επαγγελματική ιδιότητα
200 απαντήσεις

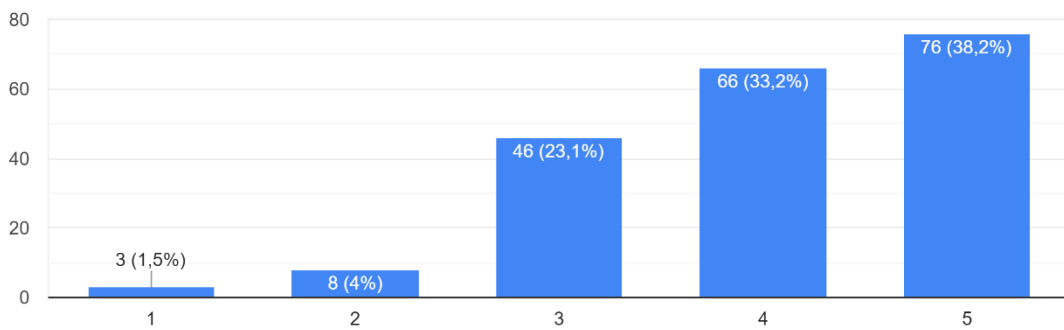
- Συνταξιούχος
- Ελευθερος επαγγελματιας
- Φοιτητής
- α
- Φοιτήτρια
- Freelance
- ψυχολόγος
- UX/UI Designer

▲ 2/3 ▼

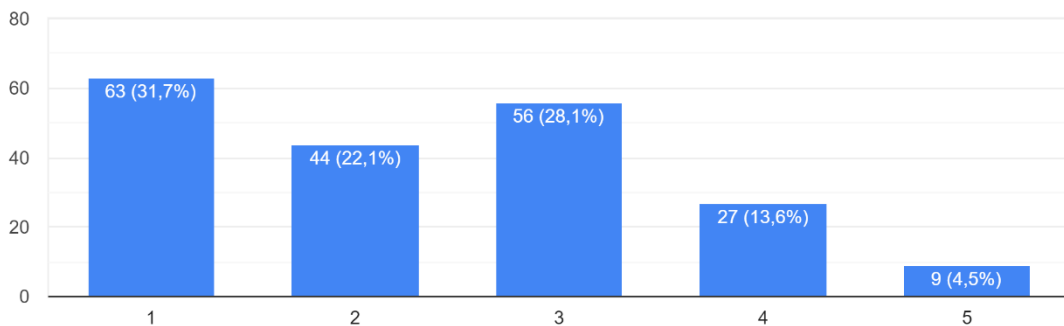
Επαγγελματική ιδιότητα
200 απαντήσεις

Πόσο σε απασχολεί η ιδιωτικότητα σου γνωρίζοντας τη δύναμη της τεχνολογίας σήμερα;
199 απαντήσεις

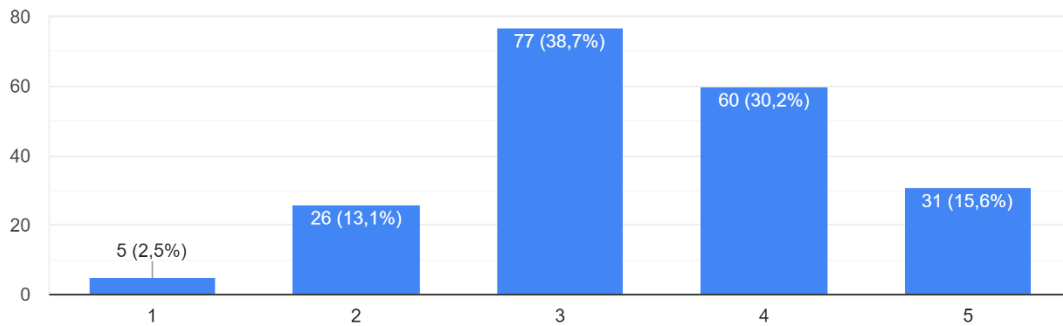

Πόσο άνετα θα ένιωθες εάν γνώριζες ότι ανά πάσα στιγμή υπάρχει πρόσβαση στις συνομιλίες και τα αρχεία σου αλλά αυτό θα βοηθούσε στην αποτροπή ή επίλυση εγκλημάτων;
199 απαντήσεις

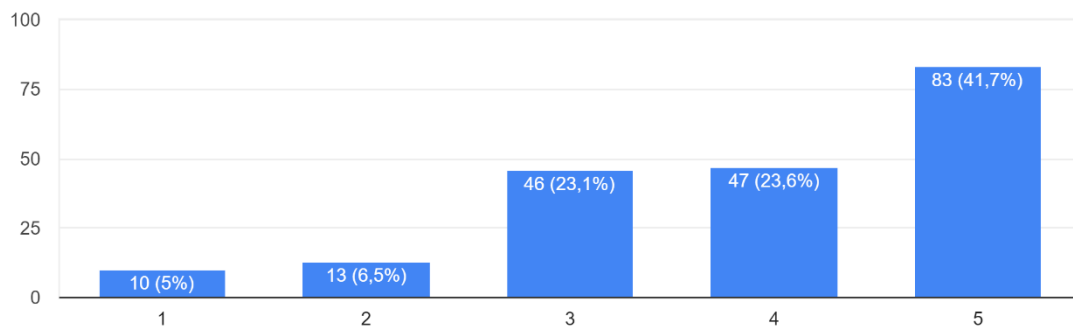
Πρέπει να υπάρχει όριο στο πόσο το κράτος μπορεί να παρέμβει στην ιδιωτικότητα σου ακόμη και αν αυτό βοηθούσε στην αποτροπή ή επίλυση εγκλημάτων;

199 απαντήσεις

Πόσο σε ενοχλούσε εάν μάθαινες ότι τα αρχεία σου έχουν χρησιμοποιηθεί ή ελεγχθεί από το κράτος ακόμη και για καλό σκοπό;

199 απαντήσεις

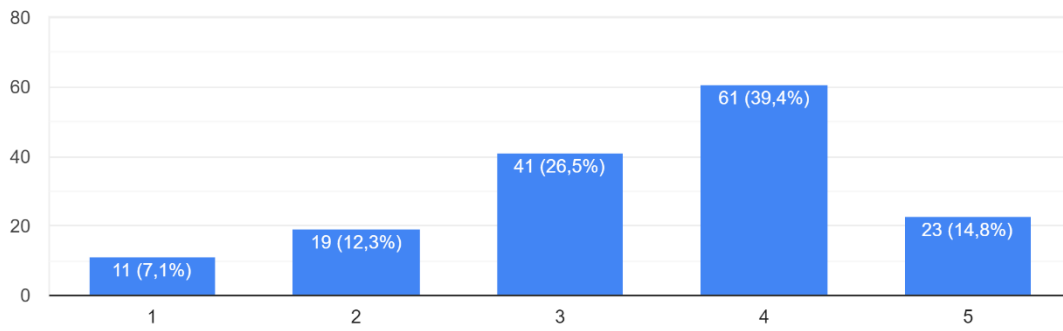

Ποια από τα παρακάτω πρόσωπα/γεγονότα γνωρίζεις

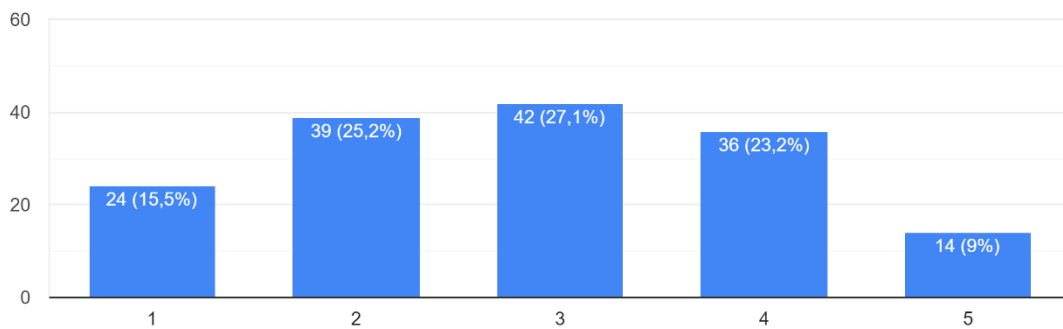
199 απαντήσεις

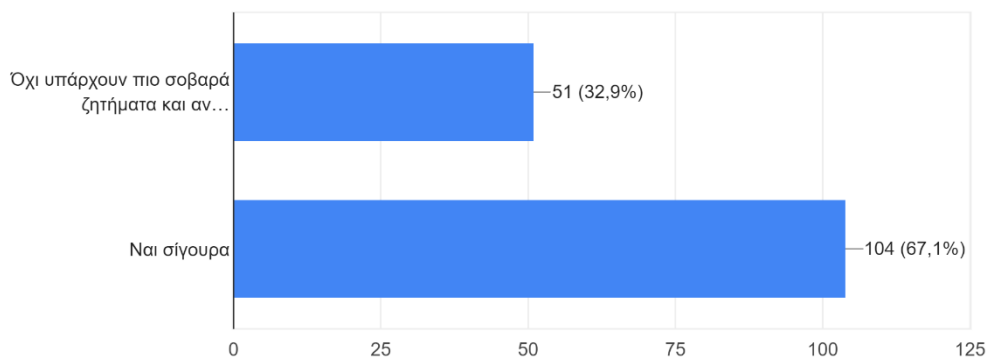
Πόσο σε επηρέασαν οι αποκαλύψεις αυτές;
155 απαντήσεις

Έχεις αλλάξει τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείς το Internet;
155 απαντήσεις

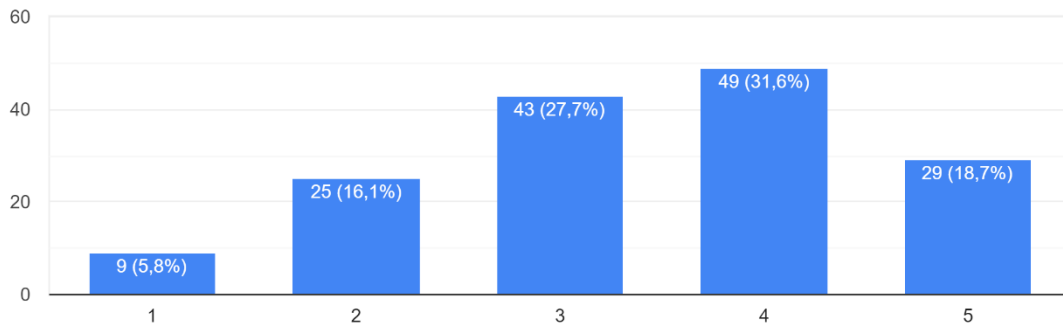

Πιστεύεις ότι τα δεδομένα/συσκευές σου έχουν χρησιμοποιηθεί ήδη;
155 απαντήσεις

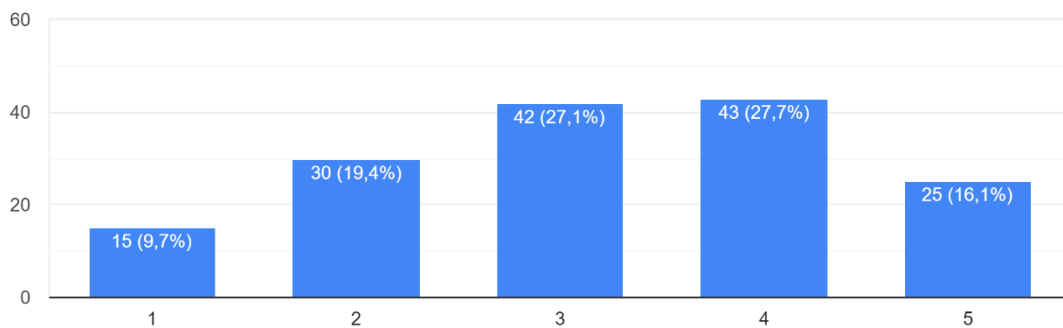
Εάν γνώριζες 100% ότι έχουν χρησιμοποιηθεί πόσο πιθανό θα ήταν να κάνεις κάτι γιαυτό;
(Περισσότερη ενημέρωση, διαμαρτυρία, να επηρεάσει τη ψήφο σου)

155 απαντήσεις

Νιώθεις ανασφάλεια για τα προσωπικά σου δεδομένα/αρχεία;

155 απαντήσεις

Ποιος φταίει για τη παραβίαση της ιδιωτικότητας;

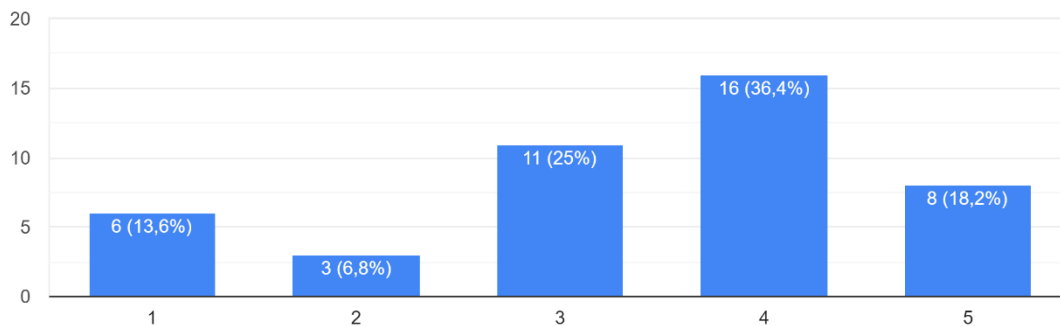
155 απαντήσεις

Δεύτερη ενότητα για όσους δεν γνώριζαν κάποιους από τους whistleblowers

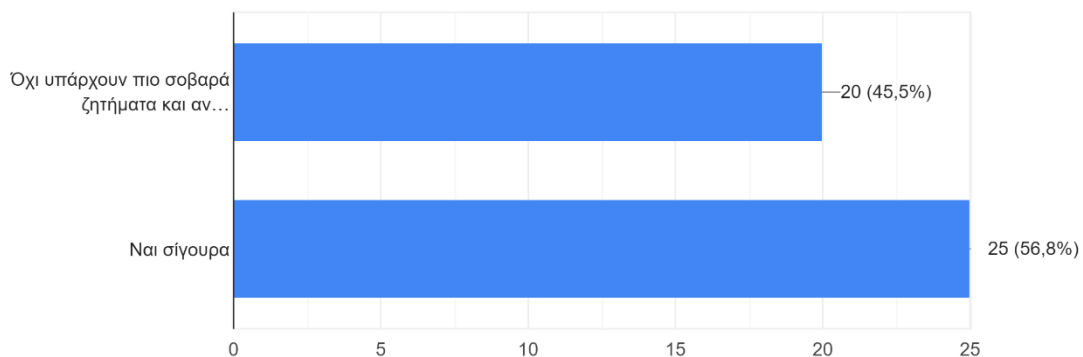
Θα άλλαζε τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείς το internet εάν γνώριζες ότι όλα σου τα δεδομένα μπορούν να χρησιμοποιηθούν από το κράτος ή εταιρείες;

44 απαντήσεις

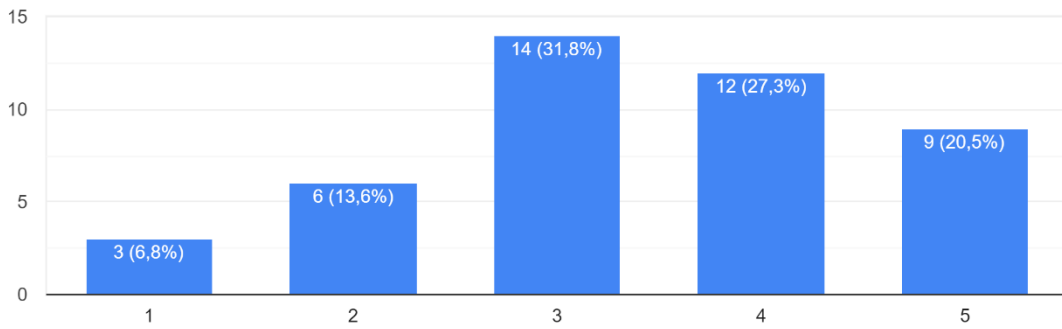
Πιστεύεις ότι τα δεδομένα/συσσκευές σου έχουν χρησιμοποιηθεί ήδη;

44 απαντήσεις

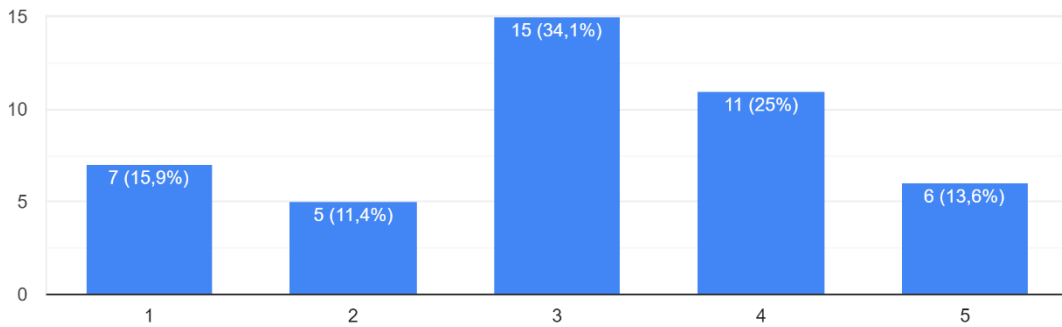
Εάν γνώριζες 100% ότι έχουν χρησιμοποιηθεί πόσο πιθανό θα ήταν να κάνεις κάτι γιαυτό;
(Περισσότερη ενημέρωση, διαμαρτυρία, να επηρεάσει τη ψήφο σου)

44 απαντήσεις

Νιώθεις ανασφάλεια για τα προσωπικά σου δεδομένα/αρχεία;

44 απαντήσεις

Ποιος φταίει για τη παραβίαση της ιδιωτικότητας;

44 απαντήσεις

10) Βιβλιογραφία

➤ Βιβλία

1. Manfred G. Schmidt,(date) Θεωρίες Δημοκρατίας, 2004
2. Αριστοτέλη, *Πολιτικά*
3. *Universal Declaration of Human Rights*, 10 December 1948
4. Τσουκαλάς, Κ.,1991, -288-290.
5. Μάνεσης, Α, 1982, *Ατομικές ελευθερίες*, σελ:13
6. Rodotà, S., February 2006, *The Federalist Debate*, p. 13
7. Διακήρυξη του Montreux, 14-16 Σεπτεμβρίου 2005 “The protection of personal data and privacy in a globalised world: a universal right respecting diversities”, που υιοθέτησε η 27η Διεθνής Διάσκεψη των Αρχών Προστασίας
8. Hague-harrop, *Συγκριτική πολιτική*,2011, σελ: 139, Εκδόσεις ΚΡΙΤΙΚΗ
9. Λουκ Χάρντινγκ, *Φάκελος Σνόουντεν*, σελ: 10
10. Λούλης, Γ., *Ομπάμα*, Εκδόσεις Καστανιώτη σελ: 106
11. ΕΔΔΑ, απόφαση της 4.12.2008, S. and Marper v. the UK, παραγ. 125
12. Μανωλεδάκη, Ι., «*Ασφάλεια Κράτους ή Ελευθερία;*» σε Μανιτάκη, Α., & Τάκη, Α. (επιμ.)
13. *Τρομοκρατία και Δικαιώματα*, 2004, Σαββάλας σελ: 23 επ.
14. Σκανδάμη, Ν,ο.π., σελ: 203
15. Frangakis, N., 2009 “*In quest of Balance between Data Protection and Security in Times of Terrorism*”
16. *Strengthening Freedom, Security and Justice in the European Union*”, Annex I to the Conclusions of the Presidency, The Hague European Council, 4-5 November 2004 (doc. 14292/04).
17. Saward,2006 σελ:212
18. Σαρτζετάκης, Ε., *Αναπτυξιακή διάσταση της πολιτικής προστασίας του περιβάλλοντος*, σελ.550
19. Καρακώστας (Ι.), *Περιβάλλον και Δίκαιο*, 2η έκδ., 2006.
20. Σαρτζετάκης, Ε., *Αναπτυξιακή διάσταση της πολιτικής προστασίας του περιβάλλοντος*, σελ: 551
21. Μποτέτζαγιας, Ι., *Περιβαλλοντική κοινωνιολογία*, σελ: 259
22. Από τη Διακήρυξη “*Περιβάλλον και Κοινωνία: Εκπαίδευση, και Ευαισθητοποίηση των Πολιτών για την Αειφορία*», που οργανώθηκε στη Θεσσαλονίκη από την UNESCO και την Ελληνική Κυβέρνηση, από τις 8 ως τις 12 Δεκεμβρίου 1997 με συμμετέχοντες από 84 χώρες.

23. Τσαούση, Α., 2005, *Δίκαιο και περιβάλλον: μια οικονομική προσέγγιση*, Περδικ3, σελ:408
 24. Κουζής, κ.α. (2012). Οι εργασιακές σχέσεις στην Ευρώπη και στην Ελλάδα. Ετήσια Έ Clauwaert, Stefan et Isabelle Schömann (2012). The crisis and national labour law reforms: a mapping exercise. ETUI working paper 2012/4, Brussels: ETUI.
 25. Eurofound (2014). Impact of the crisis on industrial relations and working conditions in Europe. Dublin: EUROFOUND.
 26. European Commission (2013). Industrial Relations in Europe 2012. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
 27. Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2013). Εργασιακές σχέσεις στην Ευρώπη του 2012. Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.κθεση 2012. Αθήνα : INE-ΓΣΕΕ.
 28. Α.μανεση, Ατομικές ελευθερίες, 1982, 162-3
 29. Π.Δ Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, σελ. 912, 2012, Σάκκουλας)
 30. Ανδρέας Γ.Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα, Ειδικό Μέρος, σελ. 366, 2012)
 31. Κωστας Χρυσόγονος, Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, σελ. 200, 2006)
 32. Tito Boeri, Jan van Ours, Οικονομικά της εργασίας, σελ. 97. 2013, εκδόσεις Κριτική
 33. Manfred Schmidt,Θεωρίες της Δημοκρατίας 2004, σελ.38
 34. Θεμελιώδεις έννοιες στο διεθνές δημόσιο δίκαιο, Αποστολίδης Χαράλαμπος, Σαρηγιαννίδης Μιλτιάδης, Χατζηκωνσταντίνου Κώστας,2012, σελ. 219, Σάκκουλας
 35. Α. Τσαούση, Θεσμοί δίκαιο και κοινωνία, 2018, σελ. 143, Παπαζήση
 36. Μ. Σκανδάμης,Το κράτος στην ευρωπαϊκή κοινότητα, 1986, σελ: 203
 37. Ν. Φραγκάκης, Ανθρώπινα δικαιώματα και οικονομική ανάπτυξη την εποχή της παγκοσμιοποίησης, 2007, Σάκκουλα, σελ. 21
 38. Gary T. Marx, Windows into the Soul: Surveillance and Society in an Age of High Technology (Chicago, IL: The University of Chicago Press 2016
- **Διαδικτυακές πηγές και άρθρα**
39. <https://www.news247.gr/perivallon/foties-amazonio-epta-chores-ypegripsan-symfono-prostasia-dasoys.7496725.html>
 40. Η Ελλάδα και οι προκλήσεις της κλιματικής αλλαγής, kathimerini.gr

41. <https://www.humanrights.com/what-are-human-rights/brief-history/magna-carta.html>
42. <https://www.docsoffreedom.org/readings/the-bill-of-rights>
43. <https://www.focus-economics.com/blog/the-largest-economies-in-the-world>
44. https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/1630/1/07_chapter_7.pdf
45. http://www.eiead.gr/publications/docs/to_ergasiako_perivalon_meta_to_prwto_kai_deutero_mnimonio.pdf
46. https://www.fidh.org/IMG/pdf/report_greece_human_rights_in_greek.pdf
- 47.
48. <https://www.hlhr.gr/wp-content/uploads/2016/12/kostos-litotitas-stin-ellada.pdf>
49. <https://www.naftemporiki.gr/finance/story/1404394/to-business-drain-plitteiti-agora>
50. <https://www.kathimerini.gr/893760/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/mazikh-fygh-etaireiwn-kai-epaggelmatiwn-gia-na-apofygoyn-thn-yperforologhsh>
51. <https://www.e-forologia.gr/cms/viewContents.aspx?id=210220>
52. <https://www.kathimerini.gr/809231/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/efialtikes-diastraseis-lamvanei-h-adhlwth-ergasia-mesa-sthn-krish>
53. <https://www.naftemporiki.gr/story/1119200/i-agora-ergasias-sta-xronia-tis-krisis>
54. <http://ir.lib.uth.gr/bitstream/handle/11615/41431/10818.pdf?sequence=1>
55. <https://users.wfu.edu/palmitar/Law&Valuation/Papers/1999/Leggett-pinto.html>
56. Η Ελλάδα και οι προκλήσεις της κλιματικής αλλαγής, Διαθέσιμο στο:
<https://www.kathimerini.gr/1027160/article/epikairothta/perivallon/h-ellada-kai-oi-proklhseis-ths-klimatikhs-allagh>
57. <http://www.ypeka.gr/Default.aspx?tabid=443&language=el-GR>
- 58.
59. <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10400-2014-REV-5/en/pdf>
60. Climate change timeline, Διαθέσιμο στο:
<https://www.consilium.europa.eu/el/policies/climate-change/timeline/>
61. Karakostas, Constitutional right to environment, Διαθέσιμο στο:
https://ocw.aoc.ntua.gr/modules/document/file.php/SEMFE139/4b._constitutional_right_to_environment-karakostas.pdf
62. Environmental rights and governance, Διαθέσιμο στο:
<https://www.unenvironment.org/explore-topics/environmental-rights-and->

[governance/what-we-do/advancing-environmental-rights/what-0?fbclid=IwAR2mlzSmtAtYtnwq32tKaF3mStuWrSwpSbBMWpFXEFWjttWUus-UBnIQLI](#)

63. Herald Tribune, Bloomberg ,2013
64. <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/nsa-ueberwachung-merkel-steht-seit-2002-auf-us-abhoerliste-a-930193.html>
65. https://www.washingtonpost.com/blogs/fact-checker/post/james-clappers-least-untruthful-statement-to-the-senate/2013/06/11/e50677a8-d2d8-11e2-a73e-826d299ff459_blog.html
66. https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/1630/1/07_chapter_7.pdf
67. <https://www.humanrights.com/what-are-human-rights/brief-history/magna-carta.html>
68. <https://www.docsoffreedom.org/readings/the-bill-of-rights>